

GLASNIK

MUZEJSKEGA DRUŠTVA ZA SLOVENIJO

BULLETIN DE LA SOCIÉTÉ DU MUSÉE DE SLOVÉNIE

LETNIK

XXII

ANNÉE

ZVEZEK

3-4

CAHIER

S SODELOVANJEM ČLANOV ODBORA

UREDIL

DR. JOSIP MAL

LJUBLJANA 1941-XX

Uredništvo in upravništvo »Glasnika« je v Ljubljani, Bleiweisova c. 24 (Narodni muzej), kamor naj se pošiljajo tudi vsi za »Glasnik« namenjeni rokopisi in recenzijski izvodi.

Za vsebino in obliko so odgovorni pisatelji. Ponatiskovati ali prevajati v »Glasniku« objavljene spise in slike je dovoljeno samo s pritrditvijo avtorja in društvenega odbora ter z navedbo vira.

»Glasnik« izhaja četrletno. Po sklepu občnega zbora Muzejskega društva z dne 11. junija 1941 znaša članska cena za letnik 50 Din, t. j. 19 lir; za upravne in odpravne stroške naj člani blagovolijo dodati še 1 liro ter nakažejo tako društvu skupaj 20 lir. Ob svoji stoletnici je izdalo Muzejsko društvo tudi izčrpno »KAZALO« k zgodovinskim publikacijam Muzejskega društva (Izvestja, Mitteilungen, Carniola, Glasnik) za razdobje 1891—1939, ki ga je sestavila dr. ica M. Pivec-Stelè. To že dolgo nujno potrebno in močno pogošeno izpopolnilo Gratzyjevega Repertorija dobijo člani pri upravi »Glasnika« za 8 lir.

P. n. člane prosi odbor Muzejskega društva, da blagovolijo poravnati letno članarino obenem s stroški za ekspedicijo v skupnem znesku 20 lir. Kdor bi imel še kak zaostanek na članarini iz prejšnjih let, tega bo društveni blagajnik s posebnim dopisom opozoril na skupni znesek dolga. Društvo ima svoj čekovni račun pri Poštni hranilnici v Ljubljani, s št. 10773 in z naslovom: »Muzejsko društvo za Slovenijo, Ljubljana«.

Pričujoči zvezek (3—4) »Glasnika« XXII je izšel 20. decembra 1941.

IZDAJA IN ZALAGA MUZEJSKO DRUŠTVO ZA SLOVENIJO

TISKA LJUDSKA TISKARNA V LJUBLJANI (JOŽE KRAMARIČ)

NEKAJ KRONIKE

Velika dogajanja druge svetovne vojne tudi mimo slovenskih pokrajin niso šla brez sledov. Na veliki petek, 11. aprila 1941 so vkorakale italijanske čete v Ljubljano in je ta dogodek naznanil prebivalstvu prvi poveljnik mesta divizijski general Federico Romero s posebnim razglasom, ki v njem pravi: »Vaša lastnina, vaše šege in navade se bodo spoštovale pod pogojem, da nihče ne napade ali žali oboroženih sil, ki v vaših krajih predstavljajo fašistično Italijo.«

V skladu s to izjavo so ostali na vsem po italijanski oboroženi sili okupiranem slovenskem ozemlju v veljavi še nadalje vsi dotlej veljajoči zakonski predpisi. V svoji funkciji je ostal ves uradniški upravni aparat, nadaljeval se je ves šolski pouk, svojo skrb je posvetila nova uprava tudi ohranitvi in razvoju naših najvišjih znanstvenih in umetnostnih zavodov, ki se je pokazala posebej še v izredni podpori, ki jo je Duce fašizma naklonil univerzi, muzejem in Galeriji. Zastopnikom slovenskih kulturnih društev je g. Civilni Komisar dne 29. aprila izjavil, da bo upošteval želje, potrebe in težnje slovenskega kulturnega življenja in da bo zastavil vso svojo dobro voljo, da jih s pravičnostjo in razumevanjem podpira in pospešuje.

Obljuba, da hoče Italija varovati narodno in kulturno samobitnost Slovencev, pa je našla zakonski izraz v kraljevem ukazu z dne 3. maja 1941-XIX, ki je bil — opremljen z državnim pečatom — uvrščen v uradno zbirko zakonov in naredb Kraljevine Italije. S čl. 1. tega Ukaza je bilo slovensko ozemlje proglašeno za sestavni del Kraljevine Italije, ki ji pripada kot posebna Ljubljanska pokrajina in ki se ji s čl. 2. zagotavlja, da bo imela glede na svoje strnjeno slovensko prebivalstvo avtonomen ustroj, upoštevajoč etnične značilnosti prebivalstva, zemljepisno lego ozemlja in posebne krajevne potrebe. Po tem ustavnem dekretu izvršuje v Ljubljanski pokrajini vladno oblast Visoki Komisar. To mesto je bilo poverjeno dotedanjemu Civilnemu Komisarju gospodu Emiliju Grazioliju, a v pomoč mu je bil dan sosvet 14 predstavnikov, izbranih iz produktivnih skupin slovenskega prebivalstva. Čl. 6. še določa obveznost slovenščine za osnovni pouk. V srednjih in višjih šolah se bo fakultativno poučevala italijanščina, v kateri se razen in poleg slovenščine izdajajo tudi vse uradne odredbe.

Tudi minister za narodno vzgojo eksclenca Gius. Bottai, ki je kot osebni odposlanec Duceja prišel v Ljubljano, kjer je 24. maja v spremstvu g. Visokega komisarja m. dr. obiskal tudi zbirke Narodnega muzeja, je pri sprejemu na univerzi izjavil, da želi v imenu italijanskega šolstva in italijanske kulture dobiti stike s slovensko šolo in slovensko kulturo, ki naj obdrži svojo lastno posebno funkcijo, ki bo prišla še bolj do veljave in se bo okrepila tembolj, ker ima italijanska kultura namen, da združuje, ne pa da izravnava in izbrisuje.

Na tej osnovi in pod temi pogoji more in hoče tudi Muzejsko društvo za Slovenijo nadaljevati s svojim kulturnim delom.

DRUGI FRISINŠKI SPOMENIK IN CIRILOVA KNJIŽEVNA ŠOLA

Fr. Grivec

Že nad sto let razpravljajo slavisti o vzajemni odvisnosti II. frisinskega spomenika in csl. Klimentovega govora v spomin apostolu ali mučencu. Na to odvisnost je prvi opozoril A. V o s t o k o v v »grammatičeskijh objasnjenijh« k fris. spomenikom (Peterburg 1827).¹ Največ je o tem razpravljal V. V o n d r á k v svoji izdaji teh spomenikov² in v csl. študijah.³ Ker dokazovanja ni zgradil na dovolj trdni podlagi, je omahoval z ene skrajnosti v drugo. Najprej je dajal prednost Klimentu, potem pa je istega Klimenta preveč poniževal in dajal prednost fris. odlomku. Vondrák je zavrnil V. Jagić in dokazal, da je Klimentov govor bolje zgrajen in zaokrožen kot fris. odlomek.⁴ I. Grafenauer je preveč zaupal Vondráku, pa premalo upošteval Jagićeve ugotovitve, še manj pa Klimentove govore ter tradicije Cirilove bogoslovne in književne šole.⁵ Vondrákove in Grafenauerjeve zmote o zgradbi zadevnega Klimentovega govora sem v glavnem zavrnil že v knjigi o Koclju (1938, str. 276—294). Pokazal sem, da se na krivično grajanih mestih poznajo sledovi globokih Cirilovih bogoslovnih idej in oblik, ne pa Klimentova nespretnost ali suženjska odvisnost. Po vsem tem je vprašanje že toliko dozorelo, da moremo spoznati presenetljivo veliko odvisnost Klimentovega govora in tudi II. fris. odlomka od Cirilove šole.

Vondrák in Jagić navzlic različnemu presojevanju književne odvisnosti vztrajno soglašata v ugotovitvi, da jezik fris. odlomkov (posebno drugega) ni čisto karantansko ali panonsko narečje, marveč odvisen od starega csl. književnega jezika, ne čisto slovenski, ampak stari cerkvenoslovansko-slovenski.⁶ — Slavisti so že uvideli, da se vprašanja o odvisnosti in avtorstvu starih csl. spomenikov ne morejo reševati le na podlagi jezika, marveč večkrat po vsebini in slogu ali pa z »ideološkega« vidika, kakor se je izrazil N. Nikoljski.⁷ To merilo je treba uporabiti tudi tukaj. S tem se vprašanje že po površnem primerjanju bistveno premakne. Ne gre več le za primerjanje z enim Klimentovim govorom, tudi ne le z vsemi Klimentovimi spisi, marveč s Cirilovo književno in bogoslovno šolo, ne le za domneve, marveč za trdnejše ugotovitve.

¹ V. Jagić, *Istorija slavjanskoj filologii* (Ptb 1910) 220.

² *Frisinske památky*. Praga 1896.

³ *Studie z oboru csl. pisemnictví*. Praga 1903.

⁴ *Archiv. f. slav. Philologie* 27 (1905) 395—412.

⁵ I. Grafenauer, *Karolinška kateheza ter izvor brižinskih spomenikov* (Ljubljana 1936) 23—48 i. dr.

⁶ V. Jagić, *Entstehungsgesch. der kirchenslav. Sprache* (1913) 219 in 256.

⁷ J. Vajs, v čas. *Slavia* 17 (1940) 558—567. — Nikoljskij v *Izvestijh Akad. nauk SSSR* 1928, 1, 446 s.

Za varnejše in preglednejše primerjanje podam najprej prevod II. fris. spomenika, potem pa okrajšani prevod Klimentovega govora. Značilna mesta so tiskana l e ž e č e.

1. Če bi naš ded ne bil grešil, bi mu bilo v veke živeti; starost bi se ga ne prijela, nikoli bi skrbi ne imel, niti solznega telesa, marveč v veke bi mu bilo živeti. Ko pa je bil po hudičevi zavisti izgnan od slave božje, potem so na človeški rod bolečine in skrbi prišle in boleznin in naposled smrt.

2. In zopet bratje spomnimo se, da se tudi sinovi božji imenujemo. Zato opustimo ta mrzka dela, ki so satanova dela: kakor če malikujemo, če brata oklevetamo, tatvina, uboj, poltenost, prisege, ki jih ne držimo, sovraštvo. Nič ni ostudnejše kot ta dela pred božjimi očmi.

3. Morete torej, sinovi, videti in sami razumeti, da so bili prejšnji ljudje taki, kakor smo mi, ter so hudičeva dela zasovražili, božja pa ozljubili. Zato se jim v njihovih cerkvah klanjamo, jih molimo in častimo in jim prinašamo naše prošnje (obljube) za zveličanje (rešenje) naših teles in duš naših. Taki moremo tudi mi še biti, če začnemo ista dela delati, ki so jih oni delali. Oni so namreč lačnega nasičevali, žejnega napajali, bosega obuvali, nagega odevali, bolnega v imenu božjem obiskovali, zmrzujočega odevali, tujca pod svojo streho sprejemali, v temnicah in v železne vezi vklejane obiskovali in jih v imenu božjem tolažili.

4. S temi, s temi deli so se Bogu približali. Tako, sinovi, se je tudi nam moliti istemu višnjemu Očetu Gospodu, da nas naseli tam v cesarstvu svojem, ki je pripravljeno od konca do konca izvoljencem božjim.

5. Smo pa, bratje, poklicani in prisiljeni in nikakor ne moremo svojega obličja skriti, nikakor ne zbežati, marveč moramo pred božjim prestolom stati z našim zoprnikom, s starim zlodejem, in vsak se mora pred božjimi očmi s svojimi usti in s svojimi besedami spovedati, kar je kateri na tem svetu storil, bodisi dobro, bodisi zlo. Da na ta dan, sinovi, mislite, ko ne bo kam se skriti, ampak pred božjimi očmi stati in ta boj bojevati, ki sem ga napovedal.

6. Naš Gospod, sveti Kristus, ki je zdravnik naših teles in rešenik naših duš, pa je naposled poslednje zdravilo postavil in pokazal, s čim se moremo njemu (zlodeju) odpovedati in se ga rešiti.

7. Vaši predniki so bridko (žestoko) trpeli, kajti topli so jih s šibami in na ogenj so jih vrgli in pekli in z meči jih sekali in na les (križ) obešali in jih z železnimi kljukami raztrgavali.

8. Mi pa zdaj moremo s pravo vero in pravo spovedjo doseči to, kar so oni s tem velikim trpljenjem storili. Zatorej, sinovi, pokličite božje služabnike, ter jim svoje grehe naštejte in spovejte se jim svojih grehov.

Govor Klimenta Bolgarskega v spomin apostolu ali mučencu.

Bratje, naš Gospod Bog vedno želi našega zveličanja in nas po svetem evangeliju vedno vabi v večno nebeško kraljestvo, veleč nam iskati in prejeti ono kraljestvo, ki smo iz njega izpadli, prestopivši božjo zapoved, ki je bila Adamu, našemu pradedu, dana davno v raju zaradi naše zdržnosti.

1. Če bi jo bil spolnil, bi mu bilo večno življenje brez skrbi in smrti; starost bi se ga ne prijela in solznega telesa bi ne imel. Toda po hudičevi zavisti je bil ločen od božje slave, ker se ni zdržal; odtlej so na človeški rod prišle skrbi in bolečine in smrt.

2. Svetniki in pravični pa so v želji po onem mestu (kraljestvu) krepko prepasali svoja ledja, sprejeli boj proti nasprotnemu vragu, ga premagali in zopet vstopili v prvotni raj in doslej vstopajo, okrasivši se z dobrimi deli, smatrajoč to varljivo življenje za smeti... Torej ne varajmo se, bratje... Marveč predramimo se vendar odslej in ne oropajmo se samovoljno neizrečene božje slave in večne radosti, temveč odtegnimo se varljivosti tega sveta, kakor smo ozljubili Bogu, ko smo bili rojeni v svetem krstu, z besedami: Odpovem se satanu in vsem njegovim delom. Dela satanova pa so: malikovanje, sovraštvo, kleвете (našteva še druga). Ako zapustimo ta dela in proti njim pridobimo vso krepko, potem lahko zopet vstopimo v isto rajsko blaženost. Kaj je namreč v ljudeh ostudnejše kakor taka dela, s katerimi si nakoplujemo božjo jezo.

3. *Spolnimo naše obljube* našemu Gospodu Bogu, ljubimo ga z vsem svojim srcem in z vso mislijo in z vso močjo in bližnjega kakor samega sebe, da pojdemo veseli v brezkončno radost, v nesmrtno življenje, v neizrečeno krasoto, katero je želel ta Kristusov mučenec in si je prizadeval slasti tega življenja zavreči (naštevava kreposti)... Rešimo svojo dušo s tem, da opustimo ta zla dela, se kesamo, miloščino dajemo in se potrudimo, da skozi tesna vrata vstopimo v večno življenje, namreč z zdržnostjo, postom, s tem, da se ogiblremo vsakega greha in svoje telo pokorimo s trpljenjem in mukami zaradi Kristusa (kakor je delal ta svetnik).

4. Kdor z vero časti njegov (svetnikov) spomin, ta se oprosti grehov in reši vsake skušnjave... *Delajmo tudi mi taka dobra dela*. Saj je tudi ta (svetnik) bil človek kakor mi, pa je vsako hudobijo zasovražil in milost božjo vzljubil, ki jo tudi mi vzljubimo, da bomo otroci božji in deležni njegovega kraljestva.⁸

Glede zgradbe II. fris. odlomka je Jagić ugotovil, da je brez pravega začetka (uvoda); med prvim in drugim odstavkom ni prehoda. Z lahkoto moremo opaziti tudi vrzel med drugim in tretjim odstavkom ter druge razpoke. Po Jagićevi opozoritvi je bil V o n d r á k (ASPh 1906, 259) prisiljen priznati, da je fris. odlomek okrnjen (verstümmelt), torej res le odlomek. Nasprotno pa je Jagić ugotovil, da v Klimentovem govoru ni vrzeli ali slabih prehodov, čeprav v njem še ni opazil Cirilovih bogoslovnih idej.

Vrh tega je Vondrák svojo trditev dokazoval tudi iz izrazov *ded* in *praded*, češ da Kliment vedno piše *praded*, fris. odlomek pa *ded*.⁹ S tem je pokazal, da mu ni bil znan pomen *pradednih časti* v Žitju Konstantina 4 in enakih *dednih časti* v 9. poglavju ŽK. V tej zvezi je v ŽK 9 omenjen tudi *ded* Adam, ki dovolj očitno priča, da pradedne časti pomenijo Adamovo odliko in srečo pred izvirnim grehom. ŽK, ki ga Vondrák v isti knjigi pripisuje Klimentu, pozna kot samostalniško obliko le *deda*, v pridevniški rabi pa *dedne* in *pradedne* časti. Iz ŽK in fris. odlomka bi mogli sklepati, da je bil dēd običajnejša panonska oblika, prēdēd (in praded) pa makedonska (in staroruska?). Vondrákovo dokazovanje iz teh dveh oblik je torej zgrešeno. Prav *dēd* (in prēdēd) je prvi značilni dokaz za dediščino Cirilove šole. Sicer pa te malenkostne razlike ne smemo pretiravati.

1. Vondrák (Studie 9 s) je pravilno opozoril, da latinski spokorniški obred (ordo poenitentiae) v škofovem obredniku (Pontificale Romanum) uporablja motiv izvirnega greha in njegovih nesrečnih posledic kot nazorno utemeljitev, da morajo veliki grešniki biti nekoliko časa izključeni iz cerkve, kakor je bil Adam izgnan iz raja.¹⁰ Toda v fris. odlomku je uporaba tega zgleda bistveno drugačna kot v rimskem spokorniškem obredu, popolnoma v duhu Cirilove književne šole, ki zahodne ali skupne krščanske ideje pač prevaja ali sprejema, a jih samostojno izraža in svojstveno oblikuje; to smo ugotovili celo v prevodu rimske maše in na drugih mestih.¹¹

Začetek drugega fris. odlomka ni le govorniško okrnjen, kakor je opozoril Jagić, ampak tudi vsebinsko le potem umeven in primeren, če ga pojasnimo v zvezi s Klimentovimi govori in s Cirilovo askezo. Nazorno oblikovana misel

⁸ Csl. besedilo jo ponovno objavil Vondrák (Fris. pam. 62 ss) in po njem Grafenauer o. c. 24 ss.

⁹ Vondrák, Studie 17.

¹⁰ H. J. Schmitz, Die Bussbücher u. Bussdisziplin der Kirche I. (Mainz 1883), 76 s in 775.

¹¹ GMDS 21 (1940) 60 s. — Podobno sem ugotovil o starem cerkvenopravnem sholiju (Byz. Zeitschr. 1929, 287 ss).

o izvornem grehu je bila Cirilu ne le vodilna ideja askeze, marveč tudi važno poglavje njegovega verskega pouka, kakor ga je dvakrat ponovil pri Hazarih (ŽK 9 in 11). Ni verjetno, da bi bil Ciril v Moravi in Panoniji to misel zamolčal. Vprav drugi fris. odlomek priča, ali vsaj namiguje, da je Ciril to misel o izvornem grehu uporabil tudi v Panoniji.

V latinski in staronemški cerkveni književnosti ne najdete podobne uporabe Adamove zgodbe. Nikjer ni teh oblik. Gotovo se Adam kdaj imenuje naš ded, a oblika, *če bi naš ded ne bil grešil*, je v zahodni okolici nenavadna in osamljena, visi v zraku. Nasprotno pa je bila taka govornica Cirilu priljubljena in domača že od mladeniških let, ko je v Carigradu na cesarskem dvoru odklonil svetne časti z izjavo, da išče le *pradedne* časti in bogastva (ŽK 4). Hazarom je dvakrat pripovedoval, da je Adam njegov *ded* in da je torej Adamov *vnuk*, ki išče stare *dedne časti* (ŽK 9); vsi ljudje so *Adamovi potomci*, ki premišlujejo, kako bi mogli doseči prvotno dostojanstvo (ŽK 11). V Klimentovih govorih sem devetkrat zadel na *pradedna Adama*, dvakrat celo na našega *pradedna* brez Adamovega imena.¹² V ta Klimentov in Cirilov okvir prav ubrano spada tudi začetek II. fris. odlomka; zunaj te zveze pa je v takšni obliki nemogoč.

Zadevni Klimentov govor, ki je tako presenetljivo podoben našemu najstarejšemu književnemu spomeniku, posebno jasno in pregledno uporablja vodilno misel Cirilove askeze. Od začetka do konca je dosledno izvedena ideja pradednih časti. To je ono kraljestvo in ona slava božja, ki smo bili po izvornem grehu iz nje izgnani, oni prvotni raj in prvotno mesto, ki so ga svetniki s krepstnimi deli iskali ter vanj vstopali. To je vodilna misel Klimentovega govora in drugega fris. odlomka; na tej misli sloni vsa zgradba.

2. Za slovenski jezik so prav značilne *solzne oči*. Gotovo je bilo takó že v dobi frisinških spomenikov. To značilno slovensko (in srbsko-hrvatsko) obliko srečujemo nekolikokrat tudi v csl. književnosti, kakor je zabeleženo v Miklošičevem staroslovenskem slovarju (Vindobonae 1862/65, 861). S to obliko je v zvezi še lepše cerkvenoslovansko izražanje *solzno telo* v dveh Klimentovih govorih in v fris. odlomku, kakor je natančneje pojasnjeno v knjigi o Koclju, str. 278. Miklošič navaja še druge zveze pridevnika *solzen*, a večinoma so to prevodi samostalniškega roditelja (*solz*). *Solzno telo* pa je brez dvoma prvotna pridevniška zveza, bodisi izvirna tvorba Cirilove šole, bodisi prevedena iz grškega, nikakor pa ne iz latinščine ali nemščine. *K o p i t a r* (Glagolita Clozianus I. 1836) je prevedel z *lacrimabile* (corpus), a ta izraz, ki pomeni tudi *nesrečen*, ni srečen.¹³ Že dejstvo, da se to izražanje sploh ne more prav točno latinsko prevesti, opominja, da ni povzeto iz latinskega vira.^{13a} Pač pa je v grškem jeziku mnogo podobnih pridevniških zvez. *S t e p h a n u s* (Thesaurus linguae Graecae) navaja veliko takšnih zvez, a »solznega telesa« nima. Že dolgo ga iščem pri grških cerkvenih očetih, a doslej ga nisem našel. Iz tega sklepam,

¹² L. Stojanovič, *Novyja slova Klimenta Slověnskega*. Ptib 1905. Na koncu ima seznam vseh besed, a z mnogimi pomotami. — *Lavrov-Undoljskij*, Kliment episkop slověnskij. Moskva 1895.

¹³ F. Ivčković-I. Broz, *Rječnik hrvatskog jezika* II. (Zagreb 1901) 500, prevaja *suzan* = *lacrimans, thränenvoll*.

^{13a} V najnovjši slovenski izdaji: *Fr. Ramovš in M. Kos*, *Brižinski spomeniki* (Ljubljana 1937) 29 je to mesto prevedeno: *nesrečno telo*. Oceno gl. v JIČ 4 (1938) 102–106.

da je bilo to izražanje v grški cerkveni književnosti zelo redko, ali pa sploh neznano. Naj bo že kakor koli, gotovo je, da je oblika vzhodna. Če ni izvirna tvorba Cirilove šole, pa je zasluga njegove šole vsaj ta, da je tako lepo in redko obliko presadila na panonska tla, v najstarejši spomenik slovenskega jezika in v cerkvenoslovansko književnost. V knjigi o Koclju mi je bila ta oblika glavni dokaz. Danes pa mu morem pridružiti (razen Adamove dediščine) še trdnjše dokaze.

3. Da je po hudičevi zavisti na človeka prišlo zlo izvirnega greha in izgnanje iz raja, je svetopisemska misel in zato skupna vzhodni in zahodni krščanski književnosti. Izražena je v ŽK in ŽM, še nazorneje pa v Klimentovih govorih. Značilna vzhodna oblika pa je, da je bil Adam po grehu izgnan od božje slave. Izražanje je po posameznih sestavinah pač tudi svetopisemsko, a grški cerkveni očetje so ga izvirno oblikovali. V svetem pismu se *slava* (gloria, dóksa) imenuje sijaj (splendor, lamprótes) božjega veličastva, milosti in nebeške blaženosti. Tako apostol Pavel nazorno označuje tudi sijaj Mojzesovega obličja po pogovoru z Bogom na Sinaju (2 Kor 3, 7—18). Grški cerkveni očetje, zlasti J. Zlatoust,¹⁴ pa s tem izrazom označujejo tudi nadnaravni sijaj Adamovega in Evinega telesa pred grehom, da zaradi tega nista potrebovala obleke; po grehu pa sta izgubila ta sijaj duše in telesa (nudati sunt illa gloria). To so pradedne časti, ki so očarale mladega Cirila, da se je odpovedal svetnemu sijaju. Ta sijaj prvotnega človeškega dostojanstva slavi tudi Cirilov zaščitnik, Gregor Nazi-anški. Ta sijaj pa grški cerkveni očetje istovetijo s sijajem nebeške slave. Večkrat ga istovetijo tudi s sijajem duše v milosti božji na tem svetu.

To istovetenje prvotne sreče v rajju in posmrtni rajske blaženosti v nebesih je posebno jasno izraženo v Klimentovih govorih, po vsebini pa tudi v Cirilovem opisovanju pradednih časti. Klimentov govor v spomin apostolu dvakrat uporablja to izražanje, prvokrat o slavi (sijaju) prvih staršev v rajju, drugič pa (v 2. odstavku) o nebeški blaženosti ali tudi o stanju milosti: ne oropajmo se božje slave in večne radosti. V govoru na Rojstvo Kristusovo pa ponavlja,¹⁵ da je naš praded odpal od slave božje in da je »obnažen (nudatus) slave božje«, doslovno enako kakor J. Zlatoust. To je torej značilno vzhodno, Cirilovo in Klimentovo izražanje. Seveda pomeni obenem tudi sijaj duše v milosti božji.

Preiskal sem izražanje latinskih cerkvenih očetov in pisateljev o tem predmetu. Vsi se značilno ujemajo, da govore le o sijaju in obleki kreposti in milosti v rajju, ne pa o sijaju božje slave glede telesa. Sv. Ambrozij v tej zvezi govori le o obleki kreposti v rajju in o sijaju duše v milosti božji.¹⁶ Hrabanus Maurus († 856) pa o Adamovi obleki milosti pred grehom in o izgubi te obleke po grehu.¹⁷

Izražanje *slava božja* v fris. odlomku je tako važno in značilno ne le za zgodovino slovenskega pisemstva, temveč tudi za zgodovino občno človeške verske miselnosti, da je vredno natančnejšega pojasnila. *Slava, gloria* je v tej zvezi prevod

¹⁴ Homilia 18. in Genesim; PG 53, 148 s.

¹⁵ L. Stojanović o. c. 89.

¹⁶ PL 14, 258 in 304 (Hexaëmeron).

¹⁷ PL 107, 491 s (Commentar. in Gen. 1, 26). Doslovno posneto izražanje sv. Avguština: *indumentum gratiae*; (Adam et Eva) nudati *gratia*. De civitate Dei 14, 17; PL 41, 425 s.

grške besede *dóksa*, običajne v sv. pismu nove zaveze (NZ). Z izrazom *dóksa* pa stari grški prevod (Septuaginta) prevaja hebrejsko besedo *kabód*, ki v knjigah SZ prvotno pomeni: teža, bogastvo, važnost (ugled). Potem pa se je v SZ udomačil vodilni in običajni pomen: *sijaj*, *slava* kot značilno božje svojstvo, odsvit božjega bistva. V prvotnem pomenu hebrejskega izraza se torej skriva ista verska miselnost kakor v slovanskih koreniki *Bog*, *bogal*.

Božja slava (*sijaj*) je postal značilni božji pridevek, odkar se je Bog v oblakih, *sijaju*, blisku in gromu prikazal Izraelcem na gori Sinaj (2 Mojz 19, 16—19) kakor *goreč ogenj* vrh Sinaja (24, 15—17). Oblak je bil znak božje pričujočnosti (božje slave) v svetem šotoru (2 Mojz 40, 34 s) in v templju. Iz tega oblaka je šinil ogenj in použil darove, ki jih je Aron žrtvoval na oltarju pred svetim šotorom; v tem ognju iz oblaka božje navzočnosti se je po besedah 3. Mojzesove knjige (9, 6 in 23 s) prikazala *slava Gospodova*. Ta slava je Bogu tako bistvena svojstvena, da se Bog imenuje *Bog slave* (Ps 28, 3 i. dr.) in *kralj slave* (Ps 23, 7 ss). Njemu priznavamo in dajemo slavo.

Preroki SZ so napovedovali, da se bo v NZ *božja slava* oznanjala in širila po vsem svetu. In res se je NZ začela z angelskim petjem *božje slave* ob Kristusovem rojstvu v Betlehemu. Slava (čast) Očetu, Sinu in Duhu je običajni zaključek krščanskih molitev in psalmov. Poleg *Boga (Očeta) slave* (Apd 7, 2) slavimo tudi Kristusa kot *Gospoda slave* (1 Kor 2, 8; Tit 2, 13 i. dr.). To izražanje je prešlo v krščansko bogoslužje in v spise cerkvenih očetov.

Apostoli so že na zemlji gledali Kristusovo *slavo*, slavo božje Besede (Jan 1, 14), še bolj pa bodo *božjo slavo* gledali, ko bo Kristus *sédel na prestol svoje slave* (Mt 19, 28.). Apostol Peter v svojem prvem listu obetavence *slave* in opominja, da smo poklicani k *večni slavi* v Kristusu (5, 4 in 10). Še živahneje govori o tej božji in naši slavi apostol Pavel, zlasti na zgoraj navedenem mestu 2 Kor 3, 7—18. Bolj kakor Mojzes na Sinaju smo po milosti božji že zdaj deležni *božje slave*, tako piše sv. Pavel; a to slavo gledamo še v zrcalu. Popolneje je bomo deležni v nebesih (Rim 8, 17 s); to je naše upanje slave (Kol 1, 27).

Sv. Pavel zgovorno poveljuje *slavo in bogastvo* božje milosti (Ef 1, 6—8), po kateri smo že v tem življenju nekoliko deležni *božje in nebeške slave*. Še mnogo bolj sta bila te božje slave deležna *Adam in Eva* v raju ne le po duši, ampak tudi po telesu, kakor je bil Mojzes deležen božjega *sijaja*, ker je bil nekoliko časa v božji bližini. Po izvirnem grehu pa sta bila *oropana (lišena) te božje slave* in z njima ves človeški rod, kakor piše apostol Pavel (Rim 3, 23). Ta nazorna svetopisemska misel je pravilno ohranjena v zgoraj navedenem izražanju grških cerkvenih očetov in Cirilove staroslovenske bogoslovne šole. Latinski cerkveni očetje pa so v prizadevanju za jasnost zelo zabrisali prvotno slikovitost in globino te misli. Isto misel kakor v II. fris. odlomku je Ciril prav tako nazorno povedal Hazarom (ŽK 9 in 11), ko se je predstavljal kot Adamov vnuk, živeč v izgnanstvu, ker je bil njegov *slavni* praded po grehu prežnan iz kraljevske božje bližine.

S tem je v zvezi tudi *božja podoba* in *približevanje Bogu*. Ko je v človeku po grehu otemnel prvotni odsev in *sijaj* božje podobe, je bil prežnan iz božje bližine. Sv. Pavel izraz *slava (dóksa)* res rabi v pomenu božja *podoba*, odsvit (1 Kor 11, 7). Naš Ciril pa globoko in nazorno uči, da s krepostnimi deli obnovljamo božjo podobo in se približujemo Bogu. Sv. pismo večkrat poudarja, da se morejo in smejo samo sveti Bogu približati (2 Mojz 19, 22 i. dr.).

V tem izražanju nam je II. fris. spomenik ohranil izredno dragocen ostanek globokega in nazornega svetopisemskega in starokrščanskega osnovnega verskega nauka, obenem pa dragocen dokaz Cirilove veličine in s tem tudi delno pojasnilo njegovih izrednih uspehov v Panoniji.

Novi slovenski prevod sv. pisma NZ in SZ za znanstveno raziskovanje tega izražanja ni dovolj uporaben. Prevod NZ menjava izraze *slava*, *veličastvo*, *sijaj*, *odsvit*; novi prevod SZ (Slavič) pa dosledno rabi izraz *veličastvo*, a s tem nekoliko nasprotuje naši bogoslužni terminologiji in prevodu NZ. Znanstveno gradivo nudijo: G. Kittel, Theol. Wörterbuch NT II. (1935), 236—256; J. Schneider, Doxa (1932); H. Kittel, Herrlichkeit Gottes (1934); Theol. Revue 1933, 142 in 1934, 494; nekoliko tudi vsak hebrejski in grški svetopisemski slovar.

4. Znaná svetopisemska misel, da smo po Kristusovem odrešitju in po milosti *otroci božji* («se imenujemo in smo otroci božji» 1 Jan 3, 1 s), se v krščanski književnosti velikokrat ponavlja. Ta misel sama po sebi torej ni posebej značilna za vzhodno ali zahodno krščanstvo. Vendar se v Klimentovih govorih posebno često ponavlja v podobni zvezi, da namreč po spokornosti in dobrih delih postajamo božji otroci (sinovi),¹⁸ enkrat celo doslovno tako kakor v frisinskem odlomku: Mi kristjani, ki se *sinovi božji imenujemo*.¹⁹ Podobno tudi cerkvenoslovanski pohvalni govor sv. Cirila slavi, da je iskal in dosegel božje sinovstvo. V Klimentovem govoru v spomin apostolu ali mučencu je ta misel primerno izrečena na koncu.

5. Ko smo bili po grehu v Adamu izgnani od slave božje, smo se oddaljili od Boga. Treba se mu je zopet približati. Ciril je v definiciji filozofije (ŽK 4) izrekel, da se po krepostnem življenju (po filozofiji) *približujemo Bogu* in obnavljamo božjo podobo. V uvodu Žitij Konstantina in Metodija se ponavlja misel, da nas Bog rešuje po delih in zgledu svetnikov. Drugi fris. spomenik pa krepko poudarja, da so se svetniki s krepostnimi deli *približali Bogu*. To do cela nenavadno izražanje ima očiten pečat Cirilove šole.

Približevanje Bogu je notranje spojeno z vodilno Cirilovo idejo *pradednih časti in božje podobe*, ki naj jo obnavljamo s krepostnimi deli. Izražanje je svetopisemsko.

Opomin, da se približajmo Bogu, je v listu sv. Jakoba (4, 8), misel, da se svetniki (sveto ljudstvo) približujejo Bogu, pa v psalmu 148, 14. To svetopisemsko misel večkrat ponavlja sv. Gregor Nazianški,²⁰ zaščitnik Cirilov. V Klimentovih govorih pa srečujemo to misel ne le često, marveč tudi v isti zvezi kakor v fris. odlomku: s krepostmi se Bogu približamo,²¹ z bratoljubjem in s sprejemanjem tujcev (strannoljubije), z dobrimi deli se Bogu približujemo;²² s čistim življenjem se Bogu približajmo.²³ Ta misel je tako značilna ter v tej obliki in zvezi pri zahodnih cerkvenih pisateljih tako redka, da je v fris. odlomek sprejeta brez dvoma iz Cirilove književne šole, ki ji je bilo to izražanje običajno.

S tem v zvezi pa tudi druge misli o zgledu in posnemanju svetnikov kažejo na vzhodni izvor, čeprav so same po sebi skupne vzhodnim in zahodnim kristjanom. *Tudi svetniki (prejšnji ljudje) so bili taki ljudje, kakor smo mi*. To utemeljitev navaja že sv. J. Zlatoust v podobni zvezi z izvirnim grehom in s spokornim krepostnim življenjem.²⁴ Isto misel ponavlja Kliment v govoru v spomin apostolu ali mučencu ter v zelo sorodnem govoru v spomin svetemu Marku.²⁵ Cerkvenslovanski pohvalni govor v čast sv. Cirilu in Metodu pa izjavlja, da nam je Bog spodbudne zglede in dela svetnikov dal in razodel zato,

¹⁸ Stojanović 43; 95; 71.

¹⁹ O. c. 78.

²⁰ Govor v spomin sv. Atanaziju 6 (PG 35, 1088) i. dr.

²¹ Stojanović 34. — Kliment je v izrazu odvisen od csl. besedila ps. 148, 14.

²² O. c. 95 dvakrat.

²³ O. c. 100.

²⁴ Homilia 11. in Genesim; PG 53, 95.

²⁵ O. c. 104.

da bi po posnemanju njihovega zgleda dosegli večno življenje. Podobno se zgled svetnikov naglaša v uvodu ŽK in ŽM.

V luči Cirilove književne šole se torej more najprimerneje razložiti, zakaj se zgled svetnikov v II. fris. odlomku tako poudarja.

6. V II. fris. spomeniku in v Klimentovem govoru se ponavljata misli, da so grešna dela *satanova dela* in da *pred božjimi očmi ni nič ostudnejše kakor ta dela*. Izražanje *satanova dela* je vzeto iz krstne obljube, skupne rimskemu in bizantinskemu obredu: »Odpovem se satanu in vsem njegovim delom.« Klimentov govor izrečno omenja krstno obljubo; II. fris. spomenik jo omenja manj izrečno. Tretji fris. spomenik pa se začneja s krstno obljubo. Tretjemu in drugemu je skupna tudi misel, da bomo pri poslednji sodbi stali v strahu pred božjimi očmi.

Verjetno je, da sta fris. odlomek in Klimentov govor tukaj odvisna od zahodnih virov in običajev.

7. Predzadnja misel II. fris. spomenika pa zopet razodeva znak Cirilove šole, namreč stavek: Mi moremo s pravo vero in spovedjo doseči to, kar so oni z velikim trpljenjem storili. Misel je nekoliko pretirana. Mučeništvo ima toliko spravno moč kakor krst, ker zbrise tudi kazni za grehe; spoved pa opere samo grehe, ne pa kazni. Podobna misel je popolnoma pravilno izražena v ŽM 1: Mučenci so s krvjo umili madež (grehe).

V Klimentovem govoru je sama za se nekoliko netočna misel: Kdor z vero časti svetnikov spomin, ta se oprostí grehov. A v celotni zvezi se more pravilno razložiti.

Ostale v tisku označene podobnosti so ob pojasnjenih značilnejših mestih lahko razložljive.

Kakor smo videli, se je za primerjanje značilnejših mest treba ozirati ne le na Klimentov govor v spomin apostolu ali mučencu, marveč tudi na druge njegove govore in na ostale književne spomenike Cirilove šole.²⁶ Upoštevati moramo tudi Klimentov govor v spomin sv. Marku, kjer je skoraj doslovno ponovljen njegov govor v spomin apostolu ali mučencu. Razlike so majhne, a niso brez pomena. V uvodu je besedilo o izvornem grehu nekoliko spremenjeno; solzno telo je izpuščeno. V stavku o slavi božji in večnih radostih je izpuščen veznik *in*; s tem se slava božja očitneje istoveti z večnimi radostmi. Na koncu pa namesto božjih sinov stoje sinovi *luči*. To izražanje se večkrat ponavlja v bizantinskem krstnem obredu; to je zato značilno, ker je iz krstnega obreda vzeta tudi uporabljena krstna obljuba. — Zaradi poudarka cele književne šole odpade vprašanje o pristnosti nekaterih dvomljivih Klimentovih govorov; odločilno je, da so delo iste šole.

P o v z e m i m o i z s l e d k e. Drugi fris. spomenik je ohranil odlomke škofovega (in duhovnikovega) nagovora, ki vernike opominja k skesani spovedi; je torej odlomek. Prikrojen je za rimski obred, ozira se na rimsko obredno besedilo in zahodne dušnopastirske običaje. A nagovor je brez dvoma v celoti

²⁶ *Vondrák* je prav zato zagrešil veliko napako, ker ni upošteval, da je Kliment predstavnik Cirilove šole ter ni preiskoval značilnih idej in oblik te šole. Svoje preozko omejeno gradivo pa je še tako enostransko primerjal, da je veliko važnega prezrl, kakor je opozoril *Jagić*.

delo Cirilove književne in bogoslovne šole. V duhu te šole so oblikovane vse glavne misli, kjer je bila mogoča neka govorniška razgibanost: *dedov* (izvirni greh, *solzno telo*, izgnanstvo iz *božje slave*, sinovi božji, uporaba zgleda svetnikov, zlasti svetniško *približevanje Bogu* in nekoliko tudi misel, da s skesano spovedjo dobimo to, kar so svetniki prvih stoletij dosegli z mučeništvom. Glavno govorniško gradivo od začetka do konca ima torej znake stare cerkvenoslovanske šole. Oblikovalec glavnega gradiva je brez dvoma vplel tudi tiste misli in oblike, ki niso očitno vzhodne, marveč skupne vzhodnim in zahodnim kristjanom, nekatere pa celo svojstveno zahodne. Na takšnih mestih je nekoliko odvisen od karantanskoslovenskega besedila že dotlej prevedenih molitev, kakor je velevala dušnopastirska modrost. Sled odvisnosti od karantanskoslovenske predloge je Jagić priznal le v skupni frisiški in Klimentovi misli (obliki): *bi mu bilo žioljenje (živeti)*. Do tu smo v glavnem na trdno podprtih tleh. Na tej podlagi si smemo dovoliti še nekoliko sklepov in domnev.

Verjetno je, da je pri sestavi cerkvenoslovanske (v glagolici zapisane) predloge drugega fris. spomenika sodeloval Kliment, ki je potem nekaj misli skrbno sestavljenega govora kot delno svojo last uporabil v dveh že omenjenih svojih govorih. Nagovor je bil sestavljen okoli l. 870, ko je bilo treba nadomestiti salzburško duhovščino ter paziti, da ljudstvo ne bi pogrešalo dušne hrane. Slovesno škofovo (ali duhovnikovo) opominjanje k skesani spovedi, ohranjeno v II. fris. odlomku, je napravljalo močen vtisk; primerno je bilo, da se ohrani tudi v okviru slovanske liturgije. Morda je ta resni nagovor uporabljal tudi Kliment, ko je l. 870—873 po svojih močeh nadomeščal odsotnega Metoda; zato se mu je tem bolj vtisnil v spomin.

Doslej ohranjeni fris. nagovor tvorijo odlomki, ki jih je neki duhovnik nemškega posluha sto let pozneje po narekovanju in sluhu posnel iz celotnega (v glagolici spisanega) nagovora. Pri tem prenašanju in grafično površnem zapisku se je prejšnji jezikovni značaj tako zabrisal, da je jezikovno primerjanje težavno in v mnogih točkah dvomljivo. Težko je določiti, koliko panonskih ali karantanskih oblik je bilo že v prvotnem rokopisu, koliko se je prvotna predloga pri prepisovanju v 10. stoletju menjavala ter koliko sta prejšnje oblike spremenila narekovelec in zapisovalec fris. spomenika. Zato so zgoraj navedene misli in oblike, ki so bile pri pomanjkljivem prenašanju precej nepokvarjeno zajete, tem važnejše priče Cirilove književne in bogoslovne šole v Panoniji in Moravi. To so sledovi značilnega spajanja vzhodnih in zahodnih prvin, zraščanja bizantinsko-grške krščanske kulture z rimskimi tradicijami in s slovensko prvotnostjo pod vodstvom genialnega Konstantina (Cirila), ki je celó pri prevajanju rimske maše svobodno snoval in rimsko besedilo poživljal s svojo grško miselnostjo.²⁷

Po knezu Koclju je naša zgodovina tesno zvezana s sv. Cirilom in Metodom. Drugi fris. spomenik pa je ohranil sledove književnih posledic te zveze. Naš najstarejši književni spomenik je torej neizbrisno spojen z versko-

²⁷ Gl. zgoraj op. 11 in knjigo: Slov. knez Kocelj (1938) 175 in 270 ss. — Natančneje razpravljam o teh vprašanih v knjigi: *Vitae Constantini et Methodii*; prva polovica je izšla v Olomucu 1941, druga (o teologiji sv. C. in M.) je v tisku (v Olomucu).

prosvetnim delom solunskih bratov. Solunska brata sta neizbrisno vknjižena v slovensko zgodovino.

Poročila starih cerkvenoslovanskih virov o uspešnem delu sv. Cirila in Metoda v slovenski Panoniji pod junaškim pokroviteljstvom idealnega kneza Koclja so s tem nepobitno potrjena. Ker so bili frisinški spomeniki napisani v Karantaniji ali vsaj namenjeni za dušno pastirstvo med karantanskimi Slovenci, je potrjena tudi zveza karantanskih Slovencev s panonskimi, s tem pa tudi neka posredna udeležba Karantanije pri verskoprosvetnem delu sv. Cirila in Metoda. Vsaj majhni ostanki Cirilove književne dediščine so se morali v Karantaniji trdno zasidrati, da je nemška roka še sto let po moravski in panonski katastrofi (Madžari!) mogla pristne oblike Cirilovega izražanja prenesti v frisinški latinski rokopis.

Vsebinska in oblika drugega frisniškega spomenika neovržno pričata, da bo treba v našem zgodovinopisju in v slavistiki popraviti mnoge preveč ukoreninjene, a neutemeljene trditve.

Summariu

De vestigiis scholae ss. Cyrilli et Methodii in II. Monumento Frisingensi Slovenico. —

In isto monumento supersunt fragmenta exhortationis ad poenitentiam confessionemque sacramentalem, usui ecclesiae occidentalis adaptatae. Archetypum huius sermonis, litteris glagoliticis circa a. 870 exaratum, saeculo X., praecipue manca truncataque transcriptione litteris latinis saeculo X. exeunte vel XI. ineunte adeo mutatum est, ut argumentatio e lingua formisque grammaticis impedita dubiaque sit. Tanto gravioris ponderis sunt sententiae (ideae) principales, sat incolumes servatae: 1. Si *avus noster* (Adam) non peccasset etc. Gratiam, quam avus noster (Adam) ante peccatum habuit, acquirendam esse, idea principalis theologiae et asceseos s. Cyrilli, in eius Vita palaeoslavica (Vita Constantini = VC) atque in sermonibus Clementis Bulgarici, discipuli ss. Cyrilli et Methodii, frequentissime occurrit. Simili modo et contextu etiam in fragmento Fris. adhibetur. — 2. *Corpus lacrimans* haud dubie forma vel scholae Cyrilli propria vel rara Graeca est. — 3. Adamum post peccatum ex *gloria divina* expulsus esse, locutio s. I. Chrysostomi et Clementis Bulg. (s. Cyrilli), cum idea sub nr. 1 cohaeret. — 4. Idea biblica, nos *filios Dei* esse, communis quidem Orienti et Occidenti, frequentissima est in sermonibus Clementis Bulg. et in sermone panegyrico in laudem Cyrilli; forma et contextus scholam s. Cyrilli probabiliter redolent. — 5. Sanctos operibus virtutis christianae *Deo appropinquare*, dictio significans (cum ideis sub 1. et 3. cohaerens) Cyrilli (VC 4) et Gregorii Naz. et Clementis Bulg. est. — 6. *Opera satanae* in ordine baptismi ritus Romani et Byzantini memorantur, item initio III. fragmenti Fris.; II. fragmentum cum III. (penitus occidentali) aliquatenus cohaerere videtur. — 7. Confessione sacramentali id adipisci, quod *martyres magnis cruciatibus* assecuti sunt, idea ss. Cyrilli et Methodii esse videtur. Exemplum sanctorum in II. fragmento Fris. etenim eodem fere sensu similique contextu applicatur, quemadmodum in sermone Clementis in memoriam apostoli, in exordio Vitarum Constantini et Methodii atque in sermone panegyrico in laudem ss. C. et M.

GRADIŠČE IN GRADEC V SLOVENSKEM SREDNJEM VEKU

Milko Kos

Številni kraji na Slovenskem imajo ime po utrjenih postojankah, bodisi da so te obstojale že pred prihodom Slovencev in so jih ti po naselitvi deloma tudi še sami uporabljali, ali pa so Slovenci v prvih stoletjih bivanja v novi domovini postavili tudi sami take postojanke. Med imeni te vrste je najbolj razširjeno krajevno ime *Gradišče*, oziroma zveze s tem imenom (*Zagradišče*, *Podgradišče* in druge). *Gradišče* pomenja prvenstveno mesto ali preostanke utrjene postojanke, kraj, kjer je grad nekoč stal.¹ Kar *Gradišče*, pomenja v slovenski toponomastiki tudi *Gradež*, *Gradinje*, *Gradenje*, *Gradnica* in *Gradnec*. *Grades* v dolini koroške reke *Motnice* (*Metnitz*) pri *Brežah* (*Friesach*) je še 1306 *Gradaeist* in *Gradest*, dočim je *Gradež* pri *Turjaku* na *Dolenjskem* v srednjeveških virih le *Grades*.² *Gradine*, *Gradna* in *kastelari* (*castellarium*) so *gradišča* v *goriških Brdih* in v *Istri*.³ Na *Krasu* naletimo na *Gradinje* kot krajevni naziv blizu *Tomaja*, na *Dolenjskem* pa blizu *Bele Cerkve* in *Kostanjevice*, povsod s podatki iz srednjega veka.⁴ Pri *Žužemberku* je vas *Gradnec*.⁵

Po *Pleteršniku* (I, 243) more slovensko *gradišče* imeti tudi pomen *obzidja*, *grajskega okopa* ali pa s *koli obdanega kraja*. V tem primeru je *gradišče* po pomenu enako raznim *Ogradam*, *Ogradcem*, *Ostrogom*, *Obrovom* in *Tinjem*, kar tudi najdemo na Slovenskem kot krajevno ime na mestu ali v bližini starih *gradišč*. Primerjati je: *Ogradec* ali *Pod gradiščem* pri *Šentjuriju* pri *Celju*, pod ruševinami gradu *Anderburg*; *Ogrado* in *Ograde* v bližini *poznoantičnega gradišča Vranje* pri *Sevnici*; *Obrov* v vencu *severnoistrskih gradišč* v pasu *velike ceste Trst—Reka*; *Tinje* na *Pohorju* z ostanki *prazgodovinske utrdbe*; na *Tajni* pri *Koritnem sev.* od *Konjic* z ostanki *gra-*

¹ Miklosich, *Die slawischen Ortsnamen aus Appellativen*, I, 13, 27, II, 25. — A. Müllner, *Emona*, 72. — L. Niederle, *Slov. starožitnosti*, oddil I, III, 247; oddil kulturni, III/2, 607.

² P. Lessiak, *Die kärntnischen Stationsnamen*, *Carinthia* I, 1922, 10. — *Mitteilungen des Musealver. f. Krain*, XVIII, 174, XIX, 103, 104, XX, 178, 221. — *Carniola*, 1910, 130. — *Turjaški urbarji v grajskem arhivu na Turjaku iz 1463, 1484 in 1485*.

³ *Gradno* v *Goriških Brdih* (*Gradina*, *mons veteris Gradine*, *mons castellarii*, *castellerium*, *castrum*, podatki iz 13. in 14. stoletja); *gradišče Nozno* v *Goriških Brdih* (*castellarium* 1339, *purkstal*, *burgstal* 1398, 1501); *Gradič nad Kojskim* (*castellarium* 1331); prim. kodeks R 80, nekdanj v *Drž. arhivu na Dunaju*, danes v *Drž. arhivu v Trstu*, fol. 62, 94, 95', 155', 157, 158'; *Thesaurus eccl. Aquileiensis*, ed. Bianchi, 219; *Izvestja Muz. dr. za Kranjsko*, 1902, 149. — *Gradina pri Šapjanih v Istri* (561 m). — O krajih v *Brdih*: Fr. Kos v *Jadranskem almanahu za 1923*, 20, 44, 46, 50. — O *istrskih kasteljerih* A. Gnirs, *Istria praeromana* (1925).

⁴ *Mitt. des Musealver. f. Krain*, XIX, 106; XX, 229.

⁵ Schumi, *Urkundenbuch* II, 135 (1250).

dišča; višina Tinje blizu kraja Tinsko v šmarskem okraju z verjetnim antičnim gradiščem in rimskimi ostanki.⁶ Ograda je zopet tisto kar nemški *t i n g e r* ali *t w i n g e r*; kar so Slovenci prav tako prenesli kot krajevno ime na mesto nekdanjih gradišč (višina Tinger na starem gradišču pri Rukenštajnu nad dolino dolenske Mirne). Utrjeni značaj kraja označuje za gradišče tudi naziv latinsko-romanskega izvora *f r t i c a* (*fortalitium, fortitium, fortitia*). Že 973 omenjeni *castrum Bosisen*, na meji loškega in polhograjskega gospostva blizu Lučen, je danes *frtica*. *Frtica* je tudi naziv blizu Gradišča pri Šentjuriju ob cesti Ljubljana—Polhov gradec, za hišo ob utrjenem robu nekdanje rimske *Emone*, današnjem ljubljanskem Gradišču, in za hišo ob nekdanji rimski cesti pri Grosupljem na Dolenjskem.⁷ Slovenskemu gradišču najbolj odgovarjajoči nemški naziv je *srvn. b u r c s t a l* (*purchstal, purgstadil*), ki je kot Puštal, Poštela, Puštala, prešel v slovensko toponomastiko in se mestoma v virih rabi izmenoma za eni in isti kraj.⁸ Latinski zgodnjersrednjeveški nazivi za gradišča na Slovenskem so *castrum* in *castellum*.⁹

Gradišča kot nekdanje utrjene postojanke so nastajala v raznih obdobjih pred prihodom naših prednikov. Nekatera so še iz prazgodovinske dobe, druga so vojaški kasteli rimskih časov, tretja zopet so nastala kot utrjena vojaška ali civilna branilišča, selišča ter zatočišča v zadnjih stoletjih rimskega gospostva.¹⁰ Mnogoteri gradišča so služila kot utrjene postojanke v različnih prazgodovinskih in rimskih obdobjih, vse tja do pred prihod Slovencev; postavim v hallstatski in poznorimski dobi gradišče pri Velikih Malencah ob Krki na Dolenjskem, gradišče pri Rifniku pri Šentjuriju pri Celju, razna gradišča na Koroškem.¹¹ Takih primerov in dokazov prazgodovinske in rimske naseljenosti naših gradišč bi se dala naštetati še dolga vrsta. Vendar, preiskovati ureditev in časovno zaporednost nastanjenosti naših gradišč je naloga arheološke vede. Nas zanimajo gradišča v slovenski srednjeveški toponomastiki in zaključki, ki jih moremo iz tega izvajati za zgodovino slovenske kolonizacije.

⁶ A. Stegenšek, Konjiška dekanija, 130. B. Saria, Archäologische Karte von Jugoslawien, Blatt Rogatec, 46, 47, 66.

⁷ F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev, II, 445, 490. — P. Blaznik v Glasniku Muz. dr. za Slovenijo, XIX (1938), 3, 4. — I. Vrhovnik, Trnovska župnija v Ljubljani, 227. — Premerstein-Rutar, Römische Strassen und Befestigungen in Krain, 19.

⁸ Gradišče nad Zelimljami, jugovzh. od Ljubljane, je v turjaških urbarjih (v arhivu na gradu Turjaku) 1463 *Puerkhstall*, 1485 *Gradisch*. — Gradišče pri Robu v velikolaškem okraju je 1389 *Purkstal* (*Mitt. des Musealver. f. Krain, XIX, 130*), 1463 *Gradisch* (v turjaškem urbarju). — Gradišče zapadno od Šoštanja se v urbarju iz konca 15. stol. omenja kot *vnderm Purgstall* in hkrati *Sagradischem* (Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant, V, 407, 410*). — Gradišče pri Majšperku jugozap. od Ptuja: 1440 na *Gradische das ist am purkstal* (*Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, 226*).

⁹ Glej str. 118 (gradišče nad Bašljem, *castellum*) in zgoraj »*castrum Bosisen*«.

¹⁰ Müllner, *Emona*, 71, 103, 104, 193. — B. Saria, *Glasnik Muzej. dr.*, 1939, 142 d.

¹¹ B. Saria, *Glasnik Muz. društva*, X (1929), 11—17 in XI (1930) 3—12; *Arch. Karte, Rogatec*, 52 dalje in *Antike Inschriften aus Jugoslawien, I, 109*, povsod s starejšo literaturo. — Za Koroško (na primer gradišče pri Beljaških Toplicah, Šenturška, Gosposvetska in Magdalenška gora, *Duel in Gorica pri Bistrici—Paternionu*): F. Jantsch, *Die spätantiken und langobardischen Burgen in Kärnten*, *Mitt. der Anthropolog. Ges. in Wien*, 68 (1938), 352, 354.

Pri problemu gradišč na Slovenskem se zgodovinarju vsiljuje več vprašanj. Ali je pri Slovencih v prvih stoletjih bivanja v novi domovini gradišče res to, kar je prvenstveno pomen te besede, namreč kraj kjer je utrjeni grad nekdanj bil. Ali so Slovenci naselili ali pa vsaj začasno uporabljali predslovenska gradišča tudi za svoje obrambne in druge namene. Ali so tudi Slovenci postavljali utrjene postojanke, ki pa so kasneje, ko so propadle, dobile značaj gradišča. Ali je bilo teh tudi pri Slovencih toliko število kot na primer pri Čehih.¹² Staroslovenska arheologija, če bi bila bolje raziskana, ki nam nemara mogla dati na ta in taka vprašanja soodgovor. Poglejmo kaj more na to odgovoriti zgodovinar.

Nastanjenost točno na mestu antičnih gradišč tudi že v zgodnji slovenski dobi je po današnjem stanju arheoloških izkopavanj izpričana le za nekaj primerov, vendar nikjer v obliki stalnih selišč. Gradišče (castellum) nad Bašljem pod Storžičem na Gorenjskem, ki se sredi 12. stoletja omenja kot nekdanj obstoječe, ali pa gradišče na Gradu pri Slovenjgradu, ali gradišče pri cerkvi v Šentmartinu pri Beljaku, v vseh treh primerih z antičnimi in staroslovenskimi najdbami, so redki znani mi primeri antične in zgodnje slovenske, vsajčasne obljudenosti enega ter istega kraja z značajem gradišče.¹³

Več more zgodovinar odgovoriti s preiskavo krajevnega imena Gradec in njegove razširjenosti. Vprašanje je, če ni marsikateri gradec, kakor so Slovenci najčešče imenovali svoje utrjene postojanke, nastal na mestu predslovenskega gradišča, če ni marsikateri Gradec poimenovani kraj prav za prav gradišče in če se gradišče in gradec — kot na primer pri Čehih — tudi pri Slovencih rabi promiscue.¹⁴

Krajevno ime Gradec je na Slovenskem pogosto (Gradec, Gradac, Ogradec, Gradič, Gradiček). V virih najdemo zanj navadno na nemško prikrojeni Graecz ali Grecz, ki živi v raznih Grazih nemškega ozemlja še danes, ne manjka pa tudi slovenski Gradec.¹⁵ Kar so Slovenci imenovali Gradec, je bil za Nemce pogostokrat Grazberg. Gradec pri Svibnem na Dolenjskem je okoli 1400 am Graeczperg; Gradec jugozap. od Šent Ilja v Slov. goricah je 1335 der Graetzerperg.¹⁶ Omenim naj tudi, da je ob Gradcu na gori (mons Grechensis ali Grecensis, in monte Grech, Grez, Grecz, Grech, Gradyz) nastala meščanska naselbina, ki je eno jeder, iz katerih je nastal današnji Zagreb; pri Belostencu (Gazophylacium, 114) Gradec slovenski, v razliko k nemškemu Gradcu: Graecium Stiriae.¹⁷

Latinski naziv za staroslovenski grad ali gradec je civitas, urbs, castrum, munimen. Blatograd knezov Pribine in Koclja je v latinskih virih 9. stol. izme-

¹² Niederle, Slov. starožitnosti, odd. kult., III/2, 608 d.; Rukovět' slov. archeologie, 117.

¹³ Gradišče nad Bašljem: listina okoli 1155 (Gradivo IV, 338). Lokalizacija: M. Kos v Glasniku Muz. društva XVI (1935), 92. Antične in staroslovenske najdbe: R. Ložar v Glasniku Muz. društva, XX (1939), 184. — Stari trg in Slovenjgradec: W. Schmid v Sitzungsber. der Anthropolog. Ges. in Wien, 42 (1912), 153 in Beiträge zur Gesch. der frühmittelalterlichen Besiedelung der Steiermark, Zeitschrift des histor. Ver. f. Steiermark, XVIII (1922), 44. — Gradišče v Št. Martinu pri Beljaku: Carinthia I, 1937, 25, in Jantsch, Burgen in Kärnten, 353.

¹⁴ Niederle, Slov. starožitnosti, oddil I, III, 104, 249; odd. kult., III/2, 608; Rukovět', 117.

¹⁵ Schumi, Archiv für Heimatkunde, I, 62 (Gradac pri Kostanjevici: 1295, Gradiza).

¹⁶ Zahn, Ortsnamenbuch, 50; Milkowicz v Mitt. des Musealver. f. Krain, II, 13.

¹⁷ V. Mažuranić, Prinosi za hrv. pravno-povjestni rječnik, 345, 352. P. Skok, Toponomastički prilozi, Časopis za slov. jezik, književnost in zgod., VII (1928), 4, 13 dalje.

noma civitas, urbs, castrum in munimen, kar so Nemci imenovali purc. Krnski grad na Koroškem je v 9. in 10. stoletju civitas in enkrat curtis.¹⁸

Taki slovenski gradci so nastali pogostokrat na mestu ali v neposredni bližini utrjenih postojank predсловenske dobe. Na mestu prazgodovinskega, že omenjenega gradišča na gori v Mislinjski dolini, ob nekdanji rimski cestni postaji Colatio, je nastal utrjeni slovenski gradec in naselbina Stari trg pod njim; gradec sam, ki je bil tudi prafarno središče okoliša, je dal ime v 12. stol. pod njim nastali meščanski naselbini, ki je dobila v razliko k »Bavarskemu« ali »Nemškemu« Gradcu ob Muri že v 12. stol. pridevek »Slovenji« Gradec.¹⁹ Gradec, ki ga srednjeveški viri imenujejo tako ali pa s pridevkom Polhov Gradec, je nastal v bližini nekdanje rimske naselbine manjšega obsega pod goro sv. Lovrenca in naselbine na njej, kjer so prav tako naleteli na najdbe in zgradbe iz rimskih časov.²⁰ Ajdovski Gradec v Bohinju bi za Slovence, ko so prišli v one kraje, imel, če ga sodimo zgolj po najdbah, značaj nekdanje nastanjenega gradišča, kajti tamkaj so našli pač ostanke latenske in rimske, ne pa tudi staroslovenske dobe.²¹ Označba Grazerkogel pri Celovcu in na Gosposvetském polju velja krajem, kjer so se nahajale poznoantične utrdbe in stavbe, ki so imele za Slovence, ko je prišel v te kraje, če so bile porušene, značaj gradišča, ki jih je pa ta imenoval kratkomalo Gradec.²²

Gradec in grad kot poimenovanja za selišča in gorske vrhove se rada ponavljajo v predelih, ki so bogati na gradiščih; tako na Notranjskem, v severni Istri (Starad, 1292 Stergrad), na Krasu, v Vipavski dolini (Grad pri Vitovljah, Grad Miren),²³ v Beli Krajini (Gradac nedaleč gore Kučer) in drugod.

Ko je grad ali gradec že davno propadel, postal torej dejansko gradišče, priča še vedno krajevno ime v njegovi bližini, tvorjeno s predlogom, o obstoju ter položaju nekdanjega gradu ali gradca v soseščini. Tako zvezo je iskati pri Zagradcu blizu Velikega Repnja na tržaškem Krasu, kjer je obstajalo prazgodovinsko gradišče.²⁴ Slovensko krajevno ime Zagrad pri Krnskem gradu na Koroškem kaže na položaj za nekdanjim utrjenim središčem zgodnesrednjeveške Karantanije, ki je nasledilo na tem mestu obstoječo poznoantično utrjeno

¹⁸ Blatograd: Gradivo II, 125, 142, 163, 167, 195, 259, 286, 293, 296, 303. — Krnski grad: Gradivo, II, 290, 296, 369, 460, 473, 482. — Prim. tudi Niederle, Slov. starozitnosti, oddíl I, III, 104, 248; oddíl kulturní, III/2, 612; Rukovět', 104.

¹⁹ Prazgodovinsko gradišče: W. Schmid, Mitt. der Prähist. Kommission der Akad. der Wiss. in Wien, II, 1924, 365 dalje in R. Egger, Jahreshefte des Österr. Archäolog. Inst., 1914, XVIII, Beiblatt, 61. — Staroslovenske najdbe: zgoraj op. 13. — Stari trg: M. Kos v Geogr. Vestniku, 1929/30, 166. — H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark, 45, 381. — 1165: in Windiskén Graze (Gradivo, IV, 479).

²⁰ Graetz 1291, 1301 (Fontes rer. Austriacarum, II. Abt., XXXI, 438, 439; XXXV, 8). Polhov gradec prvič 1261 Pilchgréz (Schumi, Urkundenbuch II, 222). — O arheologiji kraja: R. Ložar v Glasniku Muz. dr. XIX (1938), 105, 106 (s starejšo literaturo).

²¹ W. Schmid, 15. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission, 1923/24, 194, 199. — J. Tomišek v Dom in svetu, 1911, 23 dalje, 53 dalje.

²² R. Egger, Frühchristliche Kirchenbauten im südlichen Norikum, 105—109. — F. X. Kohla, Carinthia I, 1928, 155; Jantsch, Burgen in Kärnten, 366, 368.

²³ Stergrad 1292 (kod. B 139, fol. 5', v Drž. arhivu na Dunaju). — Grad Miren, po Rutarju, Izvestja Muz. dr., 1899, 28, nekoč gradišče.

²⁴ S. Rutar v Letopisu Matice Slov. za 1889, 17.

postojanko. Krajevno ime Zagrad je dokaz, da so Slovenci to, kar imenujejo viri 9. stol. Carantana civitas oziroma curtis Carantana, na kratko imenovali grad in da slovenska označba Krnski grad ni ničesar umetnega, kar bi se mogoče moralo umakniti kakemu baje edino upravičenemu Karnpurgu.²⁵ Dve vasi pod Gradcem pri Šent Ilju v Slov. goricah se že 1265 omenjate kot Podegraetz, danes Podigrac.²⁶ Imena zaselka Podgrac pri Oseku v Vipavski dolini, Podgradec in Zagradec pri Sevnici, Zagrad pod hribom pri Sevnici, kažejo na isti položaj pod oziroma za nekim gradcem. Pri Bregu blizu Loke pri Zidanem mostu imamo kraja Gradišče in Zagradec. Zagradec pri Boštanju na Dolenjskem leži za nekdanjim gradiščem, ki je stalo tam, kjer je danes grad Boštanj, ki se v srednjem veku — v nasprotju z vasjo Zagradcem — še ne omenja.²⁷

Iz tega sledi: krajevno ime Gradec, ki pomenja prvenstveno staroslovensko utrjeno postojanko, sovпада večkrat prostorninsko, včasih pa tudi strogo krajevno s predslovenskimi, gradišče imenovanimi, nekdanjimi utrjenimi kraji. Staroslovenski gradci so včasih nastajali v območju ali celo na mestu predslovenskih gradišč. Gradec je v staroslovenski dobi v principu to, kar je kot kraj živelo in služilo dejanskim, začasnim ali pa stalnim, obrambnim in drugim namenom. Gradišče je pa v principu to, kar je mrtvo, kar je gradec bilo. Vendar je pa tudi marsikateremu kraju, ko je postal po svojem značaju dejansko že gradišče, ostala označba gradec.

V kolikor se pa imenujejo na Slovenskem kraji Gradišče in podobno, gre po ogromni večini primerov za vasi, ki so, majhne po obsegu, nastale, ne na mestu, marveč v bližini in ob starih gradiščih in po njih dobile ime. Viri znajo ločiti gradišče kot mesto nekdanje utrjene postojanke in v a s G r a d i š č e.²⁸ Pogoste označbe v virih za take vasi pravijo, da leže ob, za, pod . . . gradiščem, kakor se še danes nekatere slovenske vasi tako imenujejo (Zagradišče, Podgradišče).²⁹ Prve znane omembe v virih za take in te kraje pa ne gredo po času daleč nazaj; ne najdemo jih pred 13. stoletjem.³⁰

Če se je torej Slovenec naselil v bližino gradišča, to je mesta nekdanj utrjenega kraja, ki pa seveda ni bil več obljuden, ni po pravilu postavil svojih domov točno na položaj starega gradišča, vendar imenoval novo selišče večkrat po bližnjem gradišču (Gradišče, Puštal in podobno). Tudi nekatera naših m e s t — ne le posamezne vasi — so nastala ob gradiščih. Prvotna Ljubljana ni postavljena na razvaline antične Emone, ki so jim Slovenci dali ime Gradišče,

²⁵ Jantsch, Burgen in Kärnten, 367 (z ostalo literaturo). — Dokumentacija v op. 18.

²⁶ Dopsch, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark, 109.

²⁷ Zagradec prvič 1313—1315 Agretz (Martin, Die Regesten der Erzbischöfe und des Domkapitels von Salzburg, II, št. 1139). — Gradišče: Valvasor, Ehre, XI, 643.

²⁸ 1432 pri brežiškem Gradišču: zwo hueben gelegen am Gradis und den gradis (A. Lang, Die Salzburger Lehen in Steiermark bis 1520, I, 252).

²⁹ Am Gradis, sa Gradischem, vnder Purgstal, hinder dem Gradisch, vnterm Graditz (Zahn, Ortsnamenbuch, 226).

³⁰ Otto de Purchstallo 1214—1220 (Puštal pri Škofji Loki?, Gradivo, V, 232). Villa de Purchstal 1267 (spanheimska posest, mogoče Gradišče pri Grosupljem ali Gradišče pri Vipavi, Schumi, Urkundenbuch, II, 289).

marveč, izogibajoč se jih, proč odtod, na drugo stran reke.³¹ Brežice kot meščanska naselbina nastanejo o b vasi z imenom Gradišče, ki so jo v srednjem veku dajali v fevd za vzdrževanje brežiške grajske straže.³² Srednjeveška Loka je nastala na levem bregu Poljanske Sore, dočim je gradišče (Puštal) ostalo na nasprotnem desnem bregu. Ob gorenjski Radovljici in sosednjem Predtrgu je dvoje gradišč, ki pa se z meščansko naselbino nista spojili.³³ Šele v novejši dobi so se meščanske naselbine v svoji rasti ponekod razširile preko ozemlja starih gradišč ali krajev tako imenovanih in jih zajele v svoje naselbinsko in upravno območje. Ljubljana se je raztegnila preko starega Gradišča, ozemlja antične Emone. Brežice so se razprostrle preko nekdanje tamošnje vasi Gradišče, ki se je s svojim, danes izginulim imenom pretopila v novo, na visoki »Brežec« nad Savo postavljeno meščansko naselbino.³²

Mimo gradišč, ki so dala ime kraju v bližini, je število gradišč, kjer ob njih ni nastal kraj takega naziva, neprimerno večje. V Poljanski in Selški dolini na Gorenjskem, na primer, je sedem gorskih in ledinskih nazivov Gradišče, toda nobenega naseljenega kraja tega imena.³⁴ Na Notranjskem, med Nanosom in Snežnikom, temu klasičnemu ozemlju slovenskih gradišč, so od Šentpetra do istrskih in hrvatskih meja določili arheologi 16 gradišč, toda nikjer se Gradišče ne imenuje noben kraj.³⁵ Seveda je pa upoštevati, da je marsikateri kraj — kot smo videli — dobil označbo Gradec po kraju, ki je bil po svojem značaju gradišče.

Opazamo tudi, da so obrambni in drugi momenti, ki so vplivali pri nastanku utrjenih postojank predсловenske dobe, bili v kasnejših časih merodajni za nastanek srednjeveških fevdalnih gradov na mestu ali v veliki bližini nekdanjih gradišč. Viri govore tudi o gradiščih, pripravnih za postavitev gradu. Za predсловensko in zgodneslovensko gradišče nad Bašljem pod gorenjskim Storžičem pravi listina iz srede 12. stol., da je to hrib, pripraven za grad, na katerem je že nekoč stal kastel.³⁶ Grazer Kogel med St. Michaelom in St. Donatom na Gosposvetskem polju, kjer so našli antične in zgodnje-krščanske stavbe, je omenjen 1142 kot grič primeren za grad.³⁷

Mnogi naših srednjeveških gradov so nastali na mestu ali blizu starih gradišč. Grad Rukenštajn (prvič 1392) na Dolenjskem v bližini gradišča, na katero spominja ime višine Tinger in ime vasi Gradišče.³⁸ Boštanj in Zaigradec

³¹ Ljubljansko Gradišče prvič 1277, sept. 17: Purchstal (listina v arhivu Nemškega viteškega reda na Dunaju).

³² M. Kos, Srednjeveški urbarji za Slovenijo, I, 26, 77.

³³ Rokopisna razprava H. Uršiča o Radovljici.

³⁴ P. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, 14; Kolonizacija Poljanske doline (Glasnik Muz. dr. 1938, 2).

³⁵ S. Rutar v Letopisu Matice Slov., 1891, 198. W. Schmid, Jahreshefte des Österr. Archäolog. Inst., XXI/XXII, 1922, 278 dalje; 15. Bericht der Röm.—Germ. Kom., 1923—24, 178 dalje, 184 dalje.

³⁶ Collem castro aptum in quo et quondam fuit castellum (Jaksch, Mon. hist. duc. Carinthiae, III, 524, n. 1377/VIII; Gradivo, IV, 338).

³⁷ Collem castro aptum (Jaksch, III, 293, n. 749). — Jantsch, Burgen in Kärnten, 368.

³⁸ Celjske fevdne knjige, kod. Bl. 313, fol. 91 (v Drž. arhivu na Dunaju). — Mitt. des Musealver. f. Krain, XIX, 135.

pri Grosupljem sem že omenil.²⁷ Ob gradišču pri sv. Marjeti v Žlebeh (severozahodno od Ljubljane) razlikujejo viri grad stari Jeterbenk (Hertenberg), pač antično gradišče, ki se tamkaj nahaja, grad novi Jeterbenk (prvič 1207) in stolp Nebojse (Neboyz).³⁰ Grad Podsreda (prvič 1213) je nedaleč predslovenskega gradišča na Sveti gori.⁴⁰ Nad srednjeveškim gradom Rifnikom (Reichenegg, prvič 1326) je antično znamenito gradišče z najdbami in naselitvijo, ki gre od hallstattske do pozne rimske dobe.⁴¹

Če je srednjeveški grad propadel, so ruševine in mesto teh ruševin tudi imenovali gradišče. Grad Katzenstein zahodno od Šoštanja, ki se prvič omenja 1243, je bil razdejan, menda 1439, in ne več pozidan; mesto, kjer je stal, je Gradišče.⁴² »Stari Jeterbenk«, »Novi Jeterbenk« in stolp Nebojse pri sv. Katarini blizu Ljubljane, kjer je bil sedež srednjeveških vitezov iz rodu Hertenberg, vse tri postojanke so označene že 1343 kot gradišče (alle drew purchstal).⁴³ Ruševine gradu Anderburg pri Šentjuriju blizu Celja, omenjenega prvič 1247, ki pa okoli 1500 tudi ni več stal, se imenujejo Gradišče.⁴⁴ »Wartenberch«, nekdanj grad na severnem pobočju Šmarjetne gore pri Kranju, je okoli 1200 kupil freisinški škof in ga dal razrušiti; kraj se imenuje 1486 le še »stara grajska gora« (vncz auff den alten haussperg zu), danes Staro Gradišče.⁴⁵ Višnjevok v Goriških Brdih je 1258 grad, 1471 pa pusto gradišče (ödes purgstal).⁴⁶

Alfons Müllner je trdil, da se srednjeveške ruševine nikdar ne imenujejo gradišče, marveč vedno le stari grad, ruševine rimskih kastelov — po Müllnerju gradišča — pa nikdar stari grad. Gradovi je označba le za srednjeveške fevdalne utrdbe; če so te propadle, jih je narod imenoval stari grad.⁴⁷ Müllnerjeve trditve so potrebne poprave. Videli smo, da so tudi ruševine srednjeveških gradov mogle dobiti označbo gradišče, po drugi strani se pa tudi predslovenske utrjene postojanke iz one dobe, ki še nima fevdalnega značaja, imenujejo grad, gradec in podobno. Gradec in grad res da po besedi ne pomenjata to, kar je nekdanj utrjeno bilo in se nahaja v ruševinah, oziroma mesto nekdanje utrjene postojanke; ni torej gradišče, marveč utrjen kraj, ki je dejansko še v rabi in nastanjen. Vendar imamo dovolj primerov, da se tudi že porušene utrjene postojanke, torej dejanska gradišča, imenujejo z nazivom, ki jim je šel pred opustitvijo, torej grad ali gradec.

Krajevni naziv Gradišče kaže zgodovinarju slovenske kolonizacije, da so se naši predniki radi naseljevali v območju predslovenskih gradišč, ne sicer povsod točno na njihovem mestu, pač pa v njihovi bližini in v njihovem

²⁷ Gradivo, V, 123. — Listini 1339, dec. 20 in 1343, marec 7, v Drž. arhivu na Dunaju.

³⁰ Gradivo, V, 212. — Saria, Archäolog. Karte, Rogatec, 47.

⁴¹ Saria, Archäolog. Karte, Rogatec, 53 (z ostalo literaturo).

⁴² Gradivo, V, 821. — Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant, V, 407, 408, 410. — Zahn, Ortsnamenbuch, 226.

⁴³ Listina 1343, marec 7, v Drž. arhivu na Dunaju.

⁴⁴ Zahn, Ortsnamenbuch, 10; Urkundenbuch III, 72.

⁴⁵ Schumi, Urkundenbuch II, 2 in Gradivo, V, 11 (z napačno lokalizacijo). — Akti o mejnih sporih med Loko in Kranjem (Kreisarchiv v Münchenu, freisinški akti, fasc. 36, 192). — Prim. Pokorn v Dom in Svetu, 1894, 245 in J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, 26, 27.

⁴⁶ F. Kos v Jadranskem almanahu za 1923, 21, 25, 46, 47.

⁴⁷ Emona, 71, 72.

prostorninskem okolišu. Do koder segajo pred-slovenska gradišča, do tja gre območje one slovenske kolonizacije, ki jo, tudi po drugih znakih sodeč, moremo označiti kot starejšo. Na jugovzhodnih obronkih Pohorja je segla starejša slovenska kolonizacija do višine pasu, ki ga po vrsti označujejo pred-slovenska gradišča pri Sv. Kungoti, Koritnem, Tinju in Šmartnu; povsod ob njih in med njimi dokazujejo najdbe iz prazgodovinske in rimske dobe gosto naseljenost tega ozemlja, vse notri do prihoda Slovencev.⁴⁸ V Vipavski dolini kaže vrsta gradišč ob južnih robih Trnovske planote in severnih robih Krasa črto, do koder se je razprostrla, prazgodovinski in rimski sledeča, močna slovenska naseljenost (gradišča pri Vipavi in Ajdovščini, Št. Pavel nad Vrtovinom, gradišče pri Renčah, Grad pri Mirnem). Klasična tla pred-slovenskih gradišč sta Notranjska in Kras. Povsod kjer tu naletimo na gradišča, moremo slediti tudi starejši slovenski naseljenosti, ki je izpolnila kulturna tla prazgodovinske in rimske dobe, katere ena posebnih značilnosti so gradišča. Taka tla so predvsem postojnska kotlina, dolina in območje notranjske Reke, brkinsko ozemlje ter tržaški in goriški Kras. Tomajsko-sežanski okraj kot središče starejše, posebno močne slovenske naseljenosti našega Krasa je obkrožen od venca številnih gradišč, ki posebno lepo ločijo to slovensko naselbinsko območje od onega v širši tržaški okolici in sovpadajo z mejo stare tomajske prafare (gradišča: Štanjel, Gradinje, Gradišče pri Štjaku, Sv. Mihael pri Kozljah, tabor nad Povirjem, tabori in gradišča pri Sežani in Divači in druga). V smeri proti notranji Istri sovpada črta gradišč v območju velike severno-istrske ceste Trst-Reka z mejo tamkajšnje starejše slovenske naseljenosti, navezujoče na stara kulturna tla, ki so ji seveda črtali mejo tudi pogoji prirode tal (Gradišica pri Materiji, Obrov in Gradišče zahodno od Hrušice, Gradišče in Starad pri Podgradu, Gradina pri Šapjanah). Na zapadnem robu Krasa, v smeri proti furlanski ravnini, se priključujejo gradišča, do koder je segla tamošnja slovenska naseljenost, črti utrjenih postojank, ki je med skrajnim severnim zalivom Jadranskega morja in zgornjim Tilmentom postala odločilna za oblikovanje slovenske zapadne meje. Gradišča nad Tržičem (Monfalcone) in okoli Doberdoba je v tej zvezi še posebej omeniti.⁴⁹ Že te navedbe kažejo, še bolj bi pa, po mojem mnenju, moglo sistematično arheološko preiskavanje pokazati, da imamo tudi na Slovenskem, podobno kot med severnimi Slovani, obrambne sisteme gradišč in gradcev na mejah narodov in plemen.⁵⁰

Na Dolenjskem, ki je na prazgodovinskih in rimskih gradiščih prav bogato ozemlje, ne segajo ta v predele, ki so bili naseljeni v intenzivnejši meri šele v relativno kasnejši dobi; tako jih predvsem pogrešamo na Kočevskem.

Na Koroškem sledimo območjem starejše slovenske naselitve povsod, kjer so stale in se imenujejo v tej deželi številne utrdbe, danes gradišča prazgodovinskega in rimskega izvora, nastala vse tja do tik pred prihodom

⁴⁸ Stegenšek, Konjiška dekanija, 130. — Saria, Antike Inschriften aus Jugoslavien, I, 35; Archäolog. Karte, Rogatec 34 (Koritno), 44 (Modrič), 62 (Šmartin), 64 (Tinje). Ančnikovo gradišče pri Jurišni vasi je srednjeveško (Saria, Rogatec, 32).

⁴⁹ M. Kos v Razpravah Znanstvenega društva, V/VI, 1930, 360, 361.

⁵⁰ O obrambnih sistemih gradišč na mejah: Niederle, Slov. starožitnosti, oddíl I, III, 249; oddíl kulturní, III/2, 612; Rukovět', 108.

Slovencev. Obrobje Podjune, gričevje in hribovit svet v širokem okolišu Gosposvetskega in Celovškega polja, ozemlje ob spodnji in srednji Krki, ob Glini in v Rožu — povsod tam, kjer je bila slovenska naseljenost najgostejša, povsod v teh predelih sledimo številnim gradiščem. Na Zgornjem Koroškem kažejo močnejšo slovensko naselitev vse glavne doline. Gradišča najdemo le v njih in njihovem obrobju, torej dolinah rek Drave, Zilje, Möll in Lieser. Labodska dolina, doline zgornje Krke, Krčice, Vimice, Motnice ter Lessachtal, ki so jih Slovenci le slabo naselili, so skoraj brez gradišč, ali se pa dajo v njih komaj domnevati.⁵¹

Iz naših izvajanj moremo zaključiti sledeče:

1. Gradišče in Gradec ste glavni označbi, ki so jih Slovenci uporabljali pri poimenovanju utrjenih krajev v prvih stoletjih po prihodu v novo domovino. Vse druge so manj številne (Ograd, Ograda, Ostrog, Obrov, Tinje, Frtica). — 2. Gradišče (bolj poredko tudi Gradež, Gradina, Gradno, Gradinje, nem. purchstal, lat. castellum, castrum) pomenja prvenstveno kraj, kjer je bil nekdanj gradec ali grad. Predvsem velja ta označba za mesta utrjenih postojank izza predslovenske dobe. Kasneje, toda bolj poredkoma, so pa Slovenci imenovali gradišče tudi porušene gradove srednjeveškega nastanka. — 3. Ob ljudenost oziroma vsaj začasna nastanjenost predslovenskega gradišča tudi v slovenski dobi se da arheološko dokazati le za majhno število utrjenih postojank te vrste. — 4. Več pove za uporabo ali nastanjenost predslovenskih gradišč ali njihovega okoliša tudi v slovenski dobi krajevna označba Gradec (civitas, urbs, castrum, munimen), ki pomenja prvenstveno utrjeno postojanko staroslvenske dobe. Številni taki gradci nastanejo na mestu, v bližini in ob predslovenskih gradiščih. Kjer številna gradišča, tam tudi pogosti gradci. — 5. Marsikateri Gradec poimenovani kraj je dejansko prav za prav gradišče. — 6. Vasi imenovane Gradišče so navadno majhne, se omenjajo v virih sorazmerno kasno in so nastale v bližini, ob, za, pod ... starimi gradišči. — 7. Tudi nekatera mesta so nastala ob gradiščih (dejanskih in vaseh tega imena): Ljubljana, Brežice, Radovljica. — 8. Mimo gradišč, ki so dala nastanjenemu kraju ime, je število takih, kjer v bližini ni nastal naseljen kraj tega imena, neprimerno večje. — 9. Tudi nekateri gradovi fevdalne dobe (grad, burg) nastanejo na mestu ali v bližini predslovenskih gradišč. — 10. Zaključki glede kolonizacije: Slovenci so se sprva radi naseljevali v območju in prostorninskem okolišu predslovenskih gradišč. Do koder segajo območja gradišč, do tja se je razprostrla tudi slovenska kolonizacija starejše dobe (primeri: Pohorje, Kras, severna Istra). Kjer gradišč ni, tja se tudi Slovenci v prvih časih niso naseljevali.

⁵¹ Primerjati je moja izvajanja na različnih mestih razprave Slovenska naselitev na Koroškem (Geogr. Vestnik, VIII, 1932) in zemljevid ter izvajanja Jantscheva v že citirani razpravi (glej op. 11) Die spätantiken und langobardischen Burgen in Kärnten. — Jantsch je opravil koristno delo ker je o posameznih utrdbah in gradiščih Koroške zbral dosedanje, na mnogih mestih raztresene, podatke, zmanjšal pa močno vrednost svojega spisa, ker je vanj vse preveč lahkoverno prevzel razne nevzdržne teze o vlogi poznoantičnih utrdb na Koroškem, posebno vlogi, ki so jo pri tem baje imeli Langobardi. Ali bo držal sistem, v katerega hoče Jantsch vključiti antične koroške utrdbе in ali je vse, kar smatra avtor za tako, tudi res poznoantično, bo morala presoditi strokovna arheološka znanost.

NEOLITSKE STANOVANJSKE JAME NA VINOMERU

(Začasno poročilo)

R. Ložar

Slabo uro hoda od Metlike po cesti proti Drašičem se pri t. zv. »zlatem križu« odcepi na levo (proti severu) kolovoz, ki pelje v Brašljevico, vlaško vas. Po kolovozu prideš v 15 minutah do bivšega banovinskega posestva s trsnico in drevesnico na Vinomeru. Pristava leži v nekakem klinu doline, ki jo obkroža na severu in severovzhodu venec na visokih obronkih ležečih vasi, od katerih je iz doline vidna le slovenska Radoviča, dočim leže vlaške vasi za grebeni. Na zapadu od Vinomera je videti Slamno vas, proti jugu pa se odpira razgled v širono belokrajinsko ravnino, iz katere se dvigajo posamezni griči in hribi, Kučar pri Podzemlju, Plešivica in v ozadju Klek (pri Ogulinu).

Oskrbniško in gospodarsko poslopje vinomerske pristave stoji pod teraso,¹ ki zbuja pozornost in je v vsem okraju dokaj edinstvena. Njeno južno pobočje (tu je terasa najbolj izrazita) pokrivajo njive, na vzhodu jo reže omenjeni kolovoz, onstran katerega se terasa izgublja v pobočjih bližnjih vinogradov, na severu se izgublja v obliki klina v sklepu doline, na zapadu pa pada v strmih skoro 1 km dolgih pobočjih v zamočvirjeno drago. Na severnem kraju drage izvira v višini terase majhen studenec s stalno vodo; od tu je sedaj speljan v vinomersko pristavo hišni vodovod. Močvirje v dragi je hranila slabo odtekajoča se voda studenca.

Površino celotnega okrožja pokrivajo tu izdatni sloji puhlice, ponekod 5—10 m močni. V spodnjih plasteh leže še močni skladi apnenca, ki pa se vedno bolj umika in razkrajja, puščajoč za seboj najprej droben, oster z ilovico pomešan pesek, nato pa samo ilovico in prst. Statigrafsko bogat profil je dal jašek za vodovodni rezervoar. Nekoč je apnenčev kras dajal obličje Vinomeru in njegovi okolici.

Puhlica pokriva tudi teraso, na kateri skoro ni več najti kamna, zlasti ne v vrhnjih legah. Na njej so se nahajale za časa izkopavanja l. 1940. od juža proti severu trsnica, matičnjak, ki so ga to leto spremenili v pšenično njivo (zato ga imenujem pšenična njiva), matičnjak, ki še stoji, ter v klinu terase njiva detelje (smer lege vzhod—zahod). Pri raznih opravkih na terasi so od 1939 dalje našli mnogo obdelanih kamnov in je upravitelj g. A n t o n S t a r c o tem javljal Narodnemu muzeju. Škoda je, da niso pazili na črepinje. Ob mojem prvem obisku Vinomera 1940 so bile površine še vedno naravnost posute s črepinjami in med drugim je bil tako najden fragment z vrvičastim ornamentom (sl. 5, 5). To obilico lončevine je spravilo na površje rigolanje in oranje; jasno je bilo, da so morali biti njeni zakladi pod zemljo zelo izdatni. Poizkusni izkop na pšenični njivi je dal docela nepričakovan rezultat: ostanek tlaku iz neke kože neolitske dobe (sl. 3). Da se ta najdba ne bi uničila, smo jo zopet zasuli, sredi avgusta 1940 pa smo pričeli najdišče sistematično raziskavati. O rezultatih naj tu sledi začasno poročilo, začasno predvsem zategadelj, ker se po l. 1940 zaradi posebnih razmer izkopavanja niso mogla nadaljevati.

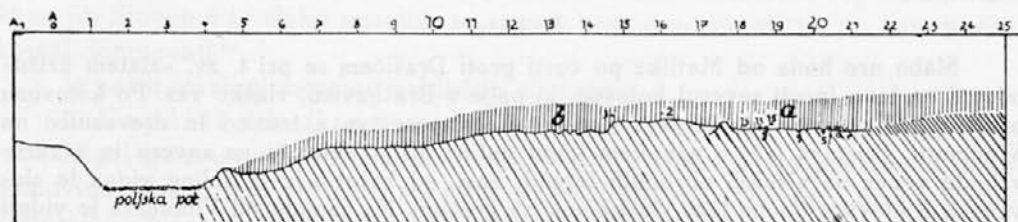
A. Popis izkopavanja.

Naše raziskavanje je obsegalo štiri izkope ali izkopna polja.

I. i z k o p. Ta izkop je obsegal vso vzhodno tretjino pšenične njive; na vzhodu ga je omejeval kolovoz, na zapadu pa se je končaval nekaj metrov zapadneje od jame,

¹ Ledinsko ime parcele je »pri starem gradu«. Namestu dosedanjšega poslopja je svojčas stalo oskrbniško poslopje metliške Komende (na parceli je bil najden duhovniški železen križ, tipičen za križe tega reda). Na terasi so bile najdene tudi nekatere črepinje, značilne za keramiko 17. in 18. stoletja.

v kateri je bil odkrit tlak. Namen izkopa je bil predvsem ta, priti do tlaka iz njegove neposredne okolice. To se je le deloma posrečilo, kajti zaradi rigolanja so bile vse vrhne plasti premetane, sloji uničeni, spodnja, sivorumena puhlična prst je ležala zgoraj, črna njivska zemlja v globinah. Svoj pot je opravilo tudi oranje. V živo je bila zadeta arheološka kulturna plast, kar so dokazovali križem ležeči artefakti, črepinje, oglje, tlak itd. Statigrafsko opazovanje je komaj še moglo ugotoviti kotanjaste jame kot prirodno podlago bivališč prazgodovinskega človeka na terasi.

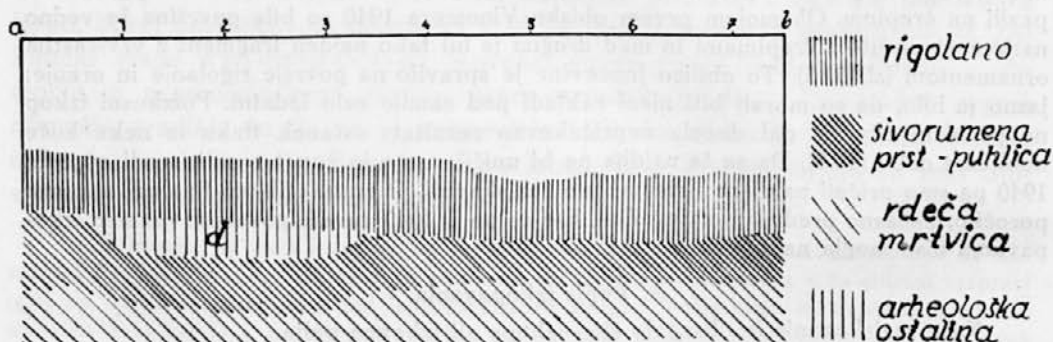

Sl. 1. Prerez vzhodnega dela izkopa I.

Sl. 1 kaže prerez vzhodnega dela izkopa I. Zgoraj leži plast prerigolane in preorane zemlje. Od desne sega v profil jezik sivorumene ilovnate prsti, ki priča, da je bilo tu rigolanje manj intenzivno. Spodaj leži plast rdečkaste mrtvice, ki jo sestavljajo ilovica in drobni pesek. Prerez ni napravljen v osi tlaku, temveč po stenah nalašč za to izkopenega jarka ca 3 m severno od tlaka; tu je bil profil še ohranjen. Pri točki a se nahaja kotanjasta jama, v kateri je ležal tlak (sl. 3). Med 17—18 m je ležala velika apnenčeva skala. Nato se nivo dvigne ter pri 14 m spet pade, tvoreč ponovno kotanjo b, katere vzhodna stena je bila že zabrisana. Na obeh točkah a in b so se nahajale v vrhnjih plasteh številne starine, kar dokazuje, da sta prav ti dve jami centrum njihovega izvora.

V istem izkopu I smo severozapadno od jame a odkrili dokaj globljo jamo, polno črnega blata, a nikakih drugih objektov.

V raznih prerezih sten so se videli prvotne oblike terase. Jami a in b kot tudi blatna jama c leže v mrtvični plasti, zato jih je treba smatrati za prirodne kotanje, ki se jih je človek poslužil, ne da bi jih bil umetno napravil. V eni še starejših, geoloških dob pa je bilo na terasi brez dvoma precej skal, kar sledi iz raznih drugih profilov. Istočasno z razpadanjem apnenca so se polnili prostori in luknje med skalami; dočim leži v njih sivorumena zemlja, označujejo mesta nekdanjih skal deloma visoko segajoči profili rdeče zemlje ali mrtvice.

Sl. 2. Prerez jame d v izkopu II.

II. izkop. Ta izkop leži v zapadni polovici njive v smeri sever—jug. Prvotno je bil 2 m širok in 7½ m dolg. Ko pa smo v severni polovici zadeli na kulturno plast, je bil tu razširjen za nadaljnja 2 m. V tako razširjenem prostoru leži jama d (sl. 4),

Rigolanje je deloma že zajelo vrhnje sloje debele plasti z ogljem zmešane prsti, ki je polnila jamsko prostornino. Jama je dala vrsto lepih predmetov.

III. i z k o p. Ta leži na sredi njive, med I. in II. imel je zgolj iskalni značaj. Ko je izkop II. pokazal kulturno plast, se je delo v III. ustavilo; spodaj leže brez dvoma arheološki sloji.

IV. i z k o p leži v klinu terase. V gornjih plasteh so bile najdene črepinje, kosi ilovnatega ometa itd., iz česar sledi, da vsa terasa predstavlja eno samo veliko najdišče. Približen njen obseg znaša 60×100 m.

B. Najdbe.

a. N a s e l b i n a.

Središče dosedanjih najdb sta jami a v izkopu I. in d v izkopu II. Jama a je brez dvoma stanovanjska jama; to nepobitno dokazuje intaktno ohranjen tlak (sl. 3), dokazujejo pa tudi številni kosi tlaka, najdeni v širši in daljši okolici intaktnega dela. Dno jame je bilo torej tlakovano, tlak sam pa je iz gline, ki je močno stlačena, a slabo žgana. Jama očitno ni bila na prostem, temveč je imela streho in stene. Stene so bile iz protja in vej, ki so bile ometane z ilovico. Ohranjeni so številni kosi ometa z odtisnjenimi žlebovi in žlebiči, v katerih je bilo svojčas protje in vejevje. Streha je bila najbrž stožčasta, to je: vejevje je bilo radialno staknjeno skupaj, vse pa zametano z ilovico. Na vrhu strehe je moral biti slamnat čop, ki je varoval pred dežjem in tudi sploh je imela slama gotovo važnejšo vlogo.

O velikosti koče ni zanesljivih podatkov. Za njeno rekonstrukcijo se je treba posluževati velikosti ploskve, na kateri je bila najdena večina predmetov iz iskopa I. Ta ploskev je velika $4 \times 2,5$ m; kosi tlaka in ometa so ležali na njeni celi površini. Tudi oblika talnega načrta ni znana. Ali je to bila koča pravokotnih sten in prostorov, ali pa samo jamsko stanovanje, ki je bilo ograjeno s stenami, sledečimi vijugam jam — kdo bi to mogel ugotoviti pri tako razrušenem objektu.²

Sl. 3. Ostanek tlaka v jami a I.

Sl. 4. Jama d v izkopu II.

² Za približno predstavo takega stanovanja naj služi rekonstrukcija stanovanja trakastih keramičarjev v Kölnu — Lindenthalu. W. Buttler, *Der donauländische und der westische Kulturkreis der jüngeren Steinzeit* (Handbuch zur Urgeschichte Deutschl., II. Bd., 1938), str. 12, Abb. 4.

Kakšna funkcija je pripadala kotanji b, iz izkopavanja ni bilo več mogoče dognati. Ogromne množine pepela bi govorile za ognjišče. Drugih posebnih oblik (omet, tlak) tu ni bilo. Pač pa je pomen jame c jasen; je to greznica, ki je stala zunaj pravega stanovanja, tudi gotovo zunaj sten koč kot take. Obilna črnomastna blatna vsebina jame se je jasno odražala od sivkastorumene in rdečkaste barve ostalih plasti. V greznici ni bilo skoro nobenih črepinj ali drugih arheoloških ostankov.

Jama d v izkopu II. (sl. 4) ni vsebovala niti tlaka niti ometa. Zapolnjena je bila z debelo plastjo z ogljem pomešane zemlje, v kateri so ležale deloma še kar dobro ohranjene posode (čaja, čaja na nogi), številne črepinje, artefakti iz sileksa itd. Zato je bila ta jama najbrž ognjišče, ležeče na prostem. Njen obseg znaša 3×2 m; za prebivanje ni ravno velika, ali zadostovala bi vendarle za 2 človeka. Jama najbrž ne spada k jamam izkopa I, temveč tvori skoro gotovo del druge naselbine ali stanovanja na Vinomeru. Pripadajočo kočbo v tem primeru šele treba odkriti.

b) Problemi naselbine.

Dejali smo, da je talni načrt jamskega stanovanja v I. nejasen, torej tudi oblika stanovanja kot takega. S tem stoji v zvezi zamotana zadeva številnih lukenj in luknjic, ki smo jih v dnu terase odkrili. Teh lukenj je troje vrst: večje, srednje in male. V neposredni bližini tlaka sta bili odkriti dve, od teh ena okrogla (gl. sl. 3), druga polmesečne oblike. Obe spadata med večje luknje. V širši in daljši okolici je bilo polno srednjih in malih luknjic. Večino malih so napravili deževniki. Izmed srednjih bi za nekatere nujno bilo treba pripuščati hoteni nastanek, za obe večji je ta izven dvoma. Za razlago njih nastanka bi prišla v poštev možnost, da so bile v srednjih luknjah zataknjene debelejšje vejice protja, kar so prakticirali trakasti keramičarji v obilni meri. Žalibog je iskanje teh lukenj tako težavno in zaradi številnih in deloma zelo obilnih deževnikov tudi problematično. Obe največji luknji pa izvirata nedvomno od dveh kolov; manjši je imel premer 4 cm, zataknjen je bil 7 cm globoko; ta kol je bil pri tleh podprt z tanjšim količkom, palico (1 cm premera), poševno na smer kola; večji kol je bil 10 cm debel, a ravno čez polovico odklan. Ker v ostalem terenu tako velikih lukenj ni več bilo, je močno omajana možnost, da bi bila ta kola nosilca pletene stene; dejstvo, da sta zraven lukenj ležali 2 vreteni, prej govori za to, da sta kola nosila statve.³ Imeli bi torej pred seboj primer najstarejših statv iz Bele Krajine.

c. Ostale najdbe.

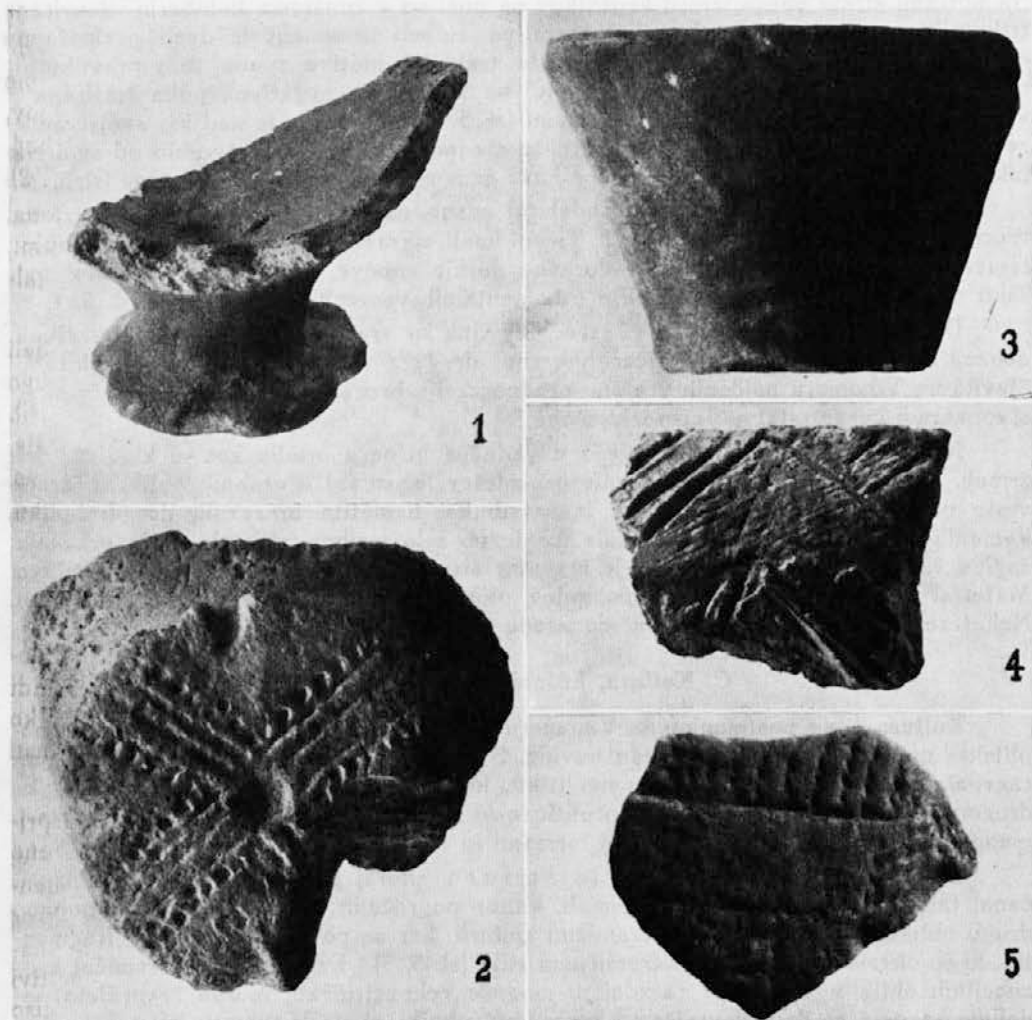
Inventar posameznih jam se medseboj ni razlikoval v tem smislu, da ga ne bi bilo mogoče smotrno navesti po predmetnih skupinah.

Keramika. Na vinomerski terasi je moralo biti nekoč obilo posodja iz gline. Poleg grobe hišne keramike, ki jo je dala posebno jama d, obstoji še lončevina boljše vrste. Večina posod je iz rjavkaste gline, ki je zastopana v vseh odenkih od svetlorumene do temnosivo rjave. Glina je deloma zelo čista, deloma pa močno s peskom mešana. Nekatere posode so dobro, druge slabše žgane. Ta rumenorjava glina prinaša v naš neolitski inventar docela nov tip keramike. Nekateri fragmenti kažejo, da je bilo posodje tudi z pokostom prevlečeno, kar je zelo važno. Poleg posod iz te vrste gline pa obstojijo tudi take iz sive in črne gline, podobne onim na Ljubljanskem barju. Nekatere so bile brez dvoma grafitirane.

Forme je težko rekonstruirati; ohranjenih je mnogo sten od ustij posod, zlasti tudi mnogo den, toda ravno prve vrste fragmentov ni mogoče dopolniti. Fragmenti debelih sten iz rjave gline izvirajo najbrž od velikih amfor, od njih tudi težki svitkasti ročajji vodoravnih odprtin; gre najbrž za ostanke vrvičastokeramičnih amfor. Veliki fragmenti z noter obrnjenim ustjem potekajo od večjih magacinskih posod, vaz. Številni so fragmenti posod, ki so imele ravno dno, stene trupa pa se dvigajo položno poševno (deloma celo konkavno). So to nekaki lonci. Inačica njih so lonci sličnih kontur, pa posebej izraženega dna oziroma osnovne ploskve. Nekaj

³ V tem primeru bi šlo za pokončne statve na dveh kolih kot nosilcih, kot jih še danes rabijo na Balkanu. — Kratek a dober pregled prazgodovinskih statv E. Vogt, Geflechte und Gewebe der jüngeren Steinzeit der Schweiz (Monogr. zu Ur- und Frühgesch. der Schweiz. Bd. 1, 1937, 97 sl.) z nadaljnjo literaturo.

je fragmentov posod, ki so imele stene uvite v obliki črke S. So to že nekake čaše. Ta skupina je zelo važna, ker nekateri fragmenti popolnoma nalikujejo nekaterim formam zvončastih čaš.⁴ Številni so fragmenti skodel z noter uvihanim robom ustja (latvice). Med skodele spadajo skodele na nogi, ki so podobne deloma krožnikom; najdenih je bilo kar 6 fragmentov (sl. 5, 1, 2). Poseben tip so čaše z ozkim ravnim dnom; (sl. 5, 3 kaže tak primer). So iz rujave in črne gline. En fragment

Sl. 5. Ostanke glinastega posodja.

izvira morda od kalotne čaše ali manjše skodele. Važen, a osamljen je drug fragment, ki kaže klekasto prelomljen profil trupa. Med črepinjami so gotovo ostanki še drugih oblik. Omeniti pa je treba še luknjičast dulec, ki je pripadal neki posodi — vrču z dulecem. Posoda je služila gotovo za kuhanje ali vrenje kake tekoče hrane. Zanimivi so tudi ročaji. Vse odprtine leže vodoravno. Imamo tipične tunnelne ročaje skoraj okrogle oblike, nekateri so širokopasasti, nekaj je svitkastih.

⁴ H. Gröbner, Tongefäße der Glockenbecherkultur. (Jahresschrift, Halle 8, 1909, Taf. IV, 33 a). Podobni kosi tudi v Vučedolu.

Med ročaje spadajo tudi razne vrste bradavic ali izpustov, kvadratičnih, okroglih in podolgovatih, služečih kot prijem.⁵

Nekateri primeri so okrašeni. Največ je fragmentov, ki nosijo ali neposredno na robu ustja, ali nekoliko pod njim ali pa že bolj v bližini »rame« vence prstnih odtisov, deloma tudi zarez z nohtom ali pa celo zarez, izvršenih s trdimi predmeti. Frizi so bili ali neprekinjeni ali pa krajši. Dve črepinjici sta okrašeni s cik-cak trakom, trikotniki, ki ga tvorijo, so šrafirani s paralelnimi vrezanimi črtami. Izvedba ni ravno na višku. Na notranji strani enega izmed krožnikov na nogi so v zunanjem kolobarju vgravirani trikotnik prazni; v notranjem kolobarju pa vidimo ornament iz dveh prekrizanih cik-cak črt, kar da niz rombov. Med te trakaste motive spada tudi pravokotni, nemara meanderski vzorec treh črepinjic, na katerih so negativna polja šrafirana z vzporednimi vrvičastimi odtisi ali zarezami (sl. 5, 5). Ta vzorec je nad vse svojstven in zelo skrbno izveden. Končno je omeniti še niz jamic, ki izvirajo očitno od svoj čas inkrustirane valovnice. Podobne jamice kaže ornament na spodnji strani noge (sl. 5, 2).⁶

Kje se je okras nahajal na posodah, ni znano, ostanki so preskopi. Edino izjemo tvorijo skodele - krožniki na nogah. Ti so imeli okrašene nele zunanjščine trupov, temveč tudi notranjščine, dalje vodoravne gornje robove, ter spodnje ploskve nog. Tudi noge same so izdelane v obliki ornamentalnih vzorcev (zvezde, križi (sl. 5, 1, 2).

Druge priprave iz gline. Številna so vretenca. Nekatera so okrašena, deloma s kolobarji iz črt ali sicer linearno, druga z radialno tekočimi kanelurami. Število na Vinomeru najdenih vretenc predpostavlja brez dvoma razvito domače tkalstvo, zaradi česar »statve« niso izključene.⁷

Kamnit orodje sestoji iz navadnega hišnega orodja kot so kladiva, deli žrmelj, okrogli kamni za ročno trenje oz. mletev, brusi itd. Posebnih oblik ni, drugo vrsto pa tvori fino manjše orodje iz kresilnika, hematita in raznih drugih boljših kamenih vrst. Tipi so: navadna rezila, pretežno zelo majhna, strugala, noži, praskala, žagica, silce in podobno. Večji del je inventar atipičen, kar je glede na čas razumljivo. Material artefaktov izvira iz neposredne okolice, predvsem velja to o kresilniku. Nekatero vrste (hematit) so najbrž donesene od drugod.

C. Kultura, kronologija, topografija.

Kultura nove postojanke na Vinomeru je po svoji kakovosti še popolnoma neolitska; nedostaja slehernege sledu kovine. S tem seveda še ni rečeno, da se je tudi razvijala v čistem predkovinskem neolitiku, ker je verjetneje, da izvira iz časa, ko drugod že vladajo deloma tudi kuprolitične kulture. Njeno kulturno določitev zlasti omogoča najdena keramika s svojimi formami in okrasom.

Izmed zgoraj navedenih oblik je amfora skoraj popolnoma zanesljivo izpričana, tako po debelostenskih črepinjah, kakor po ročajih in ne more iti za nobeno drugo obliko kot za vrvičasto keramično amforo, kar se potrjuje še po onih fragmentih, ki so okrašeni v vrvičastokeramičnem stilu (sl. 5, 5).⁸ Drugih za ta keramični krog značilnih oblik v Vinomeru za zdaj ni mogoče rekonstruirati, morda še pridejo nadaljnje kasneje na dan. V vrvičasto keramični tehniki so na Vinomeru izvršeni motivi kot so šrafirani trikotniki in negativna polja meandrskih trakov, motivi, ki niso značilni niti lastni vrvičasti keramiki, temveč trakasti (meandri) ali pa celo nordijski

⁵ Na splošno so vsi ročaji najbolj slični ročajem vučedolskih posod, V. Hoffiller, Vučedol CVA, fasc. I. pass., to je podolgovata skoro pravilna cilindrična odprtina in temu ustrezajoča zunanja plastična oblika. Prerez je ali pravilen krog ali tiskana črka U.

⁶ Posebno svojstvo nekaterih fragmentov posod je to, da so preluknjani, kar kaže, da so posode popravljali. Več o tem kasneje.

⁷ Služila so za obteževanje niti.

⁸ Samo da amorfa najbrž ni več one trebušaste forme, znane iz turinške keramike, N. Aoberg, Das nordische Kulturgebiet II, 1918, Abb. 278—280, temveč vitkejše oblike (en primer je znan iz Ljubljanskega barja, zastopana pa je tudi v Vučedolu v izkopavanjih R. R. Schmidta). Taka oblika služi za podlago kretskim amforam — stannom stila Kamares.

(trikotniki). Zato ni izključeno niti preveč, pričakovati med ostalino tudi pripadajočih oblik.

Trenutno na to ni mogoče zadovoljivo odgovoriti. Nordijske oblike je treba začasno izključiti in počakati nadaljnjih najdb, trakastokeramične so pa le nakazane. Med nje spada zagotovo čaša z ozkim ravnim dnom ter nekoliko konkavnimi stenami trupa, ki se podobna pojavi že v linearni keramiki (sl. 5, 5). Nadalje je posoda z luknjivim dulcem vodilna trakastokeramična oblika, zelo pogosta zlasti v Bükkienu.⁹ Prav tako je treba od tam izvajati tudi neke oblike loncev, namreč one s spodaj koničnimi trupi. Tudi motivi okrasa kažejo v isti krog. Na enem fragmentu iz Vinomera se nahaja snop vzporednih grebenov (oz. kanelur), kar je znano iz ogrske keramike mlajše stopnje.¹⁰ Meandri in meandroidi so posebej značilni za neolitski ornamentalni stil ogrske nižine, cik-cak trakovi so se razvili v srednjeevropskih postajah trakaste keramike (Tompá, ist.). Prisotnost elementov iz tega kroga na Vinomeru je zato po povedanem izven dvoma.

Ti elementi pa na Vinomeru ne nastopajo v primarnih, čistih oblikah, temveč so že na vso moč spremenjeni. Le tako si je mogoče razlagati izvedbo oz. flankiranje meandrskega motiva z vrvičastokeramično tehniko. Gre torej za neko mešano kulturo, ki poteka iz raznih vrel. Nastane vprašanje, kje leže neposredni predhodniki oz. analogni že sestavljeni kulturni krogi ali območja, s katerimi je Vinomer v neposrednejši zvezi kot na pr. z linearno keramiko.

Eden teh krogov je brez dvoma slavonska v u č e d o l s k a kultura. Za natančno dokazovanje v tem poročilu ni mesta, celota se lahko povzame v trditvi, da posreduje Vinomeru trakasto keramične elemente najbrž Vučedol in nikdo drugi. Na Vinomeru je mnogo potez, ki kažejo v Slavonijo, počenši z barvo glin in tehniko lončarskega dela. Kot najvažnejšega zastopnika teh zvez pa je seveda treba smatrati č a š o n a n o g i, vodilno obliko vučedolske keramike, zastopano tudi na Vinomeru.¹¹

Čašo na nogi pa seveda pozna v obilni meri tudi ljubljanska keramika, Ljubljansko barje. In Vinomer ni popolnoma brez zvez z Ljubljano. Že za nekatere posebnosti čaš samih, dalje za gravirani okras trikotnikov, še posebej pa za vrvičasto keramični stil je treba iti po primere na Ljubljansko barje, čigar keramika se v ostalem b i s t v e n o razlikuje od vinomerske.

Kaj sledi iz tega?

Vinomer leži med dvema tečajema: Tu Ljubljansko barje, tam Vučedol. Poseljen najbrž od j u g o v z h o d a, to je po vodni poti Kolpe, se nagiblje bližje Vučedolu in sploh k slavonski kulturi, kar pa gotovo ni zadnje dognanje, če pomislimo, da je vsa severozapadna Hrvatska popolnoma neraziskana. Toda začasno je posredovalna kultura Vučedol.

Sličnosti z Ljubljano pa ne izvirajo toliko od neposrednih stikov z Ljubljano, kolikor od samostojnih stikov Vinomera z nekimi kulturami, ki so obrazovale tudi ljubljansko kulturo. Tu prihajajo v poštev posebno vrvičasta keramika¹² in pa oni odsevi nordijskih kultur v Vinomeru, glede katerih je treba počakati izdatnejših najdb (klekasti profili trupov; morda so tudi domnevne zvončaste čaše prišle po isti poti).

S povedanimi mislimi o kulturnih krogih, ki sestavljajo vinomersko naselbino, je podana začasno v glavnem tudi kronologija. Kultura je po svojem značaju čisto neolitska v vsebinskem pomenu besede, a poznoneolitska v kronološkem. Kovine ni,

⁹ F. Tompa, Die Bandkeramik in Ungarn (Arch. Hungarica V—VI, 1922), na raznih krajih.

¹⁰ F. Tompa ist., razen tega Hoffiller, Vučedol passim; na Vinomer je ta motiv prišel gotovo po posredovanju Vučedola.

¹¹ O njej je izdal kratko študijo kustos Sarajevskega muzeja J o s. K o r o š e c, Kupa na nozi u slavonskoj kulturi (Glasnik Istoriskog Društva, Novi Sad, XIV, 1—2, 11 sl.). K njej se še ob priliki povrnem.

¹² R. Ložar, Študije o ljubljanski keramiki (GMDŠ, XXII, 1941.) 27 sl.

toda nastala je v dobi, vsaj verjetno, ko je drugod že vladal baker. Njeno mesto med Ljubljano in Vučedolom ji daje tudi časovno oporo in čim bolj bosta kronološko jasni obe okvirni kulturi, tem jasnejša bo tudi vinomerska.

Za našo slovensko prazgodovino je nova postaja važna pridobitev. V neolitiku slovenskih tal kaže tretji tip naselbine, poleg stavb na kolih in jam še stanovanjsko jamo — kočo na ravnem.¹³ V Beli Krajini, odkjer je bilo doslej znanih več kladivastih sekir¹⁴ iz serpentina, je to prva naselbinska najdba. Ni se pa čuditi, da se pojavi v tem času na plodni vinomerski terasi v neposredni bližini vode naselbina, saj so vse okolnosti kot nalašč pripravne zanjo. Ravno tako morda ni izključeno, da so se pozni potomci teh plemen v začetku dobe železa poslovlili od Vinomera ter se naselili na rudnatem Kučarju, čigar okolica prevzame v omenjeni dobi vlogo, ki jo je imel v neolitiku Vinomer.

FOSSE A CAPANNA A VINOMER

(Relazione provvisoria)

A Vinomer presso Metlika iniziò l'autore nell'anno 1940 per il Museo Nazionale di Lubiana gli scavi della dimora dell'epoca del neolitico. Finora è accertata una fossa a capanna lastricata. La quantità dell'intonaco prova che la capanna era coperta di frasche intonacate d'argilla. Un'altra fossa serviva da smaltitoi a quella dimora. Nelle vicinanze è stata scoperta una terza fossa, probabilmente il focolaio. L'abbondante ceramica ivi trovata deriva dall'epoca del tardo neolitico. A Vinomer s'incrociavano in quel tempo vari stili e cicli culturali. Oggetti metallici finora non sono stati scoperti. Gli scavi si continueranno.

¹³ R. Ložar, Razvoj in problemi slov. arheol. vede (ZUZ XVII, 1941/XIX, 27 sl.).

¹⁴ Lepo kladivasto sekiro iz hematita, najdeno na vrtu metliške prošnje, je l. 1940 podaril Nar. muzeju prošt g. Klemenčič.

RIMSKI NAGROBNIK NA LJUBLJANSKEM GRADU

Ob priliki restavracije ljubljanskega gradu so se našli po odstranitvi ometa različni antični ostanki, med drugim na vzhodni fronti tzv. peterokotnega stolpa ca 5 m nad zemljo vzdana dobro ohranjena nagrobna stela od sivega apnenca. Kamen je zgoraj zaključen z zatrepom z rozeto. Izven zatrepa je levo in desno po en delfin. Napisno polje je uokvirjeno z navadno okrajnico, ki se zgoraj končuje z znano noriško-panonsko voluto. Na zgornji strani je majhna luknja za kakšen nastavek. Stela je spodaj odlomljena. Dimenzije so te-le: viš. 0.90, šir. 0.58, deb. 0.27 m.

D · M
ANTONIAE
MAXIMILLAE
IABERIVS
PRISCVS
NVRI · DICNS
B · M

D(is). M(anibus)
Antoniae
Maximillae
L(ucius) ali T(itus) Aberius
Priscus
nur(u)i. dign(i)s (simae)
b(ene). m(erenti)

Napis je sicer jasen, težave povzročata morda le šesta vrsta: NVRI.DICNS. Verjetno gre tu le za nerodno in nenavadno krajšanje od strani kamnoseka, ki ni mogel izhajati s prostorom za nameravani tekst *nurui dignissimae*. L. ali T. Aberius Priscus je torej postavil kamen svoji vredni snahi Antoniji Maksimili. Aberius je sicer redek nomen gentile. Imamo ga na pr. na napisu CIL III 10282. Tudi oblika *Abirius* se najde, kakor na pr. na beneškem napisu CIL V 2183 v ženski obliki. Praenomen dedikanta ni čisto jasen. Vidi se le vertikalna črta I, ne pa horizontalna. Možna je torej dopolnitev *T(itus)* ali *L(ucius)*.

Poleg zgoraj objavljene stele se je tu našel ca 2.5 m iznad zemlje majhen rimski stebriček. Na zapadni strani istega peterokotnega stolpa pa je tik nad zemljo vzdan že dalje časa znani fragment CIL III 13401 (terminalni cippus nagrobne areje). Nadalje je tu cela vrsta obdelanih kamnov brez napisa ali okrasa, ki so že po svoji obliki nedvomno rimski. Čeprav so imeli Rimljani tu na gradu svoje utrdbe ali kako svetišče (Aecorna CIL III 3831—3833), ne izvirajo zgoraj objavljeni kamni prvotno od tu, nego so jih verjetno našli v antični nekropoli, ki je tekla izpod gradu vzdolž Florijanske in Karlovške ceste.¹

Balduin Saria.

¹ O tej nekropoli prim. S. Rutar, *Izvestja Muz. dr. IX*, 1899, 41 in A. Müllner, *Argo I*, 1892, 59.

In memoriam

JANKO BARLE

Dne 18. februarja 1941 je umrl v Zagrebu zagrebški stolni kanonik in apostolski protonotar Janko Barle, Slovenec po rodu in mišljenju, ki bo Slovencem in Hrvatom ostal v blagem spominu kot svetel spomenik slovensko-hrvatske bratske sloge in kulturne vzajemnosti. Dosegel je starost 71 let (r. 12. III. 1869 v Budanjah pri Vipavij) in je živel med Hrvati ves čas svojega službovanja od l. 1892 do svoje smrti, oziroma že odkar je nižjo gimnazijo končal v Novem mestu. Bližina službenega mesta njegovega očeta, ki se je l. 1872 kot učitelj preselil v Podzemelj, in zgled mnogih slovenskih dijakov sta ga napotila v Karlovac, kjer je dovršil 5. in 6. gimn. razred, 7. in 8. razred pa je končal v nadškofijskem liceju v Zagrebu, vstopil istotam tudi v bogoslovje in ga dovršil l. 1892. Že od naslednjega leta dalje je služboval ves čas v zagrebški nadškofijski kuriji in postal ravnatelj nadškofijske pisarne; l. 1916 je postal tudi kanonik stolne cerkve v Zagrebu.

Poleg svojega poklicnega dela se je Barle marljivo udejeval kot leposlovni pisatelj, kot zgodovinar in kot cerkveni glasbenik. Pridobil si je toliko zaslug, da ga je Jugoslovanska Akademija v Zagrebu l. 1921 izvolila za svojega dopisnega člana. Barle je bil na imenovanih področjih samouk, ki je zvesto gojil ljubezen, ki so mu jo vcepili v Novem mestu frančiškani p. Ladislav in p. Florentin Hrovat do leposlovja, p. Hugolin Sattner pa do glasbe, v Zagrebu pa Ivan Krst. Tkalčić do zgodovine. Na leposlovnem področju je sodeloval razen pri mladinskih listih pri Domu in svetu, Slovanu, Ljubljanskem zvonu in Slovencu in zbiral tudi narodopisno gradivo, ki ga je objavil v Domu in svetu in Letopisu Matice slovenske. Kot zgodovinarja ga je zanimala zlasti slovenska in hrvatska cerkvena zgodovina, zgodovina zdravništva in zgodovina cerkvene glasbe. Prispevke k slovenski cerkveni zgodovini je objavil v Izvestjih Muz. društva za Kr. (glej M. Pivec-Stele, Kazalo str. 53) in v Zgodovinskem Zborniku. Hrvatsko cerkveno in drugo zgodovino, zlasti zgodovino zagrebške stolnice, zagrebškega duhovskega semenišča, zagrebških škofijskih sinod, župnij in cerkva zagrebške škofije je obdeloval v Katoliškem listu (glej pregled v Katoliškem listu 1941, br. 8) in v samostojnih publikacijah, od katerih sta zlasti pomembni dve: Naše diecezanske sinode, Zagreb 1913 in Povijest turopoljskih župa, Zagreb 1911; dalje v prispevkih za časopise Bogoslovska smotra, Vjesnik hrv. arheol. društva, Vjesnik kr. slav. dalm. zemaljskog arhiva, Obzor, Prosvjeta in za Gradjo za povijest književnosti hrvatske (1938). Prispevke za zgodovino zdravništva je napisal za Lječnički Vjesnik, Prosvjeta in Farmaceutski Vjesnik.

Barletova lastna revija ljubljanka pa je bila »Sv. Cecilija«, v kateri je že od nje ustanovitve l. 1907, še bolj pa od l. 1913, ko je prišla čisto v njegove spretne roke, objavil vrsto glasbenozgodovinskih spisov in s katero je hrvatsko cerkveno glasbeno kulturo dvignil na zavidljivo stopnjo.

Če omenimo še to, da je kot tajnik, urednik in pisatelj sodeloval tudi pri Društvu sv. Jeronima, pri katerem je izdal poljudno knjigo »Josip Juraj Strossmayer«, in da je vneto sodeloval pri vseh znanih humanitarnih društvih, smo docela označili podobo moža (glej sliko v Koledarju Družbe sv. Mohorja 1941, 73), ki so ga kot visoko kulturnega človeka spoštovali vsi hrvatski in slovenski krogi v Zagrebu.

J. Turk.

DR. IN DR. H. C. METOD DOLENC

Naš »Glasnik« priobčuje v pričujoči številki v rubriki »Slovstvo« še poročilo izpod peresa odličnega našega sotrudnika univ. prof. dr. Metoda Dolenca. Komaj mesec dni potem, ko ga je izročil v natis, ga je 10. oktobra t. l. ob pol 9 zvečer odvedla bela žena za vedno.

Metod Dolenc je bil izreden pojav med našimi znanstveniki po nenavadno uspešnem delovanju kar v dveh precej raznolikih panogah juridične znanosti, po svoji delavnosti brez primere, ki je ustvarila skoraj nepregledno vrsto knjižnih del, razprav in slovstvenih poročil iz področja kazenskega prava in pravne zgodovine in celo nekaj povesti. Posebni naravni darovitosti in deloljubnosti so pripomogle srečne življenjske razmere do popolnega razvoja in čudovite dejavnosti. Izhajal je iz krepkega Dolenčevega rodu v Podberju na Vipavskem. Oče Rihard Dolenc, zaslužen vinogradniški strokovnjak, je bil ravnatelj kmetijske šole na Slapu pri Vipavi, ko se mu je tam rodil Metod 19. dec. 1875. Po gimnazijskih študijah, ki jih je dovršil v Novem mestu, kamor se je oče preselil s kmetijsko šolo, in po univerzitetnih študijah na Dunaju, je vstopil v sodno službo v Novem mestu. Od l. 1905—1918 je služboval v Gradcu v tajništvu viš. dež. sodišča, potem pri viš. drž. pravdništvu, pri okr. sodišču, slednjič kot svetnik civ. dež. sodišča. Dolenc se prvotno ni v prvi vrsti zanimal za pravno zgodovino. Tudi vsaj začetkoma ni stremel za znanstveno kariero. Čeprav je bil v vsej judični stroki izvrstno podkovan, ga je nagnjenje vleklo predvsem h kriminalistiki. Kakor ga je pa v Gradcu uradno delo, študij v knjižnicah in občevanje s kriminalistoma Grossom in Amschlom izpopolnilo v kriminalistični znanosti, so ga graške razmere usmerile tudi v pravnozgodovinsko delo. Na podlagi arhivalij graškega viš. dež. sodišča je tedaj Dolenčev starejši tovariš Evgen Planer pisal svoje delo »Recht und Richter in den innerösterr. Landen Steiermark, Kärnten u. Krain« (1911); naš zgodovinar Anton Kaspret, ki je živel ta čas v Gradcu, pa je pričel izdajati mariborski »Časopis za zgodovino in narodopisje«. Kaspret je nagovoril Dolenca za prispevek v Časopisu, kjer je priobčil 1911 (VIII, str. 33—46) prvo svojo pravnozgodovinsko razpravo: »Dvoje slovenskih fevdskih priseg«, na katere ga je opozorilo Planerjevo delo. Značilno pa je, da obravnava Dolenc, ki je doživljal stalno boj za veljavo slovenščine pri graškem višjem sodišču, te prisege le iz vidika zgodne veljave slovenščine pri uradih. Drugo pravnozgodovinsko razpravo (ČZN 1912, IX) »Postanek in pomen inštrukcij za krvna sodišča na Štajerskem, Kranjskem in Koroškem« je pobudila zopet Planerjeva knjiga, rodilo pa jo je nagnjenje za kazensko pravo. Medtem pa je Dolenčevo zanimanje za pravnozgodovinske probleme že naraslo in se očituje jasno v njegovih spisih. Leto 1914 je v tem oziru pomembno. Priobčil je takrat prvo razpravo o vinogorskem pravu na podlagi kostanjeviških vinogorskih zapisnikov, na katere ga je opozoril in mu jih prekrbel Kaspret, ki je prav takrat po kranjskih arhivih po naročilu dunajske Akademije zbiral gradivo za historični atlant Kranjske. V tej »Pravosodstvo kostanjeviške opatiije v letih 1631—1655« naslovljeni razpravi (ČZN 1914, XI, 33—66) oriše avtor v onem redu, ki ga je pridržal v vseh poznejših razpravah o tem predmetu, ne le sodno organizacijo, marveč kratko, skoraj brez navedbe primerov, civilno in kazensko, materialno in formalno pravo. Metod Dolenc vidi že po začetnih raziskavanjih v vinogorskih zapisnikih dokaze za samoniklo domače pravo, zlasti za samobitno rodbinsko in dedno, pa tudi malo kazensko pravo, za organizacijo ljudskih sodišč in pravdno postopanje. Prosto se mu zdi to pravo rimskega vpliva in tudi dosti različno od sicer bolj sorodnega mu nemškega prava (str. 65). V nemški razpravi »Von der Strafgerichtsbarkeit innerösterr. Taidinge im 17. Jhd. (Grossov Archiv f. Kriminalanthropologie u. Kriminalistik«, 1914, 60 zv., 350—359), ki jo je napisal na podlagi istega vira, se omejuje na njegovo kazensko-pravno vsebino. Poudarja pa že tukaj pravno avtonomijo vinogradnikov in ljudski značaj pravosodstva v teh zborih, dve točki, ki jih v kasnejših razpravah vedno postavlja v ospredje. Še istega leta objavi v jubilejni številki »Slov. Pravnika« (1914, 309—319) »Pravniški razgled po slov. narodnih pesmih«. Tudi ta razprava je pisana v Gradcu še pod vtisom osebnosti dve leti prej umrlega Karla

Štreklja, izdajatelja »Slov. narodnih pesmi«. Posvetilo njegovim manom nam to jasno spričuje. Ta spis dobro osvetljuje, kako tesno je že objela Dolenca slovenska pravna zgodovina. Bistroumno dognani pravnozgodovinski izsledki v tej sliki so mu dokaz, koliko nečrpanih virov še hrani naše narodno blago. Na t a vir nam tukaj prvič pokaže, kakor pokazuje v razpravi o kostanjeviških vinogorskih zborih, kje iščimo pisanih virov domačega prava.

Omembe vredno je, da pisatelj tukaj izrečno poudarja, da si uspešnega razvoja slovenske pravnozgodovinske znanosti brez slovenske univerze ne moremo misliti. Svoje zanimanje za pravno zgodovino je pokazal Dolenc to leto prvič še s prikazi o pravnozgodovinskih delih v Slov. Pravniku.

Po štiriletnem prekinjenju znanstvenega dela v vojaški službi je bil Dolenc kratek čas zaposlen kot svetnik novo ustanovljenega viš. dež. sodišča v Ljubljani; ob otvoritvi pravne fakultete pa je zavzel stolicu za kazensko pravo. Kako zelo mu je postalo raziskavanje domače pravne zgodovine notranja potreba, dokazuje najbolje to, da je navzlic začetnim težavam s svojo stolicu vendar le našel časa in moči, da je začel takoj tam, kjer je l. 1914 končal in da ga »Gorske bukke« odslej niso več izpustile. Ali se naj temu čudimo? Dolenc je nabral do l. 1920 že šest slovenskih prevodov »Gorskih bukkev«; gradivo v zapisnikih vinogorskih zborov raznih dolenjskih gorskih gosposk se mu je pa kar ponujalo. Pozabiti tudi ne smemo, da je bilo v očetovi hiši vinogradništvo poklicno v središču zanimanja in da je vzrastle v okolju sončnih dolenjskih gor in njihovih veselih obdelovalcev. Zato je v preteklosti živega pravnega življenja vinorodne Dolenjske kar vidno užival.

Tako je že l. 1920 izšla v ČJKZ (II, 73—91) razprava »Pravni izrazi v prevodih vinogorskega zakona«, ki je lep doprinos k naši še malo obdelani historični pravni terminologiji. Za prvi zvezek Zbornika znanstvenih razprav, ki ga je juridična fakulteta po Dolenčevi pobudi poklicala v življenje, je napisal iz področja gorskega prava obsežno študijo »Pravosodstvo pri novomeškem inkorporiranem uradu nemškega viteškega reda v l. 1721—1772« (1921, 22—100). Temu spisu so sledile še večje razprave z istim naslovom glede »cistercijske opatije v Kostanjevici in jezuitske rezidence v Pleterju od konca 16. do konca 18. stol.« (ZZR 1924, III, 1—118); potem »klevevske in boštanske graščine od konca 17. do začetka 19. stol.« (ZZR 1926, V, 153—247) ter »Ljudsko pravo pod žužemberško in soteško gorsko gosposko od konca 17. do začetka 19. stol.« (ČZN 1930, 1—88). Res je, da so stavbe teh razprav zgrajene v istem slogu in so tudi enako razdeljene; tudi snovno ogrodje se zelo ponavlja, toda obložene so z bogatim in pestrim ometom individualnih primerov. Kakor že v prejšnjih razpravah je tudi v teh značilno, da se avtor ne pogloblja v postanek in razvoj posameznih pravnih inštitutov, ampak jih z razgledanostjo praktičnega sodnika poišče iz virov za vse panoge, zlasti judicialnega prava, uvršča v sistematično sliko in jih v celoti pregleda.

Vsaj v neki meri ne popolnoma prost narodne tendence vidi v izluščenih izsledkih slovensko običajno pravo. Koliko ima prav, bo pokazala šele prihodnost, ko se ugotovi danes še malo zbrano, v raznih, tudi le pisanih uredbah, patentih itd. raztreseno postavljeno pravo naših dežel. Njegova izvajanja niso preobremenjena z znanstvenim aparatom tuje književnosti, naslanja se na svoje »kritične misli«, ki jih je zahteval pri presoji vsakega znanstvenega dela. Dvoje idej pa v vseh teh in kasnejših spisih rad poudarja. Prvič, da se je slovensko običajno pravo razvijalo iz avtonomnih zadružnih oblik in pa drugič idejo kolektivne odgovornosti v slovenskem kazenskem pravu. Glede prve misli pogrešamo monografične utemeljitve, drugo pa je izvedel v razpravi »Kolektivna odgovornost za kazniva dejanja pa naše narodno pravo« (Pravni Vestnik, 1923, III, 184, 206 in nemško v: Przewodnik historyczno-prawny, 1931, 93 sl.) Razen te razprave je priobčil še nekaj spisov o posebnih vprašanjih iz slovenskega vinogorskega prava, ki jih moremo tukaj le kratko navesti: »Do kedaj so veljale »Gorske bukke« na Slovenskem?« (ČZN 1925, XX, 113—119); »Kmečko dedno nasledstvo za časa veljavnosti Gorskih bukkev« (ČZN 1927, XXII, 105—148); »Prispevek v zgodovini »zelenastva« med Slovenci« (Šišičev Zbornik); »Valvasor in

slovenska ljudska sodišča» (GMS 1928, IX, 98—106); »Odkod — osobenjki?« (ČZN 1928, 1—11 in ČZN 1929, 1—5); »Kazenska sredstva po sodbah slovenskih ljudskih sodišč« (Przewodnik hist. pr., 1934); »Osebno- in rodbinskopravna vprašanja v pravosodstvu slovenskih ljudskih sodnikov« (ZZR 1934, X, 1—28) ter »Pravni institut »Klausel des allgemeinen Landschadenbundes« v slovenskih deželah« (ZZR 1930, VII, 32—64). Najbolj sistematični daljši spis o predmetu »gorskih bukev« pa je razprava »Slov. ljudska sodišča v dobi od 16. do 18. stol.« (Rad Jugoslav. akad., knj. 239, 1930, 1—55) in njena nemška priredba v »Jahrbuch f. Kultur u. Gesch. der Slaven, N. F., Bd. V, 1929, 299—368).

Ob slovenskem vinogorskem pravu, ki ga je s toliko ljubeznijo dožgal, kot jedru in hrbtnici pa je Dolenc v čudovito kratki dobi prav pričaral svojo »Pravno zgodovino za slovensko ozemlje«, s katero je presenetil slovenski znanstveni svet l. 1935. Označujem to delo kot epohalno. Kajti verjetno je sicer, da bodo marsikatere izsledke pravne zgodovine, ki jih je podal M. Dolenc, drugi še popravili, spremenili, razširili na še neobdelana pravna področja, predvsem pa spopolnili; videli smo že takrat, ko je knjiga izšla, in vidimo danes marsikaj drugače; zanamci bodo morda prikazovali našo pravno peteklost po drugih razdobjih in morda z drugih vidikov. Ali vsaj tako gotovo je tudi, da bo Dolenčeva zgodovina v povestnici slovenske duševnosti za vedno zaznamovana kot dogodek. Če pomislimo, kako malo razprav iz svoje pravne zgodovine smo imeli pred ustanovitvijo pravne fakultete in da se te, če izvezamo lasne Dolenčeve, do časa, ko se je lotil svoje zgodovine, niso kaj bistveno pomnožile, potem moramo brez pridržka priznati, da Metod Dolenc ni bil le velik sintetičen duh, kakor ga poznamo iz njegovih drugih del, marveč tudi vprav genialen stvaritelj in znanstven graditelj. V zgodovini znanosti najdemo komaj primera, da bi se ob tako nepopolnem stanju monografičnih raziskav ustvarila tako obsežna pravna zgodovina na mah iz enega liva in to še za vso dobo od najstarejših do najnovejših časov. Zato moramo po pravici nazivati Metoda Dolenca pravega ustanovitelja slovenske pravno-zgodovinske vede.

Po tem velikem uspehu pa Dolenc ni miroval. V »Gorskih bukvah« (1940), tej prvi publikaciji pravnega razreda naše mlade Akademije znanosti, je izvršil svojo dolgoletno namero. Zbral je tekste vseh dotlej znanih slovenskih prevodov kot važnih virov naše pravne preteklosti in ob njih le povezal svoje dosedanje razprave o tem predmetu v celoto.

Vrnil se je tudi k staremu svojemu načrtu, črpati iz naše folklore za domačo pravno zgodovino. Njegova razprava »Simbolična pravna dejanja in izražanja med Slovenci« (SP 1938 in poseben odtis kot št. 1 knjižnice SP) spada med najlepše Dolenčeve spise trajne vrednosti in dokazuje njegovo veliko poznavanje življenja našega ljudstva, pa tudi lepo razgledanost v splošni slovenski književnosti. V Pratici Vodnikove družbe za l. 1942 se v zadnjem pravno-zgodovinskem spisu, ki ga je dal sam v tisk, povrača zopet k pravni vsebini slovenskih narodnih pesmi.

Omeniti moramo še spise, ki niso v zvezi z »Gorskimi bukvami«. Tu moramo imenovati predvsem njegovo »Kazensko pravdo zoper Veroniko Deseniško«, eleganten negovorjen rektoratski govor, enako zanimiv za občnega, pravnega in literarnega zgodovinarja, v katerem je tako prepričevalno pokazal, kako je združeval v sebi prelepe sposobnosti kriminalista in pravnega historika. Potem sledijo še razprave: »Pravne razmere v Brežicah od l. 1585—1651« (ZZR 1936, XII, 26—67); »O jezikovnem vprašanju pri sodišču francoske Ilirije« (ČZN XXXII, 143—153); »Pravnozgodovinski prikaz dokaznega postopanja pri sodiščih slovenskega ozemlja s posebnim ozirom na ljudska sodišča« (ZZR 1938, XIV, 34—84); »O krvavem penezu in sorodnih dajatvah« (GMS 1939, XX, 272—283); »Pravnozgodovinska študija o prisegah pri Slovencih« (ZZR 1940, XVI, 44—86).

Pozabiti tudi ne smemo še dveh zelo važnih in značilnih spisov iz jugoslovanske pravne zgodovine, kjer uporablja Dolenc na svojski način načela primerjalne pravne zgodovine, ki nanjo opozarja že v prvih svojih spisih. Za svoje slušatelje kot učbenik je izdal namreč že l. 1924 »Dušanov zakonik«, prvič, in to zelo posrečeno, pravno-

zgodovinski sistematično prikazan. S tem, da je sinoptično pokazal tudi na vzporedne pravne razmere srednjeevropskega prava, je ta važni jugoslovanski spomenik močno približal pravnemu pojmovanju zahodnega pravnega sveta. V tem tiči trajen pomen tega dela.

Z vidika znanstvene konstrukcije je prava umetnina njegov v širših krogih premalo znani spis: »Sodni odmevi črnogorskih pravnih zgodbic in slov. običajnega prava« (ČZN 1932, XXVII, 1—35). Ob prikazu črnogorskih pravnih anekdot Mičuna Pavičevića je izvršil svojo staro namero (ZZR I, 100), ki se mu je vzbudila ob čitanju knjige J. Popovića: »Recht und Richter in Montenegro« (1877), da izvede vzporedbo med našimi pravnimi razmerami v vinskih gorinah in med črnogorskimi sodnimi razmerami pred reformami Nikolaja I. Petrovića. Hkrati je podal tukaj, lepo vpleteno, črnogorsko zakonodajo in sodno organizacijo, tako da služi razprava študentom kot pomagalo pri učenju jugoslovanskega prava.

Če pregledamo le tako zelo bežno vse to ogromno delo samo na področju pravne zgodovine, se moramo že čuditi, da ga je mogel izvršiti posameznik v kratki dobi dvajsetih let. Ako pa pomislimo, da je ustvaril v kazenskem pravu še vsaj toliko, da je bil leta zaposlen z zakonodajnim delom, da je bil med najvestnejšimi predavatelji, ki je prevzel prostovoljno vsak semester najmanj eno uro predavanja iz jugoslovanske pravne zgodovine, da je bil med tem časom večkrat dekan in tudi rektor in je našel časa še za društvena dela, potem moramo — samo strmeti. Z golo marljivostjo tega dela ne moremo razložiti. Priznati mu moramo prav posebno, genialno nadarjenost. Delal in pisal je nenavadno lahko, brez dolgega premišljevanja, brez mnogo popravljanja in piljenja. Podobno kakor je dr. Ivan Tavčar pisal večkrat svoje povesti in uvodnike med sodnimi razpravami in pri sejah zakonodajnih zastopov je pisal Dolenc svoje razprave včasih tudi med izpiti. Slog mu je bil lahek, razumljiv, imel je sposobnost, da je o istem predmetu pisal z raznih vidikov in za različne kroge. Zato kot gladek govornik ni bil le iskan predavatelj, marveč i redki pravnik, ki je znal pravna vprašanja tudi širšim laičnim krogom poljudno razložiti. Njegovi lepi članki v zadnjih letnikih Vodnikove Pratike to dovolj dokazujejo. O tem pa, koliko velikih načrtov za našo pravno zgodovino je vzel Metod Dolenc s seboj v prezgodnji grob, niti nočemo razmišljati. Že bogati, neminljivi darovi, ki jih je iz zaklada svoje darovitosti in marljivosti kar sipal zadnjih 20 let ta izredni mož v naročje naše kulture, osvetljuječ slovensko pravno preteklost, mu zagotavljajo trajno hvaležnost našega rodu, v zgodovini znanstvenega prizadevanja Slovencev pa eno najsvetlejših mest in večer spomin!

Janko Polec

DR. H. C. IVAN HRIBAR

Dne 18. aprila t. l. se je v častitljivi starosti 90ih let za vedno poslovil od nas mož, čegar ime je bilo več nego pol stoletja tesno povezano z našim narodnim in kulturnim življenjem. Rojen v Trzinu 19. septembra 1851 je po 6. gimn. razredu vstopil (1870) v službo banke 'Slavije' v Pragi. Že v zgodnji mladosti ves prevzet narodne misli in že takrat izredno krepkovoilen je tu mnogo videl in se marsičesar naučil, kar se je poznalo vsemu njegovemu kasnejšemu delovanju. Od l. 1876 do 1919 je bil ravnatelj ljubljanskega zastopstva te banke. Posvetil se je že zgodaj političnemu in gospodarskemu delu. Od l. 1882 v obč. svetu ljubljanskem, se je zastavil tako odločilno za napravo vodovoda v Ljubljani, da je bil že l. 1890 odlikovan s častnim meščanstvom. Kot ljubljanski župan (1896—1908) je zamislil in večinoma izvedel vse, kar je povzdignilo Ljubljano v lepo moderno mesto: regulačni načrt, elektrarno in električno razsvetljavo, komunalizacijo plinarne, zmajev most, zavetišče, tramvaj, nove šole, višjo deklisko in srednjo tehniško šolo; izvedel je popolno slovensko uradovanje na ljubljanskem magistratu. Bil je soustanovitelj Mestne hranilnice, Kreditne banke in drugih gospodarskih podjetij. V deželnem zboru od l. 1889 se je zavzemal za narodno šolstvo, za melioracijske zadeve, za vrhniško železnico in zlasti za slovensko vseučilišče. Enako

je v državnem zboru (1907—1911) krepko zastopal naše narodne in gospodarske interese. V Jugoslaviji je bil poslanik v Pragi (1919—1921), pokrajinski namestnik za Slovenijo (1921—1923) in slednjič senator. V vseh teh svojih javnih funkcijah je bil skoraj šest desetletij med najbolj delavnimi činitelji naše narodne zgodovine, pa tudi naše kulturne. Kajti bil je med onimi dosti redkimi našimi politikami, ki smatrajo, da je vendar med najtrajnejšim to, kar store za kulturni razvoj naroda. Pospesoval je izza mladih let naše časnikarstvo, izdajal je sam »Slovana« (1884—1887) in je tudi prevajal iz češke, ruske in nazadnje še v pozni starosti iz francoske književnosti. Kot član kranjskega deželnege zboru je v jesenskem zasedanju l. 1890 podprl že prej v odboru Muzejskega društva sproženo misel, da se poleg nemških izdajajo tudi slovenska društvena »izvestja«. Za naše politično zgodopisje pa so važni njegovi »Spomini« (I—IV, 1928—1933). Toda v vsem njegovem ogromnem, skoraj nepreglednem delu, ki ga je v svojem dolgem in blagoslovljenem življenju, čudovitem po prav nenavadni energiji in premočrtnosti, opravil za naš narod: za njegovo prebujanje, za njegovo gospodarsko osamosvojitve, za veljavo našega jezika v javnem življenju, za našo kulturo na najrazličnejših popriščih, za modernizacijo in upravo Ljubljane, je pa najbrž največje in najidealnejše to, kar je storil za ustanovitev slovenske univerze in pa v novjšem času kot eden glavnih zasnovateljev Narodne galerije ter Akademije znanosti in umetnosti. Po pravici ga je zato univerza 15. februarja t. l. odlikovala s častnim doktoratom prava. Takrat je duševno in telesno čil poslednjič javno govoril. Žal je to odlikovanje, ki ga je tako zelo veselilo, le malo časa užival.

Svetel spomin te ga v svojih načelih vselej doslednega in neumornega narodnega vodje in delavca velikih idej in važnih uspehov bo vedno živel v naši zgodovini.

Janko Polec

DR. VIKTOR PETERLIN

Rodil se je 3. septembra 1882 v Ribnici. Po končani gimnaziji v Ljubljani je odslužil vojaško leto in nato študiral na dunajski univerzi zgodovino in zemljepis. Po opravljeni promociji in profesorskem izpitu je moral julija 1914 kot rezervni častnik na bojišče, kjer je ostal z malo presledki do konca vojne in si tudi nakopal kal bolezni, ki ga je ovirala pri poklicnem udejstvovanju in mu tudi prinesla prezgodnjo smrt. Prvo leto po prevratu je učil na kranjski gimnaziji, nato pa v Ljubljani na sedanji klasični gimnaziji, na učiteljsku in nazadnje na sedanji I. moški realni gimnaziji, dokler ni stopil v začetku leta 1936 zaradi bolezni v pokoj. Umrl je 20. novembra 1940 ter bil pokopan na pokopališču svojega rojstnega kraja.

Povsod je bil priljubljen kot odlični strokovnjak in učitelj in tudi naše društvo mu bo ohranilo kot zvestemu članu in tovarišu časten spomin.

S. Kranjec

DR. FRAN TRDAN

Dne 12. avgusta 1941 je nenadoma preminul sotrudnik našega časopisa in član MD dr. Fran Trdan, profesor škofijske klasične gimnazije v Ljubljani. V zavetišču sv. Jožefa je podlegel srčni kapi. Pokopali so ga 14. avgusta v Ribnici, njegovi rojstni fari.

Pokojni izhaja iz trdne kmečke hiše v Sušju, kjer se je rodil 13. decembra 1883. V gimnazijskih letih je bil gojenec Alojzijevišča. Po novi maši 1908 ga je škof Jeglič poslal na dunajsko univerzo, od koder se je vrnil 1912 kot doktor filozofije. Isto leto je prevzel na škofijski gimnaziji v Št. Vidu pouk zgodovine in zemljepisa in vztrajal na tem mestu do konca.

Dr. Fran Trdan je po pravici užival sloves blagega in vedrega moža, bil je zgleden duhovnik pa skrben in priljubljen profesor. Vse življenje je bil delaven,

večkrat na škodo svojega zdravja. Znanstveno ni mnogo ustvarjal, čeprav je z disertacijo pokazal sposobnosti za tako delo. Nekatere izsledke svojega študija o bogomilih je priobčil v »Času« leta 1914. V istem časopisu je pozneje sodeloval kot kritik; lastno sodbo je izpovedoval zelo obzirno, zvečine pa se je omejeval na stvarno poročanje. Veliko se je zanimal za zgodovino domačega okoliša in to znanje v skopi obliki vnesel v Krajevni leksikon, kjer je obdelal zgodovino in zemljepis Kočevskega okraja. Oprt na zapiske pok. dekana A. Skubica je letos priredil poljudno knjižico o Novi Štifti z zgodovinskim orisom. Po svetovni vojni je vzdrževal živahne stike z našimi izseljenci in mnogo dopisoval v slovenske kat. časnike v Ameriki. L. 1937 je prepotoval dobršen kos Združenih držav. V knjigi »Za božjim klicem« (Kranj 1939) je zbral črtice iz življenja kanonika J. J. Omana, slov. župnika v Clevelandu. O načinu njegovega pisanja dobro priča ocena, ki jo prinaša pričujoča številka GMDS.

Njegov prikupen človeški lik in njegovo idealno delo zaslužita lep in trajen spomin.

M. Miklavčič

DR. AVGUST ŽIGON

Dne 15. julija 1941 je v Ljubljani umrl znani prešernoslovec dr. Avgust Žigon. Pokojnik je bil rojen v Ajdovščini dne 8. januarja 1877. Po gimnazijskih študijah v Gorici se je posvetil najprej 1898—1900 pravniški stroki na univerzi na Dunaju, v l. 1900—1903 pa je dovršil slavistični in umetnostno-zgodovinski študij združen s klasično filologijo in estetiko na univerzi v Gradcu. 1903—1905 je služboval kot suplent na gimnazijah v Kranju in v Gorici ter na učiteljsišču v Ljubljani. Od l. 1905—1909 je bil sodelavec znanega profesorja J. Strzygowskega na inštitutu za zgodovino umetnosti v Gradcu, kjer je l. 1909 postal dr. filozofije na podlagi disertacije o Leonardovi Madoni v špilji. L. 1910 je bil imenovan za amanuenzisa na Licejski knjižnici v Ljubljani, kjer je l. 1915 prevzel vodstvo ravnateljskih poslov, l. 1920 pa je bil imenovan za ravnatelja tega zavoda. Od svoje upokojitve l. 1925 do smrti je živel v Ljubljani.

Avgust Žigon je bil izrazit znanstveni tip, ki se mu je obetala lepa bodočnost v umetnostni zgodovini, a se je tej vabljeni poti l. 1910 trajno odpovedal, ko ni sledil Strzygowskemu na Dunaj, ampak se odločil za poklic na domači študijski knjižnici, ker ga je bolj od umetnostne zgodovine mikalo raziskovanje takrat še precej neobdelanega Prešernovega problema. Tako je postal najboljši poznavalec gradiva za slovenski literarno in kulturnozgodovinski kompleks Prešern, Čop, Levstik, s katerim se je začel baviti že med študijami v Gradcu in že l. 1903 izdal v Zborniku Mat. Slov. prvi pomembnejši spis »Nekoliko stvari izpod Čopovega in Prešernovega peresa«. L. 1904. je sledil v Izvestju gimnazije v Kranju »Zapuščinski akt Prešernov«. Naslednje leto pa je izšel prvi spis, ki je nakazal njegovo življenjsko prizadevanje, študij pesnika Prešerna kot umetnika, »Lelj — moj krmar« (Dom in svet 1905). Metodo, s katero se je lotil tega važnega in za oceno Prešerna osnovnega vprašanja, pa je razložil leto kasneje (1906) v Zborniku Mat. Slov. s spisom »Tercinska arhitektonika v Prešernu«; istotam je to vprašanje nadaljeval leta 1906 v članku »Tretjinska arhitektonika v Prešernu I., Gazele«. Uspehe teh prizadevanj bi bil imel strniti v končno zaokroženo podobo v svoji izdaji komentiranih Prešernovih pesmi, ki jih je v založbo prevzela malo pred prvo svetovno vojno Mohorjeva družba, a so zunanji in notranji vzroki povzročili, da je to njegovo življenjsko delo, katerega glavni del je izšel 1922 (»Prešernova čitanka«), drugi, po svojem konceptu še važnejši, pa šele l. 1925. (»France Prešeren, poet in umetnik«), ostalo nazadnje le svojevrsten, za pokojnikovo življenjsko usodo značilen torzo.

Zaradi komentarja k Prešernu se je Žigon poglobil v celotni problem dobe, pesnikovega življenja in sorodstva ter usode njegovih poezij. Vrsta pomembnih spisov, ki jih je v tridesetih letih izdal na podlagi neumorno zasledovanega ustnega izročila.

ter literarnih in posebno arhivskih virov, obsega velik del železne, trajno vredne podlage za prešernoslovje. Razen že omenjenih prvih spisov so to: Letnica 1833 v Prešernovih Poezijah (ČZN 1906), Amor ch'al cor gentil: ratto s'apprende (Slovan 1917), Krst pri Savici. Prispevek k petdesetletnici Mladike (LZ 1918, 1919), Ob Langusovi sliki Julije Primčeve (DS 1921), F. Potočnik iz svojih spominov o Prešernu; Krst pri Savici v cenzuri; Prešernova Zdravica (DS 1925), Kranjska Zhbeliza (DS 1926), Lepa Vida (DS 1927), Prispevek k čbelični dobi (DS 1930), Drobni prispevki (DS 1933), Novi prispevki (DS 1936).

Posebno pri srcu mu je bil v zvezi s Prešernom problem Matije Čopa, njegovega vpliva na sodobnost in na pesnika posebej. Ta problem je najožje povezan s problemom Prešerna umetnika, kakor ga je Žigon pojmoval. Poleg že omenjenih spisov je za Čopov problem najpomembnejši »Čopova biblioteka« (Slovan 1916, 1917), katere drugega dela, žal, za življenja ni več objavil.

Poleg Prešerna in Čopa je Žigona kot osebnost in kot literarni pojav zanimal predvsem Fr. Levstik. Že l. 1907. je izšel v ČZN »Donesek o razmerju med Janežičem in Levstikom«, v Slovanu l. 1916/17 pa »Levstikovo delo za Prešerna«. V DS 1931 in 1932 so izšli trije spisi: Erjavec Levstiku, Erjavec in Levstik, Levstik o Vodniku. Predvsem pa je Žigon dolgo pripravljaval in v založbi Tiskovne zadruge deloma tudi začel tiskati komentirano izdajo Levstikovega literarnega dela, a knjige ni dovršil. Tudi »Spomini Franje Koširjeve«, ki so z Levstikovim problemom v najtesnejši zvezi, niso dozoreli do tiska in je tako Žigonov Levstik še večja izguba za slovensko slovestveno zgodovino kakor vsaj v bistvenih potezah realizirani Prešeren.

Za to tu kratko orisano literarno delo, ki pa obsega impozantno število tiskanih strani, je zbral Žigon ogromno gradivo, katerega velikih skupin sploh ni več izrabil. Njegove spise označuje živahen, pogosto polemičen, včasih tudi nekoliko razvlečeno poučujoč, poseben žigonovski slog in skrupulozno pikolovska metoda objavljanja arhivalnih dokumentov. Gradivo se mu je v zadnjih dvajsetih letih tako nakopičilo, da bi ga niti zdrav človek ne bil mogel več do kraja obvladati, kaj šele mož, ki je omahoval med nadlogami bolehnosti in naravnost strastno delavnostjo.

Kolikor gre za dokumentarčno stran, imajo Žigonovi spisi v slovenski literarno zgodovinski zakladnici trajno vrednost. Kolikor pa gre za njegovo glavno tezo, umetniško arhitektonsko podlago Prešernovih pesniških umetnin, ako ne kar celote 1847 izdanih Poezij, je Žigonovo delo zadelo kmalu na odločen, včasih celo zagrizen odpor; na drugi strani pa je našlo tudi odločne zagovornike. Posledica tega razvoja je bila, da je Žigon svoje delo v tej smeri končno le nekako dovršil, a ga ni izpeljal do konca v prvotno zasnovanem obsegu. J. Tominšek, Beranič, Iz. Cankar, Fr. Kidrič so se predvsem kritično lotili njegovih naukov, posebno pa konkretnih arhitektonskih shem za posamezne Prešernove pesmi in njegovi tezi o občudovanja vrednem umetniku graditelju pesmi Prešernu postavili nasproti tezo o genialnem umetniku, ki ga pri njegovem umetniškem ustvarjanju prav malo brigajo nauki poetike in se, ker ustvarja spontano, na nje niti ne more ozirati.

Na drugi strani pa je Jos. Puntar s svojo knjigo »Zlate črke« na posodi Gazel ali problem apolitične lepote v Prešernovi umetnosti, I. del, ki je tudi ostala torzo, z obširnimi literarno zgodovinskimi aparatom iz antike in romantike podprl Žigonov nazor in, ker je segel precej preko njegovega prvotnega okvira, tudi njegov načrt do neke mere zmedel; predvsem pa so dobili nasprotniki arhitektonike nove momente, s pomočjo katerih so z večjim upom na uspeh lahko trdili, da ti problemi z umetnikom Prešernom nimajo nikake zveze.

Zdi se, da je Žigon v tej pravdi med najprepričanejšim zagovornikom svojega nauka in njegovimi kritiki ostal na sredi in je to tudi eden glavnih vzrokov, da svojega dela ni dovršil, kakor ga je v prvem desetletju 20. stol. zamislil. Važno za nas pa je, da se svojemu konceptu o pesniku arhitektoniku ni nikdar odrekel in je svoje naziranje tudi dosledno uveljavljal, čeprav ga ni več teoretično izgrajeval.

Sedaj, ko je Žigonovo življenjsko delo zaključeno, ko sam ne more k temu sporu nič več prispevati, čeprav bo njegova literarna zapuščina mogoče kdaj še dala

kak važen prispevek k problemom, ki jih je zasledoval, bi nas mikalo slišati tudi odgovor na vprašanje, odkod je Žigon dobil pobudo za svojo prešernoslovsko smer. Slišali smo že, da ga je zapeljala na to pot umetnostna zgodovina, ki je bila na univerzi njegova glavna stroka. Tudi jaz sem prepričan, da bi bilo Žigonovo prešernoslovje drugačno, če bi ne bil bližje poznal umetnostne zgodovine. Gotovo je predvsem, da mu takratna graška slavistika ni mogla dati pobude za tako smer. Važnejša se mi zdi takratna graška klasična filologija, pri kateri je tudi Puntar našel pobudo, razumevanje in celo pospeševanje svojih raziskavanj o klasični in romantični poetiki ter veljavnosti njenih izsledkov.

Zdi se mi torej, da bo Žigona kot literarnega znanstvenika, kakor se nam kaže v luči problema »Prešeren pesnik-arhitektonik«, mogoče prav razložiti samo kot sintezo slovenističnih, klasično filoloških in umetnostno zgodovinskih študij. Njegov učitelj J. Strzygowski ga je v takem naziranju nedvomno podprl, kolikor mu je bilo znano, dvomim pa, da bi mu bil mogel dati neposredno pobudo. Take pobude pa je utegnil dobiti pri A. Schmarsowu. Najvažnejše izhodišče pa utegne biti njegov študij Leonarda da Vinci, čigar Madona v špilji, ki jo je obravnaval v disertaciji, je eno izmed najbolj izrazitih, po načelu renesančne arhitektonske kompozicije zgrajenih slikarskih del.

Če danes gledamo na celotno Žigonovo delo, kolikor se tiče te točke njegovih prizadevanj, se nam zdi, da se iz različnih razlogov le ni popolnoma uresničilo in da kljub prodirnosti in intuitivni globini njegovega duha končno le ni popolnoma dozorelo in z Žigonovim Prešernom-umetnikom ni bila izrečena zadnja beseda o tem, za slovensko znanost tako važnem problemu. Zaradi neugodnega razvoja svojega problema ni več dobil do njega tiste neobhodno potrebne distance, s katere bi bil vprašanje zopet pri bistvu zagrabil in ga končno formuliral. Nedvomno je tudi, da pred tridesetimi leti naša publicistika še ni bila dorasla taki, tudi stvariteljsko psihološko zamotani problematiki in nam je novotarski nazor moral ostati po pravi vrednosti nedostopen. Če bi bil ostal samo inštrument formalno umetnostne razlage, bi bil lahko opravil veliko delo za to, da bi nam predstavil veličino Prešerna umetnika; ker pa se je prevrgel v doktrino — ni mogel dati vseh sadov, katerih bi bil zmožen.

Brez ozira na neposredne posledice njegovega dela lahko podčrtamo za konec trajno zaslug, ki jo ima Žigon v prešernoslovju, ker se je prvi lotil vprašanja o Prešernu umetniku, ker je vso njegovo veličino in tragiko osebno najgloblje spoznal in ker je prvi poskusil ustvariti ves potreben aparat za formalno analizo Prešernovih poezij. Kdor bo brez predsodkov študiral njegovega Prešerna, poeta in umetnika, bo nedvomno vsaj zaslutil veličino njegovega umetniškega dejanja. Prešeren umetnik pa je za slovensko kulturo nedvomno najvažnejša zadeva.

Glasnik Muz. društva se Žigona posebej spominja kot marljivega sodelavca Narod. muzeja. Pomagal je pri ureditvi in razstavi Grebenčeve narodopisne zbirke in prepeljal v njegov arhiv nad 6000 svežnjev gubernijskih in sodnih spisov ter zemljiških knjig. Poročilo, ki ga je o tem delu pripravljala Glasnik, je ostalo, žal, nedovršeno.

Fr. Stelè

Slovo

Inscriptiones Italiae Academiae Italicae consociatae ediderunt. Volumen X. — Regio X. Fasciculus III. — Histria Septemtrionalis. Curavit Atilius Degrassi. Roma, La Libreria dello Stato 1936. — Anno XIV. Str. XXVII + 109. Lire 80.

Od Teodorja Mommsena začeta epohalna zbirka rimskih napisov (*Corpus Inscriptionum Latinarum*) je zaradi mnogoštevilnih novih najdb po večini danes zastarela, oziroma nepopolna. Razni suplementni zvezki poskušajo sicer prvotno zbirko kolikor mogoče dopolniti in jo držati na tekočem, vendar pa je delo s tem postalo bolj ali manj nepregledno. K temu pride še dejstvo, da se je Mommsen za formalno stran napisov, za obliko, reliefni okras itd. premalo zanimal in posamezne napise tudi načelno objavil brez slik, kar pa je za datiranje napisov včasih odločilno. Berlinska Akademija, ki izdaja CIL, se je zaradi tega že davno odločila za novo izdajo posameznih oddelkov. Kot vol. XVI so na pr. nedavno izšli vojaški diplomati, ki jih je Mommsen svoj čas zbral v 3. zvezku. Tretji zvezek sam z napisi iz podonavskih dežel pa bi se v novi izdaji delil po antičnih provincah v več samostojnih zvezkov. Tudi italijanske akademije so se že takoj po prvi svetovni vojni energično zavzele za novo izdajo italjskih napisov, ki bi jo vzele same v roke. Po dolgih pripravah je ta zbirka začela izhajati l. 1931. in je pred nami že več snopičev.

Zbirka je razdeljena v 13 voluminov, in sicer obsegajo vol. I—XI vsak po eno od 11 augusteičnih regij (provinc), vol. XII bo prinesel *Inscriptiones urbis Romae* in vol. XIII *Fasti et Elogia*, torej to kar je Mommsen izdal v 1. zvezku. Najbolj nas zanimajo seveda severoitaljski napisi, ki so zbrani ustrezajoči X. regiji (Venetia et Histria) v 10. zvezku. Izšla sta do sedaj od tega zvezka dva snopiča: fasc. II *Parentium* in fasc. III *Histria Septemtrionalis*, oba v redakciji odličnega italijanskega epigrafa Atilija Degrassi. Podobno, kakor se je berlinska Akademija že pri svojih *Inscriptiones Graecae* odločila za manjši, bolj priročni format, tako so tudi italijanske akademije dale svoji zbirki zelo prikladen format, približno isti, ki ga ima zbirka »Antike Inschriften aus Jugoslawien«. Vsak napis je po možnosti objavljen s sliko ali vsaj z risbo. Besedilo je v latinščini in obsežnejše od berlinskega *corpusa*, kjer je včasih res prekratko. Nasproti berlinski zbirki se »*Inscriptiones Italiae*« nekoliko razlikujejo. Vsak snopič je popolnoma samostojen. Numeracija napisov ne teče torej skozi cel volumen, ampak se začne pri vsakem snopiču znova. Vsak fascikel ima tudi svoj poseben indeks, kar je pri nedokončanem delu sicer zelo praktično, če bo pa enkrat celotno delo pred nami, bo iskanje po neštetihih indeksih zelo zamudno, citiranje po vol., fasc. in številu napisa zelo komplicirano. Tuji napisi ali lažni (*falsae vel alienae*) so objavljeni ob koncu vsakega snopiča.

Pričujoči zvezek obsega napise iz sledečih antičnih mest in njihovega okoliša: Aegida, Silvo, Siparis, Humağum, Emonia (sic!), Piquentum, Rotium in Petina. Nas zanima predvsem Emonia ali kakor se je mesto tudi zvalo Neapolis. Degrassi sklepa namreč iz pridevniške oblike Emoniensis, da se je istrsko mesto zvalo »Emonia« in ne »Emona«, kakor današnja Ljubljana. Moram pa opozoriti na dejstvo, da se pridevniška oblika mestnega imena na napisu Emonske rojaške zveze v Savariji (glej Glasnik XII, 1931, 1 sl.) glasi prav tako »Emoniensis« in ne »Emonensis«, kakor bi pričakovali. Sklep torej ni dovoljen. Po Degrassiju je tudi neutemeljena Mommsenova hipoteza (CIL V p. 39), da je istrsko mesto dobilo svoje ime po ljubljanskih škofih, ki so ob doselitvi Slovencev semkaj pribežali. Iz napisov samih, ki so se našli na licu mesta in ki jih Degrassi ponovno objavi pod štev. 52—70, se za to vprašanje prav nič ne dobi. Gre samo za navadne nagrobne napise. Iz enega (štev. 53) je razvidno, da so imeli rimski cesarji v istrski Emoni posestvo.

Zbirka »*Inscriptiones Italiae*« je odlično opremljena in si samo želimo, da bi hitro napredovala.
Balduin Saria

Dr. Antun Dabinović, Hrvatska državna i pravna povijest s reprodukcijama najvažnijih dokumenata i slikama. Zagreb 1940. Izdanje Matice Hrvatske. Cena 210 din. 8°, str. 563.

I. Od južnih Slovanov so dobili svojo celokupno pravno zgodovino v zaokroženi obliki Bolgari l. 1932., Slovenci l. 1935., Hrvati l. 1940., Srbi je pa še nimajo. Hrvatoma jo je napisal dr. A. Dabinović. Predavanja dr. Marka Kostrenčiča, naslovljena »Hrvatska pravna povijest« (izšla l. 1923.) so odlični pripomoček za vseučilišni pravni studij, pa ne predstavljajo celokupnosti pravne zgodovine Hrvatov, ampak v glavnem fontologijo za to zgodovino.

Dabinović je priobčil l. 1938. v »Mjesečniku« lep članek z naslovom »Zadača i značaj hrvatske pravne povijesti«. Tam (str. 13) je pravilno zapisal: »Sudeći po njezinom nazivu, morala bi pravna povijest sačinjavati tek podređeni dio opće povijesti. Stvari stoje međutim posve drugačije: pravna povijest nije naime samo ravnopravna protuteža opće, nego njezina važnost u mnogim pogledima upravo nadmašuje važnost opće povijesti.« O načinu prikazivanja takšne pravne zgodovine pa je nadaljeval (str. 16): »Za današnjega čovjeka je najprikladnija čistoća linije, jasnost, preglednost. Samo u tom obliku će naša, široj publici pristupačna, pravna povijest biti od neprocjenjive važnosti...« Dve leti za tem pa je kot predstavnik stolice narodne in primerjalne pravne zgodovine na univerzi v Zagrebu izdal v naslovu navedeno knjigo, ki spada med jubilarna izdavanja Matice Hrvatske (1842—1942). Spričo tako odličnega mesta, na katerem se je knjiga pojavila, mislimo, da smemo postaviti vprašanje, v koliki meri je ostal avtor svojemu programatično izraženemu stališču zvest. Seveda moramo upoštevati, za kakšno publiko je knjiga spisana. Ne more biti dvoma, da je hotel avtor podati svoja izvajanja kot znanstvenik članom Hrvatske Matice, torej ne samo pravnikom, ampak vsem izobražencem, ki se za zgodovinske probleme zanimajo in imajo zanje vsaj na splošno pravilno razumevanje.

II. 1. Da odgovorimo na naše vprašanje, pričnimo pri naslovu. Po nekakšnem zgledu A. Luschin-Ebengreuth: Oest. Reichsgeschichte des Mittelalters (1914), ali A. Huber: Oest. Reichsgeschichte (1895) je D. orisal v prvi polovici knjige to, kar označuje Luschin kot »Geschichte der Staatsbildung, der Rechtsquellen und des öffentlichen Rechts«, Huber pa kot »Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts«, ali samo do l. 1526. Poslejšnje gradivo do l. 1918. deli D. (10, 11) v dve razdobji: 1527—1790 in 1790—1918, toda ostali sta glede državne zgodovine — popolnoma neobdelani. Slutimo pač, da se bo delo še nadaljevalo... V drugi polovici knjige, točneje v §§ 33 do 35, pa stoji v oddelku l. 1180. do 1526. izvajanja o pravi, ki spadajo v dobo po Tripartitu (l. 1514.) in segajo v tretje in četrto razdobje, a nimajo z državno zgodovino ničesar skupnega. Zadnji trije paragrafi pa so v resnici sestavni del razdobja l. 1180. do 1526. in segajo prav redkokrat le mimogrede v tretje in četrto razdobje. O takšni razdelitvi porečemo, da je knjiga navzlic obširnosti ostala torzo, ne da bi bilo povedano, zakaj ne ustreza naslovu, pa še to, da »čistoća linije, jasnost, preglednost« že pri glavni razdelitvi ni povsem varovana... Temu bi se dalo pač tako odpomoči, da bi bila hrvaška državna zgodovina za tretje in četrto razdobje izrečno pridržana drugi, še nadaljnji knjigi. Še prikladneje pa bi bilo, da bi bil avtor napisal in izdal zgodovino hrvaške države in javnega prava skupaj za vsa štiri razdobja kot samostojno knjigo, le tej pa priključil tudi zgodovino prava za hrvaško ozemlje zopet za vsa štiri razdobja.

2. Pa naj ostanemo pri »čistoći linije, jasnosti« knjige. Imamo vtis, da se Horacijev rek »nonumque prematur in annum« ni posebno upošteval. Mislimo na precej motečih napak, na netočno citiranje in neenakost pravnega izražanja. Samo za lepotno napako štejemo, da je avtor naslovil tako »Stvarna prava« kakor tudi »Postupak« obojekrat za § 35, v kazalu pa je »§ 35. Postupak« kar izpustil. Bolj nerodno je za »širšo publiko«, ki ni večja latinščina, da mora čitati »clendestinus« (namesto »clan...«, 323), »lesae« (nam. »laesae«, 349), posebej pa še term. techn. »via nova« (nam. »via novi« [obnovno postopanje], 417). Pa tudi nekateri domači izrazi utegnejo čitatelja srednje izobrazbe spraviti v zadrego: beremo n. pr. (325) »klevetniku ili vazalu«; kdo naj ugane, če ni pravnik, da mora stati »klevetniku ili vazalu«? Da naj se na str. 407 čita »crkveno sudjenje«, ne pa »suočenje«, smo razbrali šele iz Lanovića (Tripartit, str. 361), odkoder je ta reč prepisana. Kako naj se razume stavek (406): »Tužena stranka je prilikom pozivanja dobivala prijepis tužbe. Ročište je moralo biti u zgodnjom mjestu i vremenu — mjesto: u sudskom području, vrijeme: izmedju uručenja tužbe i ročišta mora biti rok od petnaest dana. Ako je tuženi živio dalje, morao mu se ostaviti rok od 30, 45 i čak 60 dana.« Zakaj? Če pogledamo v Lanovića (op. cit., 349), izvemo, da je to tako mišljeno: če živi toženec po geografski črti v drugi, tretji ali četrti županiji, računajoč od sedeža sodišča, pa treba odrediti rok enkrat, dvakrat ali trikrat po 15 dni! — Na str. 412 je zapisano, da je pri deliktih i bračnih sporih prisega izključena. To ni res, ampak (gl. Lanović, op. cit., 385) v teh pravadah ni bil dovoljen poziv nasprotnika na prisego, s katero potrdi svoje trditve, pa zmagal! Na str. 413 stoji samo to: »U slučaju nestašice imetka je dužnik išao u zapor.« Lanović (op. cit. 392) pa uči pravilno, da se je to (zapor po brezuspešni eksekuciji) ukrenilo, če je bilo takó vnaprej dogovorjeno, če se je to s tožbo zahtevalo in če je bilo to v sami sodbi dopušćeno. To so pač velike razlike! — Pri razlagi vsebine listin (176) je avtor zapisal: »Kod hrvatskih listina dolazi najprije godina iza rođenja Kristova, zatim mjesec i dan. Uz godinu se stavlja indikcija... Indikcija se je izračunavala tako, da se je godini dodao broj tri i zbroj podijelio sa 15. Ako nije bilo preostatka, onda je bila indikcija I.« Kdo ne bi vprašal, zakaj? O tem ne najdeš v knjigi ničesar; »šira publika« bo strmela... Pojasnilo stoji v Mažuranovićevih Prinosih (Indikcija): 15 let je razdobje za obdavčevanje zemljišč iz nova, cesar Avgust pa je začel štetje 3 leta pred Kr. r., to pa vedó le pravni zgodovinarji, pa bržčas ne vsi pravniki.

3. Naj se dotaknemo pravopisa zgodovinskih imen in citiranja. M. Mavrović (Obća pravna povijest iz l. 1919.) je pisal za Merovingen — »Merovinžani« ali »Meroeviči«, za Karolingen — »Karlovići«. D. pa pravi dosledno Karolingi (121, 312, 382), nedosleden pa je pri Merovingen; naziva jih Merovingen (89), Merojevići (312) in Merojevejci (20, 172, 312). O različnosti pravopisa Friderik, Alarik, Teodorik, pa Fridrih, in vendar Albrecht (dosledno s ch).

Enotnost bi bila pač lahko dosegljiva. Citiranje pisateljev je včasih potrebno, mora pa biti pravilno. Tu je vsaka nejasnost — napaka, ki moti. Biskup Srebrenič (69, 72) je v resnici Srebrnič. V eni sapi sta citirana Rus in Kelemina brez navedbe njunih del. V Bibliografijo (499—516) nista bila sprejeta. Kje naj jih išče čitatelj, ko niti slutiti ne more, da sta Slovenca? Prav gotovo bi bilo vredno citirati, odkod ima avtor svoje trditve o kralju Karlu Vel., da ni bil pismen (177) in da je bil kronan od papeža »zapravo prepadam«, torej proti njegovi volji (121). Prav tako bi bila pač na mestu navedba, da pomenja Singidunum današnji Beograd (44).

4. Glede pravne terminologije smatramo za nujno potrebno, da naj bodo vsi izrazi točni, pa tudi enotni. To velja zlasti za prevode tujk. Na isti str. 364 pa stoji za besedo »uzdarje« v oklepajih enkrat »contrados«, drugič pa »parapherna«. Da je bilo mišljeno prvič obečanje zaženila, drugič pa dajatev dote, to se je prezrlo, ni pa ob sebi razumljivo. Izraz »homagium« je na str. 371 pretolmačen (»za pravo«) kot »krvarina«. Iz pravne zgodovine pa vemo, da je njegov prvotni pomen čin svečane poklonitve in obečanje vernosti ter zvestobe vazala nasproti fevdnemu gospodu. To se v knjigi ne omenja, dasi je v Lanoviću (op. cit., 156) izrečno navedeno. Pojasnilo bi pa bilo potrebno, zlasti na str. 392, kjer gre poleg odkupa glave (vindicta pro homicidio, prim. Mažuranić, Prinosi itd.) tudi še za druge manjše odkupe. — »Descensus« prevaja D. brez potrebe z različnimi izrazi: zalaznina (198, 203, 211), silaznina (246, 251, 381, 468, 469), stan i hrana (189), konak (376), pravo za pogoščivanje ali p. za ugoščivanje (154, 251, 424). Razodetna prisega (Offenbarungseid) mu je inalazna prisega (412), in prisega otkrivenja (408). — Izraza osidnici se poslužuje D. večkrat (226, 229, 236, 244) v pomenu iurati assessores, pozneje postanejo prijesedniki (353, 426). Prav lahko bi pa izostala opomba (236), da riječ osidnici podsjeća na njemačku riječ »Insasse«, ker ni med tema pojmom nobene stvarne zveze. — Paragraf 35 je naslovljen (prvič!) »Stvarna prava«, toda zelo pogrešno! Drugi del Tripartita se namreč glasi: Jus quod ad res pertinet. V njem se govori o pravu, ki se tiče stvari, a ne oseb. Po Dabinovičevem naslovu pa bi morali soditi, da spadajo n. pr. obligacije, naprava poslednje volje itd. med »stvarna« prava. Enaka juristična nepravilnost se je pripetila na str. 168, kjer se istovetijo urbarji z Weistümer, kar je po pravilni razlagi seveda nekaj čisto drugega. (Avtor je po n. mn. krivo razumel navedbo v Kosovi Zgodovini Slovencev str. 232, kje je vsebovana »stara pravda«, namreč [1.] v urbarskih bukvah, [2.] v pravnih natotilih [Weistümer], pa [3.] v narodnem sporočilu.) Nemškopravna zastaralna doba »Jahr und Tag« se navaja na str. 376 brez pojasnila, koliko znaša; šele pozneje (398) je povedano, da pomeni dobo 1 leta, 1 meseca, 3 dni; pa bi bilo umestno razložiti, odkod je to prišlo. Tudi trditve (322), da se mora plačati za izmamljenje kraljevske daritve globa »trajne vrijednosti poklonjenog dobra«, bi morala biti razložena. Niti pravniki, ki niso studirali Tripartita, ne bodo uganili, da pomeni trajna vrednost desetkratni znesek občne vrednosti sporne dobrine (Lanović, op. cit. 237). Izraz compositio je uporabil D. samo na str. 481, dasi bi ga mogel in moral uporabiti tudi še mnogokje drugod (n. pr. 478 pri vraždi). Compositio se tolmači s »stari ritual izmirenja«, sledi pa petero prevodov izrazov iz tujih jezikov. Ni pa naveden lepi jugoslovanski izraz »umir«, ki se uporablja v Črni gori (gl. Jelić, Krvna osveta i umir, izšlo 1926).

III. 1. Doslejšnjih pripomb nismo mogli razvrstiti zaporedno po tekočih poglavjih knjige, odslej pa, ko prihajamo k meritornim izvajanjem v knjigi, se bomo držali Dabinovičevega reda. Na splošno moramo ugotoviti, da je avtor položil mnogo truda v svoje delo in da obvlada zgodovino ozemlja Hrvatov popolnoma. Tu se najde tako rekoč vse, kar utegne zanimati ne samo vobče široke plasti izobražencev, ampak še posebej pravnike, politike, čiste zgodovinarje itd. Morda smemo pristaviti, da smatramo za veliko škodo, ko se historični razvoj države ni nazorno podprl z zemljevidi. Čim več bi jih bilo, tem bolje. Le en sam, števil. 20, je bil v knjigo sprejet (Hrvatska za vrijeme Ljudevita I.), pa še ta je skoraj prazen. Pohvalno pa se moramo izraziti o slikah z reprodukcijami važnih zgodovinskih listin; pa bi zopet želeli, da bi bili pridejani tudi točni prevodi na domači jezik, ker sicer za širšo publiko, ki ne obvlada latinščine, nimajo pravega pomena. Pisatelj se je okoristil pri svojih izvajanjih tudi z arheološkimi izsledki in prinesel o njih nekoliko slik. Naj bo dovoljena še ena pripomba na splošno: občudujemo lahko posebno avtorjevo zgodovinsko poznanje krajin ob jadranski obali v prvem razdobju (626—1180), mislimo pa, da v drugem razdobju morebiti vendarle sili preveč na površje zgodovina Madžarov. Nismo pa navdušeni o Dabinovičevi primerjalni metodi in trdimo smelo, da se je na srbske in slovenske pravne razmere premalo oziral... Naslednje pripombe naj veljajo impresijam, ki so nam pri studiranju knjige potisnile pero v roko, da si jih kot najvažnejše med važnimi zabeležimo.

2. Na str. 5 je D. navedel etimologični izvor besede Hrvati, rekoč, da »ne bo daleč od istine«, če se verjame Vasmerju, da pride ta beseda iz iranščine in pomenja bojni klic »hu« z dodatkom »uratha« (drugovi). Nimamo, seveda, nič zoper to, če se D. priključuje, nekako rezervirano, tej hipotezi. Pač pa bi želeli, da bi dodal vsaj še Geitlerjevo, nekoliko starejšo razlago (»charviti, charvani« iz slovaščine), ker jo je sprejel Vl. Mažuranić v Prinosu kot tako, ki stoji v zvezi z vseslovanskim glagolom »(h)rvati« in je tudi verjetna.

Na str. 6 in še tudi mnogokrat pozneje čitamo stališče, ki si ga je avtor osvojil, da so Hrvati prišli v šestem stoletju v Karantanijo, da je nastala tu Karantanska Hrvatska. (Mimogrede pripomnimo, da piše D. na str. 312 »od god. 626., dakle tamo od vremena vjerovatnog dolaska Hrvata«; to pa je sedmo stoletje!) Tu načeti problem je čisto zgodovinski,

pa smatramo za neprimerno, da se postavi avtor vobče na eno stališče, o nasprotnem pa ne pove ničesar! Le nekako »ušlo« mu je, da je na str. 51 narahlo podvomil o svoji brezpogojni ugotovitvi hrvatske Karantanije; tam piše namreč: »No, ako je točno, da su Hrvati, prije nego su došli u rimsku Dalmaciju, boravili neko vrijeme u Koruškoj...« itd. Vsekakor bi moral tudi pravni zgodovinar eksistenco obojih stališč, tu Hauptmann, tam Mal, objektivno priznati in ko se odloči za eno ali drugo, utemeljiti. Da pa monografije Mal, Frühgeschichte der Slowenen (iz l. 1939.) niti ni sprejel v Bibliografijo, se nam ne zdi pravilno. Vobče pa naj sine ira ugotovimo, da še nihče ni zanikal dejstva, da so brižinske homilije, nastale okoli l. 1000. za Koroško zemljo, slovenski književni spomenik.

Na str. 39 se govori o veliki »polufevdalni gospodi«, nato pa takoj o pripravljanju fevdalizacije, ki da nastopa s tem, da se davščine plačajo v naravi, a ne v denarju. Zdi se, da bistvo s tem ni zadeto ali pa se ne bi smelo za rimsko dobo govoriti o fevdalizaciji, še manj pa o polfevdalcih (?). Sploh pa bi zaslužila institucija fevdalizma temeljito obdelavo tudi za prvo razdobje knjige.

V poglavje o posebni etnološki pomembnosti Hrvatov spada stavek (48): »Hrvati su... osvojili rimsku Dalmaciju i pokorili Avare i Slavene, koji su se tu nalazili.« Prihod Hrvatov stavi D. v l. 626., osvojenje Dalmacije pa ne pred l. 632. Pa se vprašamo, h kateri veji južnih Slovanov naj bi spadali »pokorjeni« dalmatinski »Slaveni«?!

Da bi bil iz Bizanca izdan nómos georgikós »i za krajeve, koji su nastanjeni Hrvatima« (56), po n. mn. ni misliti. To pa posredno priznava tudi D., ko je zapisal (59), da je bil »izdan za krajeve, nastanjene od Slavena«, in ga naziva pozneje (329, 331, 393, 445, 487) enostavno »bizantinski seoski zakon«. V neki poznejši razpravi (Mjesečnik, 1940, str. 141) ga D. imenuje »agrarni zakon bizantinske države« in dokazuje, da bi »mogoč imati baš posebni značaj za naše krajeve« (torej hrvatske). To podpišemo radi, ne podkrepljuje pa mnenja, da bi bil »seoski zakon« izdan tudi za hrvatske dežele.

Glede »hrvatskih plemen«, ki so načelovala pri prihodu Hrvatov in imela posebno vlogo v zgodovini stanov, bi želeli več preglednosti. Mi vidimo po celokupnih izvajanjih v knjigi na raznih mestih stvar tako-le: na str. 101 se govori o dvanajstih hrvatskih plemenih za l. 1102. Tu se tudi razlaga, zakaj ne drže navedbe Konstantina Porfirogeneta, po katerem je bilo samo sedem takih plemen. Na str. 102 navaja D. ta stara plemena v današnjem pravopisu, zapored najprej 9, v nadaljevanju pa še štiri, skupaj — trinajst. Mažuranić je v svojih Prinosih povzel ves citat iz listine za l. 1102. in navedel imena vseh plemen v latinski obliki. Tu vidimo, da moramo šteti »Martinum de genere Carinensium et de genere Lapzanorum« za eno samo plemo, potem dobimo število 12 plemen. D. navaja na str. 131 le Karinjane brez Lapčanov. Svačići bi bili po D. tudi Snačići, Mažuranić pa navaja Svastiće, Snačićev pa ne pozna. V izvorni listini se imenujejo zastopniki plemen »comes«, D. jim pravi na str. 206 župani; bolj ustrezen bi bil glavar ali knez. Na straneh 116, 213, 226 so ta stara plemena povzdignjena v »praplemena«. Če se vse to čita raztreseno po raznih mestih, nazadnje pa zve (227) za dobo Anžuvincev, da »biti plemić, pripadati sklopu plemenitih Hrvata ne znači dakle biti pripadnik jednog od dvanaest hrvatskih plemena, nego to znači pripadnost jednoj društveni grupi«, potem moramo pač vzdrževati svoje mnenje, da bi bilo želeli več preglednosti v korist čitateljev: Prikaz simbioze starega in novega plemstva bi zaslužil natančnejše obdelave.

2. O zadrugah govori avtor mimogrede na str. 116 in 126, torej že v prvem oddelku, pobljže pa izvemo o tej pravni instituciji šele na str. 332 do 336, 397, ko se bavi avtor s »stvarnimi pravi«. V resnici pa prinaša tu samo izvlečke iz Lanovičevih izvajanj o Tripartitu, ki niso povsod povsem točni (gl. zg. II., 4.). Smatramo, da se takšno raztreseno obravnavanje ne sklada z važnostjo institucije. D. meni na str. 116, da gre za kasnorimske rodbinske zajednice vojaško-obrambnega pomena. Na str. 126 spravlja nastanek zadrug v zvezo z zbori žup tako: vzrok za te zборе da tiči v pravnem načelu, da posameznik ni gospodar niti v svoji hiši (dom!), ampak njej dosojena (»dosudjena«) imovina pripada vsej rodbinski skupnosti; za to da ni potrebe, da se v njem nahaja širša rodbina, ali po današnjem pravu — zadruga. Kakor upravlja domačin skupno rodbinsko imovino, dokler ima zaupanje posameznih članov, tako je bilo potrebno tako zaupanje o priliki volitve župana itd. To je prilično vse, kar je navedeno v prvem razdobju knjige, pa je premalo. Zakaj se avtor ni naslonil že v prvem razdobju na pravne razmere pri kolektivnih zajednicah, kakor so zgodovinsko izpričane za Slovence, tudi za Hrvate? Sklicujemo se n. pr. na salzburško listino iz l. 864., ki se tiče Karantanije in ima brez dvoma v mislih razpolaganje z zadrugami? (Terminus je seveda od nas anahronistično uporabljen.) Dalje naj pokažemo (za drugo razdobje) na značilno listino iz l. 1232., ki govori o domus drusinie, kar je prav gotovo zadruga (gl. Dolenc, Pravna zgodovina, str. 34, 141). Za vsebino institucije kuće, ki je istovetna z zadrugo, naj se sklicujemo na kučo v Dušanovem zakoniku (gl. Novaković, Zakonik Stefana Dušana, str. 179). O tem in drugem, kar spada zraven, ni v avtorjevi knjigi ničesar, pač pa je spravlil, kakor že povedano, nekakšen traktat za-se v drugi oddelek, in sicer v poglavje »Stvarna prava«. Tu je dal tudi kritično presojo dosedanjih razlag o postanku institucije zadruge. Prišel pa je »s dosta velikom vjerovatnošću« do zaključka (336): »Cijela organizacija zadruge, daleko od toga, da bi predstavljala najčistiji izvorni tip porodične zajednice praslavenskog podrijetla, po svoj prilici predstavlja organizaciju čisto vojničkog karaktera.« D. se torej previdno izraža, ipak njegova razlaga ni in ne more biti pravilna, ker je zadruga

počela davno, preden je moglo biti govora o rimskem zakonodavstvu (gl. zgoraj) med Slovani in se je vzdržala kot miroljubna ustanova od časov postanka *Nómos georgikós*, ki jo je hotel reformirati, pa do današnjih dni...

3. Pogrešamo jasne, zaokrožene slike o ustanovi »dobrih ljudi«. Najprej se omenjajo na str. 134, češ »da zna za nju Vinodolski statut«. Pripomnimo, da je prav, da je segel D. po primerjavi razvoja te ustanove v frankovski državi, vendar bi moral opustiti citacijo rachimburov, ker so imeli le-ti, sedem po številu, drugačno funkcijo, t. j. dati nasvet za sodbo, ki naj jo ljudski zbor izreče, dočim so bili »dobri ljudje« pomirjevalni sodniki. Skoraj nič pa se ni D. oziral na isto institucijo pri sosednih Srbih in Slovencih. Omejil se je na prikaz izvlečka iz Kostrenčičeve monografije o tem statutu (459—466). Tu se navajajo posamezni činitelji uprave in sodstva v Vinodolu, med njimi »domači sodci«. Kdo so to, ni pojasnjeno, reči pa moramo, da Vinodolski statut *verbis expressis* ne navaja »dobrih ljudi«, ampak v čl. 66 govori le o »ljudi dobrega glasa«, t. j. o takih, ki so lahko v kazenskih zadevah za »svedoka«. Med Srbi in Slovenci pa veljajo »dobri ljudje« za razsojevalce. Opozarjamo na znamenito prisego pri odprtih knjih pred »homines boni« iz leta 1165. (gl. Kos, Gradivo, št. 478), dalje na Novakovičev Dušanov zakonik, str. 200. Tudi »dobri ljudje«, ki nastopajo v Istarskem Razvodu (napačno datiran l. 1325), bi morali biti navedeni zaradi popolnejše slike.

Glede institucije sužnjev se nam zdi, da bi bila izvajanja (137) potrebna dopolnitve. Ne bi smela izostati obrazložitev raffenstättenskih carinskih pravil iz dobe l. 903.—906., niti primerjava s stališčem »otrok« v Dušanovem zakoniku. Kako je prišlo do trditve, da se omenjajo v Vinodolskem statutu (čl. 17) meropsi in sokali, ni razumljivo, ker se ne v tem, ne v nobenem drugem členu tega statuta ne navajajo.

Da urbarji niso Weistümer smo že omenili na drugem mestu (II, 4). Zaslužili bi pa spričo pomembnosti institucije temeljitejšo obravnavo. Govori se o njih dvakrat (168, 328), ali pričakovali bi, da bi avtor o poreklu urbarjev navedel vsaj glavne podatke iz Lopašičevega uvoda v knjigi »Hrvatski Urbari« (iz l. 1894.) ali iz Mavrovičeve Opće pravne povijesti (iz leta 1919.). Potrebno bi pa bilo, da bi se izvajanja o postanku »urbarja za Hrvatsku« popravila. Avtor je namreč postavil ta postanek po Lanoviću (op. cit., str. 178) v leto 1780., pri tem pa se menda ni zavedal, da je pravilna letnica 1774. Ta sledi namreč iz besedila odloka kraljice Marije Terezije z dne 14. febr. 1774, ki ga je že (l. 1882.) objavil Vežić (Urbar Hrvatsko-slavonski, str. 125, 126). Niti Lopašičevega, niti Vežičevega dela ni Dabinović sprejel v svojo Bibliografijo.

K našim navedbam o fevdalizmu pod III, 2 dodajamo še to: po stvarnem kazalu bi stala izvajanja v knjigi na str. 324—327, 337. V resnici pa je avtor omenjal že poprej fevdalce in polfevdalce, na str. 209 rojeno in donatarno plemstvo, in govoril o Pavlu Šubiću, ki je bil proti kralju v razmerju vazala in donatarja itd. Na str. 311 pa prične s § 32 »Staleška pregrupacija« nauk o fevdalizmu. V tem sklopu pride do vzporedjanja kasnorimskega fevdalizma s frankovskim in hrvačkim, od prestanka bizantinske vladavine (1180) naprej tudi z donacionalnim sistemom. Na str. 316 pa prinaša D. zadevna izvajanja iz Werböczijevega Tripartita, »što je učinio već Lanović.« Ker smo že večkrat omenjali tak način izvajanja, naj samo navedemo, da D. zastopa glede pomena in vloge frankovskega fevdalnega in ogrskega donacionalnega sistema pravilno stališče, da sta namreč oba derivata nekega pravnega sistema, ki da je obstojal v rimskih provincijah pred prihodom Slovanov (337). Vendar moramo pokazati na to, da so hrvački plemiči, ki so imeli posestva na slovenskem ozemlju Notranje Avstrije, morali polagati fevdsko prisego vladarju v slovenskem jeziku, ki pa je bil označen v oficialni fevdski zaprisežni knjigi kot »magis croatice«. Temu je bilo tako še v dobi od leta 1637. do 1712. (Dolenc, Dvoje fevdskih priseg, ČZN, 1911). Za presojo načina simbioze obeh vrst fevdalnega razmerja, naj še omenimo vsebino fevdске prisege. Šla je za tem, da se od »blaga in dejanja« (beneficium!) ničesar ne zataji in svojemu gospodu vse stori »po daschelski navadi v pravdi«. O dolžnosti, spremljati gospoda na vojsko (317) tu ni več govora, vsaj naravnost ne. K vsemu temu pa še pripominjamo, da bi bilo prav in potrebno, ako bi se razvojna črta: nesvobodnik — ministerialec — plemeniti človek, popresodila tudi za hrvačsko pravno zgodovino. V resnici pa se ta zadeva niti ne omenja. — O oktavalnih sodiščih govori D. na več mestih (296, 302, 352, 400). Kaj pa je z njihovimi funkcijami, z načinom postopka, pa ni pravih sporočil.

4. Zakaj ni D. na str. 358, ko razpravlja o Tripartitu, omenil, da je Werböczijeva trodelka prevzeta iz Gajevih institucij, ne vemo; smotno pa bi bilo, da se pokažejo vplivi rimsko-pravne recepcije. Pogrešamo dalje posebnega poudarka, da je veljalo pravo Tripartita več kot dalmatinsko-hrvačsko-slavonsko pravo; kajti le-to je bilo upoštevano samo, če ni bilo v nasprotju z občimi zakoni kraljevine Ogrske in s preudiciji kraljevske kurije glede plemiških posestev. Zakaj ni prenesel te ugotovitve izredne državnopravne važnosti iz Lanovičevega dela o Tripartitu (str. 90), ne razumemo. Tudi prikaz notranje zveze med latinskimi izdanjem Tripartita po Werböcziju s prirreditvijo Ivana Pergošića v slovanskem jeziku l. 1574. (izdal K. Kadlec v Akademiji v Beogradu l. 1909.) je izostal. Ne moremo si pa zamisliti pravne zgodovine, ne slovenske ne hrvačske, brez razpravljanja o zgodovinski vlogi, o jeziku in razvoju prava brez obdelave Pergošičevega Tripartita. D. je v Bibliografiji pač omenil prvo izvorno izdajo iz l. 1574., sicer pa je pustil Pergošića ob strani...

Od ordalijev je omenjen na str. 429 le sodni dvoboj. Šele na str. 473 čitamo pri razlagi sojenja v mestih, da so odpravljani dokazi po ordalijah: vrela voda in vroče železo. Z dvema vrsticama obdelati tako važno ustanovo, ki ima lepe paralele v srbskem in slovenskem pravu, ne moremo smatrati za umestno; vsaj to naj bi navedel, da je Cerkev na IV. lateranskem koncilu l. 1215. prepovedala ordalije in s tem tudi sodni dvoboj. To bi pospešilo razumevanje, zakaj je privilegij za Zagreb iz l. 1242. izrečno prepovedal siliti na dvoboj v dokazne namene.

Na str. 472 piše D., da so »bile kazne gradskega suda oštrije nego li na selu«. Zaman pa iščeš po njegovi knjigi pouka o institucijah, ki so obavljale avtonomno sodstvo in upravo »na selu«. Da so v tem smislu poslovala ljudska sodišča ob slovenski meji tudi na Hrvaškem, je dognano (Ozalj, Nedeljski vrh). Na str. 332 se govori o upravi občin, ki so volile svoje sodnike ali kneze, prisežnike in podsodnike. Vendar ti niso poslovali kot avtonomni ljudski sodniki; pa tudi o le-teh izvemo pravnozgodovinskega premalo... O kazni žigosanja avtor ni pisal, dasi je imela tudi na Hrvaškem svojo vlogo. To sklepamo iz navedbe kazni ožganice, ki jo je Mažuranič povzel po slovarju Belostenca (iz l. 1740).

Slednjic naj se dotaknemo še enkrat hrvaških statotov. Smatrati jih moramo v zvezi z dubrovniškimi pravnimi spomeniki za stožer hrvatske pravne zgodovine, zlasti glede zgodovine pravnih institucij. Zaslužili bi ti pravni spomeniki posebno obširno poglavje, v katerem bi bili navedeni podatki, skupni in diferencialni, primerjalno z vzporednimi institucijami drugih, posebno sosednih prav. To bi bilo veliko bolj važno za hrvatsko pravno zgodovino, kot podrobno razmatranje bojev in naporov malo znanih banov, županov itd. O liber viridis, croceus itd., v več kot polovici statotov ni govora. Le Vinodolski, Poljički in Trogirski so v avtorjevi knjigi predmet kratkega razpravljanja, pa ne skupno, ampak na različnih mestih. Ne fontološkega prikaza, ki ga že poznamo iz del Kostrenčiča, Ortnerja itd., bi si želeli, ampak juristične obdelave vsebine virov, njih medsebojnega vplivanja in pomena za razvoj prava.

IV. Zabeležiti smo morali pač precej važnih pomislov zoper način obdelavanja pravnih izvajanj v knjigi, mislimo pa, da pridejo — vsaj po večini — prav, ko se bo pripravljala njena druga izdaja. Nismo označili še drugih, manj upoštevanih pomislov, pa tudi nismo poudarili vseh mest, kjer se z avtorjem docela strinjamo — teh pa je gotovo pretežni del. Naj nam služi v opravičilo pač to, da nam je bil prostor spričo težkih časov, v katerih živimo, omejen. Zaključujemo pa oceno s tem, da je D. svoj program (gl. I.), po katerem velja pravna zgodovina vsaj kot istovredna z občo, vestno izpolnil.

Dr. Metod Dolenc

Pier Silverio Leicht, Note sull' economia friulana al principio del secolo XIII. Estratto dall' Archivio »Vittorio Scialoja« per le consuetudini giuridiche agrarie. Vol. VII, Fasc. n. 1—2. Dicembre 1940—XVIII. — Firenze 1940—XIX. — 26 strani. — Objavljeno tudi v Memorie storiche Forogiuliesi, Vol. XXXIII—IV, 1937—38, XV—XVI.

Pravni zgodovinar rimske univerze, zaslužen med drugim zaradi številnih del in razprav iz srednjeveške furlanske zgodovine, je v pričujočem spisu podal kratek oris gospodarskih in socialnih razmer, kakršne so obstojale v Furlaniji v začetku 13. stoletja, torej za časa ko je bila tamkaj svetna oblast oglejskih patriarhov na višku. Iz položaja Furlanije kot obmejne zemlje Italije, kjer je bil vpliv severa v srednjem veku vedno močan, pojasnjuje avtor najprej pravni značaj te pokrajine, ki je v mnogočem drugačen kot oni ostalih delov Italije. Obmejni položaj je v deželo pritegnil tudi prebivalstvo sosednjih zemelj, Nemce predvsem kot plemiče in velike fevdnike oglejskih patriarhov, pa tudi Slovence. Slednje kot kmečke koloniste v dobi po končanih madžarskih navalih, od druge polovice 10. stoletja dalje; naseljeni so največ sredi ravne Furlanije, v vdornem pasu nekdanjih madžarskih navalov. Seznam vasi s slovenskimi imeni, ki jih našteva Leicht, bi se dal še pomnožiti; omenil bi pa, da se mi ime vasi Pantianico ne zdi slovensko, kot meni avtor; dodal pa, da se Meretto imenuje »villa Sclavorum« že 1031. »Corithnich Sclavorum« se pa ne nanaša na furlansko ravnino, marveč je Koritnica v Baški dolini na Tolminskem. Posebno pozornost posveča avtor pravnemu in socialnemu položaju furlanskega kmečkega prebivalstva v visokem srednjem veku. Njegova izvajanja izživajo primerjanje s položajem kmeta na slovenskih tleh ob istem času. »Servi di masnada« bi se dali primerjati s pridvornimi hlapci; »massarii« s kmečkimi podložniki, ki pa so uživali ugodnejši gospodarski in socialni položaj; za »cenzuale po oglejskem cenzu«, nastanjene na podlagi dednega zakupa in imajoče nad zemljo realno pravico, ki se približuje pravici lastništva, je pa tudi najti dovolj vzporednih primerov v poznosrednjeveških zakupnikih tako v Italiji, kot na Slovenskem. Značaj in vrsta dajatev ter organizacija ruralnega gospodarstva zanima avtorja v sledečih odstavkih. Kmetije (mans) so v glavnem enakega povprečnega obsega; njihovo ureditev, kot vobče stalno razdelitev zemlje na kmetije, datira avtor v 10—12. stoletje. Tudi Furlanija pozna dvore (curtis, curia), srenjske zemlje (communia), med upravnimi uradniki pa predvsem gastalde in dekane. Na koncu posveča Leicht nekaj strani mestnemu gospodarstvu. Tržne pravice se omenjajo pri furlanskih krajih sicer že v 11. stoletju, na splošno je pa razvoj in nastanek mest v Furlaniji, posebno če primerjamo v tem oziru deželo z ostalimi italijanskimi, sorazmerno pozen. Organiziranih cehov v 12. in 13. stoletju v furlanskih mestih še ni, obstojajo le cerkvene bratovščine obrtnikov. Beg s podeželja v mesta pozna tudi srednjeveška Furlanija. Kot najbolj prometno prekoalpsko pot iz Čedadada proti vzhodu omenja

Leicht ono na Škofjo Loko. Podatki v videmskih arhivih nam naštevajo postojanke in z njimi označujejo smer te važne poti, ki se je dotikala krajev: Kobarid—Volče—Šentviška gora—Cerkno—Poljane—Škofja Loka. Ta pot je dovajala tudi v Slovenijo v 13. in 14. stoletju Tolskance in Lombarde, ki jih sicer pozna v velikem številu tudi onodobna Furlanija; najdemo jih pa — največ kot bankirje — tudi v Škofji Loki, Ljubljani in drugih naših krajih.

Med dodatki je objavil Leicht obsežen inventar nepremičnin in darovnic za ženski samostan pri Ogleju, ki je bil sestavljen med 1170 in 1190. Dragocen vir, ki nam nudi marsikateri podučen vpogled v gospodarsko stanje in položaj podložnikov omenjenega samostana v furlanski ravnini in obrobni goriških Brdih; pomemben je tudi zaradi obilice slovenskih osebnih imen. Leichtova objava je dobrodošla, kajti prvi natis teksta, ki sta ga pod naslovom »Listina iz leta 1170—1190« privedila 1890 leta v Vidmu Trinko in Jusič, je danes bibliografska redkost, dočim objava teksta v Gradivu za zgodovino Slovencev, IV, 329—332, št. 650, ne obsega celotnega besedila.

M. Kos

Reiner Puschnig, Zur Geschichte des untersteierischen Klosters Geirach. (Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, XXXIV, 1941, 13—32.)

Če obeta avtor v podnaslovu, da objavlja pet doslej nepoznatih jurkloštarskih listin, je treba to v toliko omejiti, da sta dve od njih bili v kratkem regestu pač že znani, ne pa v njunem celotnem besedilu. Ako so za prvo od obeh najstarejših srednjeevropskih kartuzij, za Žiče, skoro vse listine ohranjene v graških arhivih, jih poznamo za Jurklošter samo majhen del, pa še te večinoma le v poznejših prepisih. Pri delu za nadaljevanje (4. zvezek) Zahnovega listinskega zbornika, je naletel Puschnig v dunajskem Državnem arhivu na inventarno in kopalno knjigo, ki so jo okoli l. 1568 napravili na ukaz nadvojvode Karla, ko je šlo za to, da se dobi pregled o razrvanih pravnih in gospodarskih razmerah jurkloštarskega samostana, katerega so kmalu nato izročili jezuitom. Priobčevalec je našel v vsem 10 doslej neznanih listin, od katerih jih kot dopolnilo k 2. in 3. zvezku Zahnovega zbornika s polnim tekstom objavlja prvo polovico, ki zadevajo razdobje od l. 1214—1246. Naj opozorim nanje tudi kot dostavek k zadnjemu (5.) zvezku Kosovega Gradiva za zgodovino Slovencev v srednjem veku.

Potrdilne listine papeža Inocenca III. z dne 18. marca 1214 Zahn ni sprejel v svoj Urkundenbuch, dasi je bila vsebina v kratkem regestu znana že iz l. 1756 z objavo v Pusch-Frölichovih Diplomataria sacra ducatus Styriae, odkoder jo je posnelo tudi Kosovo Gradivo (V, št. 221). V primeri z listino istega papeža iz l. 1212 (Gradivo, V, št. 189) je tam popis samostanskih posestev in pravic bolj podroben, a naša listina je sedaj zato prvič objavljena s polnim besedilom.

V Gradivu (V, št. 462) je obširneje obravnavana listina avstrijskega vojvode Leopolda VI. za Jurklošter, izdana v Mariboru 7. novembra 1227. Ta in še starejša listina (iz l. 1209, Gradivo, V, št. 154) istega vojvode sta služili za predlogo potvorbi, datirani v Mariboru 8. novembra 1227 (torej en dan pozneje kot pristni vojvodov privileg). S to listino, ki omenja obnovitev razpadlega in drugemu redu prepuščenega samostana, so hoteli menihi izboljšati meje svoje posesti, povečati pašne pravice in si zagotoviti dobavo soli in železa. Topografa bo zanimala pisava krajevnih imen, ki se omenjajo v obeh (samo v prepisih znanih) dokumentih: Gothronich, Goztrownich — Gohtrvovich (Kostrivnica); Sitikonich — Sitikouvh; Leicit — Laicih (Lisca?); Lizcowitz—Lihcúch (Leskovec); Cuceranne—Crucetanne (Stegenšek—Kos; Kačje ravne). V »Gradivu« so ostali nedovoljno identificirani kraji Graz, ki je po Orožnu (Das Bisthum und die Diözese Lavant, IV, 288) hrib Veliki gradec pri Praprotnem, Graconiz so Male Grahovše pri Št. Lenartu na Vrhu, Podgorica (Pogoriz) ni pri Sevnici, marveč v lokaliji Št. Lenart, Nygozeliz pa so po Orožnu (o. c., 289, 266) Gorelice. V tem primeru bi šlo za napačno čitanje prvega z namesto r (Na Gorelci), — če je pa z pravilen, potem bi moglo iti za bližnja Sela (Na Selcu).

Nepoznana je bila doslej darovnica vojvode Leopolda VI., ki je l. 1230 poklonil cerkvi sv. Egidija pri Zidanem mostu posestvo onkraj mostu: predium, quod situm est trans pontem. Listina, katere resničnost potrjuje vrsta kranjskih prič, izpopolnjuje vojvodov privileg iz l. 1224 (Gradivo, V, št. 386).

Samo v izvlečku iz Pusch-Frölichovega Diplomataria, ki so ga uporabljali Zahn, Schumi, Jaksch in Kos, je bila poznana listina koroškega vojvode Bernarda, s katero je 13. aprila 1243 daroval Jurkloštru stavbišče v Ljubljani in podelil samostanu mitninsko in carinsko prostost za živila lastne potrebe.

Ta sedaj prvič v celoti objavljeni dokument so uporabili samostanci kot predlogo za potrjen privileg, s katerim daruje vojvoda Bernard v Kostanjevici 14. julija 1246 Jurkloštru stavbišče v Ljubljani, a razširja colninske in mitniške svoboščine za živila in posebej še za vino, olje in sol na vsa vojvodova mesta. Po Puschnigu naj bi potvorba nastala med l. 1243 in 1262, ko je Ulrik III. pravice znova potrdil. Vendar se mi zdi verjetneje, da je tudi ta — samo le v prepisu ohranjena — potrditev Ulrikova ponarejena. Kajti v Ulrikovi pisarni bi mogli še razkrinkati sveži falzifikat privilega iz l. 1246. Potvorba mora izvirati iz kasnejše dobe nemirnega interregna, ko je vojvodski rod že izumrl, ali pa izhaja morda šele iz viharnih časov po l. 1456, ko je šlo za dediščino Celjanov; takrat je mogla nastati tudi že prej omenjena potvorba z datumom 8. novembra 1227.

Studijo, ki prinaša za uvod zgodovinski pregled dokaj pisane usode samostana, zaključuje seznam doslej znanih jurkloštarskih listin (26 po številu) v kratkih regestih od ustanovitve

pa do l. 1260. Nikjer pa ni omenjeno, da je ta razprava (kakor tudi vse ostale, razen predzadnje v prvem snopiču 34. letnika Zeitschrift) dosloven ponatis iz nove revije Das Joanneum, I, (str. 130—147; ponatisi ostalih razprav so deloma tudi iz II. zvezka), ki izhaja od l. 1940 kot posebna serija v Steirische Verlagsanstalt v Gradcu. J. Mal

Mikuž Metod, Vrsta stiških opatov (Doneski k zgodovini stiške opatije). Inavguralna disertacija. V Ljubljani 1941. Str. 100.

Mikuževa disertacija zasluži pozornost, ker je med redkimi samostojnimi spisi iz domače cerkvene zgodovine in se bavi prav s Stično. Snovno je v večjem delu odvisna od tujih razprav, ki jih je Mikuž kritično pregledal in jih strnil v novo vrsto ugotovitev o tem našem najvažnejšem samostanu. V manjšem delu je disertacija snovno samostojna; uporablja namreč domače arhivalno gradivo, deloma ponovno, deloma prvič. V napovedi virov in literature avtor obeh sestavin ni dovolj natančno ločil in opredelil, pa tudi iz opomb ni razvidno, odkod črpa podatke, kar je vsekakor pomanjkljivost za disertacijo. Uporabljena literatura je bogata (str. 5—9), obsega pa zraven važnih del tudi nevažne in drugovrstne, mestoma površno navedene (na pr. brez krstnih imen, str. 9); ko navaja starejše spise o upravni zgodovini, izpusti Erläuterungen L. Hauptmanna. Zal fascikli stiškega arhiva v Narodnem muzeju nimajo zaporednih števil, zato ni možno, da bi sledili njegovim arhivalnim podatkom, kolikor jih je to črpal; med razpravo mnogokrat navaja reinski nekrolog, ki ga pa v uvodu ni pobilže označil; koliko je pregledal še drugega rokopisnega gradiva, ni razvidno. Tako je druga sestavina razprave, ki se opira na arhivalije in ki bi mogla biti pomembnejša, postala v resnici njen šibkejši del. Kljub temu Mikuževa disertacija dosega svoj namen; opozorila nas je na novejšo izsledke o stiški zgodovini, razčistila je marsikatero zamotano vprašanje in zastavila mnogo novih. Avtorjevo sklepanje je splošno prepričevalno, le včasih nekam prehitro (na pr. reinski katalog iz l. 1390 mu je dokazilo za smrt opata Petra v l. 1427 ali 1428, str. 44, vdor luteranizma sluti že l. 1516, str. 51, razpust samostana je kar preveč slučajen, Virida mu je največja samostanska dobrotnica vseh časov, 38). Ko se bo avtor v svoj predmet še poglobil, bo mogel izčrpnije kakor tu, kjer je obravnaval predvsem kronološka vprašanja, dognati, kako je bila Stična »nekdanjemu slovenskemu svetu trojno središče: versko, kulturno in gospodarsko« (prim. str. 10). Z oblikovne plati razprava ni povsem dognana. Ima nekaj tiskovnih pogrešk, Sosedgrad (nam. Sused-, 28), Nicrologia seu liber mortuorum (8), opatom (nam. opatovin, 65), nadškof Scarlich (ib.), neznajo (za neznan, 37). Tudi pravopisne slabosti se javljajo tu in tam; motijo me izrazi nek (37), odgovarja (nam. ustreza, 52, 68), izgledalo (40, 75), izpeljati (nam. izvesti, 70, 75). M. Miklavčič

Stephan Singer, Kultur- und Kirchengeschichte des Jauntales. Dekanat Eberndorf. Kappel 1938. Samozaložba. Tiskarne ne navaja (Mohorjeva v Celju). 8°. Strani 392 + XII.

Stefan Singer, župnik in dekan v Kapli ob Dravi, je dober poznavalec slovenskih krajev na Spodnjem Koroškem. Z veliko marljivostjo je pregledal njemu dostopne arhive po župnijah, šolah, gradovih, trgih in mestih, predvsem seveda škofijski in deželni arhiv v Celovcu in nabral veliko množino novih krajevnih podatkov. Svoje zapiske je izpopolnil s slovnstvenimi poročili in z zbiranjem ljudskega izročila ter narodnega blaga, potem pa vse strnil v nenadomestljive in spretne opise označenih pokrajin. Priobčeval jih je po l. 1926 v »Nedelji«, nato pa njih prevod v »Kärntner Tagblattu«. Stavček iz tega časopisa je uporabil za prvi dve svoji knjigi pod naslovom »Kultur- und Kirchengeschichte des unteren Rosentales« za prvo (Kapla 1934), za drugo pa »... des oberen Rosentales« (Kapla 1935). Naša knjiga ima za predmet Podjuno, ki jo je pisatelj hotel obdelati v dveh knjigah. Pred nami je tako prvi del podjunske zgodovine in vsebuje v glavnem delu podroben opis župnij in šol v dekaniji Dobrlaves. Pred nadrobim opisom dobrloveške dekanije je Singer postavil kratek pregled predkrščanske dobe in gradov v Podjuni, pa še bežen oris škofijske uprave celotnega področja. Za zadnjo knjigo svoje Kulturne in cerkvene zgodovine si je pridržal podroben opis dekanije Pliberk, torej tistega dela Podjune, ki je do 1786 spadal pod ljubljansko škofijo. Škofijskega arhiva v Ljubljani avtor še ni proučil.

Singer opisuje v tej knjigi župnije: Dobrla ves, Žitara ves, St. Lips, Rebrca, Obirsko, Železna Kapla, St. Vid v Podjuni, Škocijan v Podjuni, St. Lovrenc na Kamnu, Galicija, Globasnica, Šteben, Mohličiče in Apače. Kjer je potrebno, uvršča svetno zgodovino kar v opis župnije, kar delu ni v škodo. Omejuje se zgolj na poročanje in se spornih vprašanj le nerad loteva. Tako ima ta knjiga — podobno kot prvi dve — glavno vrednost v pregledni razvrstitvi podatkov za opisane okoliše. Isto velja glede šol, kjer je zbral posebno važno in drugim težko dostopno gradivo. Narodopisno blago ni toliko zastopano kot v prvih dveh knjigah, kar je razumljivo že od tod, ker avtor slušbuje v Rožu in ga tako bliže pozna. M. Miklavčič

H. Pirchegger, Der Jungfernsprung. Zeitschrift für Volkskunde VII (1935), 112—9.

Ko je Etnolog v l. 1926/7 naperjal prve korake v svet, sem poročal njegovim čitateljem o znameniti razpravi zdaj že rajnega graškega slavista Jana Peiskerja, Jungfernsprung und Verwandtes (Blätter für Heimatkunde IV (1926), 49—57. Ta spis, plod dolgotrajnih studij, je bil

spet eden izmed revolucionarnih činov tega neizprosnega iskatelja resnice, kakor prej njegova dela o odnosih Slovanov do Germanov in Obrov ali o županih. Bilo je skoraj neizbežno, da je kritika sledila Janu Peiskeru pri njegovih smelih pionirskih podvigih le previdno in z rezervo. Tako je bilo tudi moje stališče, ko sem v referatu opozarjal, da je vendar možno vzeti krajevna imena Devin skok doslovno in ne kot iransko-avestični relikt. Peisker je v dodatku še sam pojasnil svoje stališče; s pomočjo priloženih skic se cenjeni čitatelj more o vprašanju poučiti. Glavna težkoča za pravilno presojo Peiskerjeve razlage je v tem, da so krajevna imena, ki bi pri posameznih kulturnih pozornicah prišla v poštev, tako malo poznana. Pozdraviti moramo torej, da se je g. Pirchegger, graški zgodovinar, lotil tega vprašanja na novo. Sicer se bavi njegova razprava predvsem s kraji izven slovenskega ozemlja, nekaj opazk pa je vendar tudi za tremersko, hudolukenjsko in krško pozornico. Razumeli bomo, da mu Peiskerjevo naziranje, ki ga zove »blesteče«, ne more biti pri srcu. Kakor je znano, tolmači Peisker razne Devine iz iranskega daeva črt, šele pozneje so Slovani vezali to besedo z ingenuino dèvo Jungfrau: Peiskerjeva razlaga zahteva implicite, da so oni Sarmati limigantes l. 359 presajeni z južne Ogrske v Renski Palatinat prav za prav Slovani... Da izbegne tej konsekvenci, se je oborožil g. avtor proti Peiskeru s primerno dozo kritičnega duha. Jasno je, da Peiskerjeva teorija stoji in pade glede na to, ali se da dokazati, da se je devin razumeval kot hudičeva (črtova) pečina; Peisker sam je navedel nekaj primerov za to in tudi krški slučaj nas vede v isto smer. Analogno je stopil na drugi polovici pozornice sveti Vid na Svetovidovo mesto. Sličnost besed je tukaj vplivala.

Nejasno je, ali spadajo pripovedke, ki vežejo na Devine skoke, in pripovedujejo o devah, bežečih pred zasledovalci v globino, k tradiciji kulturne pozornice ali so poznejši pridodatek? Z izjemo pri Hudi Luknji in Tremerju (Pirch. 115) imamo povsod te pripovedke. Peisker jih imenuje neslane, a iz razprave razvidimo, da je vendar igrala ženska neko vlogo. Masudi je videl l. 943 v svetišču v Arkonu na Rujanu poleg kipa Sventovida tudi kip deklice, ki so ji donašali žrtve, nazadnje pa potopili v morju. Pri čitanju teh povedk postanemo pozorni, da se včasih govori o Hunih, ali Madžarih, drugič pa o kakem nasilnem mladiču, ki nadleguje deklico. Tradicija o Hunih ali Madžarih je sicer stara, a nima z našim vprašanjem prave zveze. Eden najstarejših zapisov se najde v Kroniki Andreja Dandola iz prve polovice 14. stoletja, IV. knjiga, 5. poglavje (Muratori, Rerum Ital. Scriptores XII.). Avtor pripoveduje, da so Oglejci skrivaj zapustili svoje mesto, ki ga je oblegal Atila: »sed virgo quaedam nobilis, quae remanserat, nomine Digna, nimis timens ab hostibus opprimi in laudem castitatis in fluvio Nathisae se jactavit.« Isto povest, toda s pozoriščem ob Renu, sem videl v IX. zvezku Monum. Germanica, toda beležka o tem mi je izginila. Nadaljnjo tako povedko lokalizira njen pesnik J. W. Kleingaber nekje v »Japidiji«. Pesem je priobčena v Carnioliji I (1838), stran 41.: »Die Hunnen. Nach einer vaterländischen Sage«. Ko se približujejo Huni, se vrže neka japidiska mati s svojim otrokom z mostu »ins tiefe schäumende Wassergrab«; ni jasno, ali v morje ali kako reko. Vsako noč se dvigne žena z detetom iz kipečega groba: »Und füllet mit Ächzen und Klagen die Luft, — Mit Angstgestöhn' und Gewimmer.«

Važnejša kot ta, se mi dozdeva druga verzija, kjer se reši deklica pred nasilstvom nekega moža s skokom v globino. V svojem poročilu v Etnologu sem izrazil prepričanje, da vsebuje slovenska pesem o Trdoglavu in Marjetici praobliko te tradicije. Važno je, da nastopa v tej tradiciji tudi tretja oseba — mladi junak, ki osvobodi ujeto devo.

Na sedanjih slovenskih tleh so znane naslednje kulturne pozornice:

1. Virštajn pri Krškem: Navzdol od Rajhenburga si Sava utira pot skozi ozko dolino, ki jo omejuje na štajerski strani vinorodni Sremič, na kranski pa strmo v dolino padajoče pečevje. Natančno v črti mestnega pomirja se je dvigala nekoč pečina, ki so jo zvali Slovenci Virštajnska peč (Vierstainpetsch), Nemci pa Jungfernsprung. Pirchegger o. c. 118, po deželno-knežjem urbarju fevdov iz l. 1773. V privilegiju cesarja Friderika IV. za Krško iz l. 1477 posnamemo kot starejšo sliko Wirmstain. Očividno prevod za neko čisto slov. ime. Prim. Gadova peč Natterfels. Sp. štajerski Virštajn ne spada sem, kajti starejše oblike so Vieristain (1275), am Vierstain (1377). Wurmberg pri Ptujju je mitološko ali kasno ime (1465 ze Wurmberg). Posestnik te pečine je torej bil pozojno bitje (wurm), ki je lahko stopilo na mesto nekdanjega Ahrimana, vraga. To peč so sežgali v apno. Pod njo se je nahajal v Savi silen tolmun — mogoče podvodno domovanje pozojevo — ki so ga pa zasuli. Toda kje je pendant k temu Devinemu skoku? Normalno bi ga iskali na levem bregu Save — tam bi morala biti kakšna cerkev sv. Vida ali kaj sličnega. Omenim naj še, da je obstajala o tem skoku tudi narodna tradicija in da jo je obdelal v okornih nemških verzih domorodni pesnik Matija Dolenc, Illyr. Blatt 1849, 353. Pesnik stavi dogodek v dobo verskih bojev — reformacijo? — Mladenka zbeži pred tolpo zasledovalcev in se vrže raz pečino v Savo; »sterbend nennt sie noch ihr Vaterland«. Ta Virštajnska peč, Jungfernsprung, je imela pa tudi ime Diernstain; diorna, dierne, »deva«. Obliko rabi urbar krškega gospodstva l. 1570 (viced. arhiv v Ljubljani), ko opisuje ribarske pravice tega gospodstva: item die herschafft Gurgkhfeld hat an dem wasser stram, Sau genant, zu fyschen vom D y e r n - stain oberhalb Gurgkhfeldts gegen Reyhenwurgg, volgundts vnter der statt, so weit sich der burger ackher erstreckhen, zum Thurkischen vrffar genannt auf beiden seiten... H krški kulturni pozornici spada mogoče še cerkev sv. Rozalije nad mestom in izvir

sv. Rozalije ob vznožju. Sv. Rozalija se namreč imenuje v koroških pripovedkah o devinem skoku. Voda iz njenih studencev je dobra za vid.

2. Peč pri Trem erju. Skala imenovana slovenski Peč (Novice 1855, 195). nemški Jungfernsprung, stoji ob desnem bregu Savinje ter tvori s hribom onstran vode sotesko; toda semkaj dohaja tudi Hudičev graben in na vrhu hriba najdemo kmetijo Hudičevo. Prvotni odnošaji so torej premešani.

3. Huda luknja: Kot bistvene točke navaja Pirchegger (str. 117): potok Pekel, a nad Hudo luknjo na prijazni višini stara farna cerkev sv. Vida. Obstajala je tudi tradicija, ki je pa sedaj pozabljena.

4. Ob Devini (stara oblika: 1593 Theping, Steier. Gerichts beschr. 346 et pass. Devina je potok in vas, hudiča najdemo v Hudičevem mlinu v Kovači vasi. A. Makarovič misli, kot pozorišče skoka pride v poštev na desnem bregu Devine strma stena kamenoloma, ki so ga uporabljali že Rimljani; kot Tvarogovo domovanje bi imeli na levem bregu ritoznojski hrib s cerkvijo sv. Marjete. (Slov. Narod 14. dec. 1940). Šentóvec je novejša naselje in ga torej lahko pustimo ob strani. Tradicije o skoku ne obstajajo.

5. Podstavo děva najdemo še v nazivu sedaj izginulega kraja: 1480 Tybeiner, 1500 Tywein, sev. Šoštanja — Podtubinje, Tiffen, Tevvin, Tiffina, etimološko ne odgovarja;

6. Dev in (Duino, Tybein, Duwin 1223, Dewinum 1252) pri Trstu. Ime sega pač v pred-slovansko dobo. Slovensko povedko ima Merovčkov Prostoslav, Besednik VIII (1876), 110.

7. Torek (1309 Twaroch, Twarog, zaselek in nekdanji grad, občina Senovo) bi lahko bilo ostanek kulturne pozornice; podobno:

8. Verače (1480 Tbaraschitzberg), vas v kozjanskem sodnem okraju.

J. Kelemina

Stjepan Antoljak, Dalmacija, Hrvatska s Primorjem, Istra i Slovenija na pregovorima u Ováru i u miru u Schönbrunnu. Jugoslovenski Istoriski Časopis, V., 1939, str. 120—49.

Ta razprava je napisana predvsem na podlagi virov v dunajskih arhivih in avstrijske historične literature. Avtor je uporabljal le dunajske in zagrebške arhivalije, neznane so mu pa ostale vse druge, zlasti pariške, ki so najvažnejše od vseh; a tudi neavstrijske publikacije virov in neavstrijsko znanstveno literaturo je pritegnil le v neznatni meri. Tako ne pozna ali vsaj ne upošteva zelo važnih publikacij.¹ Od hrvatskih historičnih razprav pogrešam Nagyjevo »Diplomatsko značenje francuskega doba u hrvatskoj povijesti« (Savremenik XIX., Zagreb 1926), a od del slovenskih avtorjev omenja samo Aškerčevo izdajo slovenskega prevoda schönbrunnkega miru, čeprav je v slovenski historiografiji prav to razdobje eno od najbolj raziskanih.² Za mene, ki sem napisal svojo razpravo o predzgodovini Napoleonove Ilirije tudi enostransko, predvsem na podlagi francoskih virov, je bilo zanimivo primerjanje njenih rezultatov z Antoljakovo študijo, ki je nastala neodvisno od njih.

Za dobo pred 1809 je mogel avtor ugotoviti le nekaj avstrijskih odmevov tedanjih francoskih načrtov za aneksijo naših pokrajin. V zvezi s pogajanja, ki so vodila 1806 do posebne pogodbe med Francijo in Avstrijo o prehodu francoskih čet preko avstrijskega ozemlja, in 1807 do pogodbe v Fontainebleauju, ki je odstopila Napoleonu ozemlje na desnem bregu Soče, bi mogel avtor pač tudi v dunajskih arhivih najti kaj več. Zanimiva je njegova ugotovitev, da je Napoleon januarja 1808 predložil Avstriji delitev Turčije, kar je bilo — kolikor vem — doslej neznano (str. 120); avtor pa dotični vir le omenja in ne pove o njem nič podrobnejšega. Za mirovna pogajanja 1809 sama pa podaja zelo detajlno kroniko razgovorov, sej in spomenic. Pri tem nam pa ne postane jasno, da so bile francoske zahteve glede naših krajev v prav tistem obsegu, v katerem jih je realiziral schönbrunnski mir, prvič z vsemi motivi vred jasno

¹ Za predzgodovino Ilirskih provinc pred vojno 1809 V. Jelavič, Iz prepiske francuskega generalnega konzulata u Travniku u godinama 1807—1814, Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, XVI., Sarajevo 1904; M. Gavrilović, Ispisi iz pariskih arhiva (grada za istoriju prvoga srpskoga ustanka), Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskoga naroda, II., 1, Beograd 1904; za diplomatsko zgodovino te dobe A. Sorel, L'Europe et la Révolution française, VII., Paris (1903); É. Bourgeois, Manuel historique de politique étrangère, II., Paris 1898; za odnose med Francijo in Rusijo, ki so za to vprašanje zelo važni, A. Tračevskij, Diplomatičeskija snošenija Rossii s Franciej v epohu Napoleona I., Sbornik Imperatorskago Russkago Istoričeskago občestva, t. 70, 77, 82, 88, S. Peterburg 1890—93; N. K. Šilder, Posolstvo grafa P. N. Tolstago v Parizje v 1807 i 1808 gg., prav tam, t. 89, S. Peterburg 1893; S. Tatistcheff, Alexandre Ier et Napoléon d'après leur correspondance inédite 1801—12, Paris 1891; A. Vandal, Napoléon et Alexandre Ier, I-II., Paris 1891—93.

² B. Vošnjak, Ustava in uprava Ilirskih dežel (1809—13), ZMS, XII., Ljubljana 1910; I. Prjatelj, Slovenščina pod Napoleonom, Veda I., Gorica 1911; M. Pivec-Stelè, La vie économique des Provinces Illyriennes (1809—1813), Paris 1930; Motivi ustanovitve Napoleonove Ilirije, Jadranske studije, Zagreb 1930; Fr. Zwitter, Les origines de l'illyrisme politique et la création des Provinces Illyriennes, Paris 1933 (ponatis iz »Le Monde Slave«, N. S. X., t. II., Paris 1933, kjer ji je redakcija dala naslov »Illyrisme et sentiment yougoslave«).

formulirane v spomenici neznanega avtorja Napoleonu, ki je nastala vsekakor pred 22. avgustom 1809, nato pa povzete v pismu, ki ga je pisal Napoleon tega dne svojemu zunanjemu ministru Champagnyju — torej v času, ko so bila pogajanja z Avstrijo šele v začetku in na njih o kakih konkretnih teritorialnih zahtevah še ni bilo govora. Teritorialne določbe schönbrunnškega miru o naših krajih niso produkt pogajanj samih, ker je bil ta mir pač Napoleonov diktat; zato je tudi razumljivo, da avtor iz avstrijskih virov ne more pojasniti njihovega postanka. — Poteka pogajanj samih avtor ne poskuša razumeti v zvezi s celotno tedanjo evropsko politično situacijo, zlasti z razmerjem med Napoleonom in Alexandrom I.; če je za prvo fazo pogajanj značilna francoska taktika zavlačevanja, izražena v Napoleonovem naročilu Champagnyju 19. avgusta 1809, da naj ne vzbuja vtisa, da se mu mudi, si moremo to dejstvo pojasniti z negotovostjo glede stališča Rusije; ko pa je prispelo 12. septembra 1809 pismo poslanca na ruskem dvoru, je Napoleon takoj spremenil taktiko, naročil tri dni kasneje svojemu ministru, da je treba pogajanja pospešiti, in njegove zahteve so postale ultimativne.³ — V podrobnostih pogrešam ugotovitev, da se je Napoleon med pogajanja odrekal celovškemu okrožju, ki ga je prej zahteval,⁴ seveda le iz taktičnih ozirov, da bi mogel pozneje s popuščenjem vzbuditi vtis spravljivosti (str. 131). Trditev, da Napoleon v nekem stadiju pogajanj ni zahteval Reke (Antoljak, str. 132; str. 139, op. 99; nasprotna trditev str. 133, op. 71), sloni na viru, ki po mojem mnenju ni zanesljiv, in je v nasprotju z vsem, kar vemo sicer o pogajanjih.⁵ Avstrijski predlog o meji na Savi do izliva Ljubljanice in nato v najkrajši smeri na »Dreifaltigkeit«⁶ vzhodno od hriba »Mokrice«, ki ga navaja avtor (str. 142, št. 3), ima v mislih Mokrec jugovzhodno od Krima in Sv. Trojico na Blokah (pri Cerknici), čeprav leži ta južno in ne vzhodno od Mokreca.

Pomen Antoljakove študije je kljub vsem njenim pomanjkljivostim v podrobnem opisu avstrijskega stališča in fasade diplomatskih pogajanj; motivov, diplomatskih konstelacij in razmerja moči, ki odločajo v ozadju, pa ni analiziral in dosedanje slike o pogajanjih ni bistveno spremenil ali popolnil.

Fran Zwitter

Francè Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do Zoisove smrti. Razvoj, obseg in cena pismenstva, književnosti in literature. Izdala Slovenska Matica v Ljubljani. 1929—1938. 724 + LXXVIII strani.

Tu ne mislim pisati ocene ali poročila o tej knjigi, ki bo ostala pač še dolgo časa osnovno delo za zgodovino starejše slovenske literature. Tudi ne mislim opozarjati na tisti del vsebine, ki je važen tudi za druga historična področja in ne samo za zgodovino slovstva, n. pr. na razprave o jezikovni praksi na slovenskem ozemlju in o avstrijski šolski in sploh jezikovni politiki, o raznih oblikah, ki se v njih javlja narodna zavest, o pomenu, ki so ga imeli v raznih dobah posamezni etnografski termini, na bogato bibliografijo itd. Vsi tisti, ki se pri nas bavijo z zgodovino razdobj, ki tvorijo glavni del Kidričevega dela, in ki pogrešajo dobro osnovno delo za slovensko zgodovino teh stoletij, imajo Kidričevo Zgodovino itak v evidenci in so te njene prednosti že sami opazili. Omejiti se hočem le na nekaj obrobni opazk, napisanih z vidika čitatelja, ki ga zanima predvsem politična in socialna zgodovina.

Slovenski narodni prerod od srede 18. stoletja dalje, ki tvori največji del vsebine knjige, se začelja v dobi, ki jo označujejo globoke spremembe na zelo različnih področjih. Na nekatere od teh sprememb avtor sam opozarja: na podiranje državnega absolutizma, na spremenjeni odnos države do šole, na fiziokratske tendence. V poštev pridejo pa še drugi momenti, ki so seveda pri nas skoraj popolnoma neraziskani. Na eni strani je merkantilizem s svojo prometno politiko, a tudi z drugimi ukrepi izredno potencial pridobitne možnosti meščanstva. Na drugi strani je pa državni absolutizem, ki noče biti več navezan na delo nedržavnih ekzekutivnih organov, ustvaril nov stan državnega uradništva, ki tvori skupaj s pripadniki svobodnih inteligenčnih poklicev, katerih število se je — kakor se zdi — v tej dobi zelo pomnožilo, novo socialno plast pripadnikov laičnih intelektualnih poklicev. Raziskovalec 18. stol. dobi prav kmalu vtis, da so se v naših glavnih mestih splošni pogoji kulturnega življenja in družabnosti od terezijanske dobe dalje zelo spremenili; gledališče, tiskarne in časopisje, kazinska društva in njihove prireditve, nočna razsvetljava ulic in podiranje mestnih obzidij narede vtis nečesa novega. Zdi se mi, da je to novo življenje, ki ni brez pomena za slovenski narodni prerod, nastalo predvsem pod vplivom pripadnikov višjega pridobitnega meščanstva, medtem ko je bilo meščanstvo prej kulturno sterilno, in laičnih inteligenčnih poklicev. Avtor je podal sam v svoji knjigi o Prešernu zanimiv statičen prerez Ljubljane v l. 1828 (Prešeren, II., Ljubljana 1938,

³ Prim. Sorel, n. o. m., VII., str. 384—85; Bourgeois, n. o. m., II., str. 427—28; obširno Vandal, n. o. m., II., str. 113—51; prim. tudi Tatistcheff, n. o. m., str. 499—512.

⁴ V mojih »Les origines...« je na str. 51 v stavku »Dans la séance du 30 août, Champagny réclame la Carinthie, la Carniole et la Croatie jusqu'à la Save...« po tiskovni pomoti izostalo »la Carinthie«, kar je itak razvidno iz konteksta.

⁵ Ta vir je Klinkowström, Aus der alten Registratur der Staatskanzlei, Wien 1870, str. 161—62; po njem A. Beer, Zehn Jahre österreichischer Politik 1801—10, Leipzig 1877, str. 438. V kakšnem odnosu je ta vir s »Florete Journal«, ki ga navaja Antoljak (str. 139, op. 99) za isto trditev, ki je pa na citiranem mestu zelo nejasen? Izjava Talleyranda Floretu (Antoljak, str. 131) pač nima oficialnega značaja.

str. LXXXIX sl.). Prepričan sem, da bi socialna zgodovina naših mest v prejšnji dobi, če bi bila raziskana, pojasnila tudi spremenjene splošne pogoje za razvoj kulturnega življenja.

V drugem oziru pa more politična in socialna zgodovina od literarne zgodovine tudi sprejemati. Avtor odklanja naziranje, da bi bilo slovensko narodno gibanje v direktni zvezi s francosko revolucijo in njenimi ideološkimi predhodniki. Nastalo je nekaj desetletij pred revolucijo, med njegovimi pripadniki so ljudje, ki pripadajo različnim svetovnim nazorom, v času Ilirije je le del preroditeljev frankofilski, a drugi del avstrofilski, in v Franciji sami revolucija ni vzbudila nikakega prerodnega gibanja med tamkajšnjimi zamudniki (Bretonci, Alžanci itd.), ampak pospeševala le francoščino. Prerod je mogoče pojasniti le iz splošne atmosfere prosvetljenega 18. stoletja, ne iz konkretnih vplivov posameznih prosvetljskih ali revolucionarnih ideologij. Vzroke literarne zaostalosti pri Slovencih in pri drugih zamudniških narodih vidi v njihovi politični odvisnosti (str. 139). Teh tež pač ni mogoče ovreči. Le kot vzrok zaostalosti slovenščine in jezikov drugih zamudniških narodov bi jaz ne navajal toliko politične odvisnosti same, kakor socialno podrejenost rabe teh jezikov na lastnem ozemlju, ki se nujno izraža tudi v pisavi in v tisku; kjer take podrejenosti ni, politična odvisnost sama ne odloča. Sem spada Trst, ki je imel isti politični položaj kakor slovensko ozemlje; med Dubrovnikom in beneško Dalmacijo v rabi književnega jezika ni bistvene razlike. Za zgodovino italijanskega slovstva v 16.—18. stoletju pač ni odločilnega pomena dejstvo, da sta bila tedaj Milan in južna Italija pod tujo politično oblastjo, druge pokrajine pa več ali manj samostojne. Državna nadoblast sama tedaj še nima tako velikega pomena in države tudi še ne vodijo tako konsekvence jezikovne politike. Gotovo je tudi, da je gibanje literarno-kulturnega narodnega preroda na podlagi jezika nastalo v srednji Evropi in ostalo nekaj specifično srednje- in vzhodnoevropskega; zapadna Evropa ostaja v kulturi in v politiki v mejah obstoječih državnih tvorb in ji ostane to pojmovanje v splošnem tuje; kjer se taka gibanja pojavijo, nastajajo pozno in pod vplivom srednje Evrope (Flamci, Katalonci). — Drugačen je seveda položaj, če imamo pred očmi politično prerodno gibanje, ki sledi literarnemu; tu je tudi za srednjo Evropo vpliv francoske revolucije bistvenega pomena. Avtor opozarja na prve politične momente, ko govori o dobi francoske Ilirije in tej sledeče avstrijske restavracije. V splošnem pa ohrani seveda slovensko prerodno gibanje zelo dolgo literarno-kulturne značaj. Njegov prehod v politiko nam odpira novo bogato problematiko in spada med najbolj važne naloge raziskovanja naših političnih zgodovinarjev, ki jim bodo pri tem delu Kidričeva dognanja služila kot dragoceno izhodišče.¹

Fran Zwitter

Francè Kidrič, Zoisova korespondenca 1808—1809. Korespondenca pomembnih Slovencev 1. Izdala Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani. 1939. 228 strani.

Izdajatelj opisuje v uvodu usodo Zoisove ostaline, podaja pregled ohranjene korespondence do 1808, govori o Zoisu in njegovih dopisnikih 1808, nato objavlja korespondenco za dobo od novembra 1808 do maja 1809, končno pa ocenjuje pomen te korespondence; knjigi je dodana bibliografija, osebno in stvarno kazalo. Za študij osebnosti, ki ima v kulturnem življenju tako velik pomen kot mentor in iniciator, ne pa kot avtor publiciranih knjig in razprav, je njena korespondenca vsekakor najbolj važen vir. V uvodu govori izdajatelj tudi o blejskem arhivu, ki vsebuje dragocene vire za gospodarsko zgodovino. Objavljeni del korespondence je zelo važen za zgodovino naravoslovja in slavistike, deloma tudi historiografije, v kolikor je povezana s slavistiko. Tudi o tedanjih političnih dogodkih dobimo v njej nekaj podatkov. Zelo bi bilo želeli, da bi izšla korespondenca za ostali del leta 1809 in za naslednja leta; že Prijatelj, ki je prepsal del korespondence za izdajo v četrtem zvezku »Iztočnikov« ruske akademije, je izvajal iz nje v svoji »Slovenščini pod Napoleonom« (Veda I, 1911) važne zaključke za zgodovino mirovnih pogajanj 1809 in za dobo Ilirije; vsi, ki smo imeli priliko posluževati se njegovih prepisov, smo se mogli prepričati, da tvorijo ta pisma zelo zanimiv vir tudi za politično zgodovino.

Fran Zwitter

Dodatno k temu poročilu je prejelo uredništvo k navedeni izdaji Zoisove korespondence še sledeče pripombe, ki se tičejo predvsem zagonetnega

»Usus dubit«.

V ČJKZ IV. (1925), str. 151 je Prijatelj prvič priobčil Zoisovo poročilo Kopitarju z dne 10. dec. 1808, kako se je Vodnik izmuznil pri odgovoru na vprašanje, kako je v slovenščini z dvojnimi oblikami množine, kakor n. pr.: »sini«: »sinovi«. Zois poroča pri Prijatelju: »Zu den angezeigten Anomalien weiss er auch weiters nichts zu sagen, als dass man sie allenfalls dem usus dubit überlassen könnte...«

Človek, ki bi rad razumel Zoisove besede in iz njih razbral Vodnikovo misel, butne v tem stavku ob nerazumljivo besedo »dubit«, ob kateri se v prvem presenečenju zaman povprašuje, kaj naj pomeni in iz katerega jezika je. Ker je Prijatelj ni z nobeno besedo pojasnil, se nazadnje sprijazniš z mislijo, da je ta »dubit« pač fatalna tiskovna napaka, ki jo je Prijatelj

¹ Kot podrobnost naj omenim, da pušča avtor odprto vprašanje, če ni morda vendar eksistirala slovenska izdaja »Télégraphe officiel«-a (str. 519); zdi se mi, da moremo na podlagi dosedanjih raziskavanj na to vprašanje že dati definitivno negativen odgovor.

prezrl. Toda katera beseda bi na njenem mestu bila pravilna? Kaj je prav za prav zapisal Zois?

Na to vprašanje tudi v najnovejši publikaciji Zoisovih pisem v Kidričevi izdaji pri ljubljanski akademiji ne dobimo odgovora: tam (I, str. 83) srečamo isti nerazumljivi »doubit«! Ker nam originali Zoisovih pisem niso dostopni, nam ne preostane drugega, ko da si skušamo pomagati sami. Če se vmislimo v problem, ki ga trojica Kopitar, Vodnik in Zois obravnava, nam preprosta konjektura — ne »konjektura«, kakor ima SJ, Kidričev letnik 1940, str. 21, v op. 1) pod črto — pove, da je treba brati »usus docebit«, kar je v slovenskem filološkem svetu že dolgo znano pravilo. Saj pravi prav isti Vodnik iz isteга kroga že leta 1797, v svojem pismu Šraju (GMDS 1932, 96): »usus plura docebit«. Tako bo odslej ta stavek treba citirati.

Naj ob tej priliki popravim še nekaj ostale latinščine v omenjeni Kidričevi publikaciji. Čitati je treba tudi: na str. 139 »prima vice«, ne »vica«, na str. 155 »Insert«, ne »Inpret« (a tudi ne »Inserat«); na str. 157 »gaudeo«, ne »gaudes«; na str. 194 »ni fallor«, ne »u. fallor«. »Damn.« na str. 155 je okrajšava cenzurne označbe »damnetur«. To se mi je zdelo potrebno opomniti, da se stare napake ne bodo še naprej prepisovale in da dobimo čim bolj razumljiv tekst v roke, kar je sicer naloga vsake takšne izdaje. V ta namen bo moral tudi »Inserat« na str. 160 dobiti vrnjeno pravilno prvotno obliko »Insert«, kakor jo je bil zapisal Zois. Tukaj namreč ne gre za nikak »inserat« v današnjem smislu, ampak za ponatisk članka o človeški ribici iz ljubljanskega »Wocheblatt« v »Oest. Annalen«. V Zoisovih ustih je beseda »Inserat« pravi anahronizem.

V zvezi s tem bi rad omenil še dve stvari, ki se mi zdita važni za metodiko in prakso naših izdaj starejših tiskanih in pisanih tekstov.

1. Vsi tukaj navedeni popravki so rezultat konjekturalne kritike, brez pogleda v izvornike, ki nam danes po večini niso niti dostopni, in brez kontrole s Prijateljevimi prepisi, samo na podlagi Kidričeve publikacije, ki v tak namen popolnoma zadošča. Komur se hoče, lahko še primerja Prijateljeve prepise in na pr. dožene, ali je pri njem »doubit« samo tiskovna napaka, ali pa stoji ta nerazumljena in nesmiselna beseda že v njegovem prepisu.

2. Po vsem tem se mi zdi malo verjetno, kar se sicer pripoveduje, da je Jagić prekontroliral vse Prijateljeve prepise z originali. O njem si namreč težko mislim, da je znal manj latinščine ko Zois in njegov krog.

J. A. Glonar

F. Petre, Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835—1849). Izdala Slovenska Matica v Ljubljani. 1939. 372 strani.

Ta knjiga spada v serijo publikacij, ki so v njih naši literarni zgodovinarji obdelali borbe, ki so se v slovenski zgodovini razvijale zaradi poskusov, da se individualnost slovenskega književnega jezika in slovenske literature žrtvuje v korist enotnemu južnoslovanskemu ali pa vneslovanskemu jeziku, ki naj nastane po spojitvi obstoječih jezikov v novo umetno enoto ali pa po opustitvi vseh drugih jezikov v korist enega od njih. Čeprav stoje v ospredju problemi jezika in literature, mora imeti te razprave v evidenci tudi politični zgodovinar že zaradi mnogih potov, ki vodijo — zlasti v novejši dobi — odtod v politiko. S Petretovo knjigo smo dobili prvi celotni pregled tega problema za dobo Vrazovega delovanja, medtem ko smo imeli doslej le študije za posamezna vprašanja. Tu ne mislim ocenjevati dela kot celote, ki ima pretežno literarnozgodovinski značaj, ampak hočem opozoriti samo na nekatere momente, ki so važni tudi za političnega historika.

V dobi pred 1848 je po avtorju slovenski ilirizem in panslavizem gibanje ozkih krogov in ima le jezikosloven in literaren značaj, ne pa političnega. Vraz je apolitičen človek, drugi tedanji slovenski preroditelji prav tako (prim. str. 169, 241, 246 sl., 276). Avstrijska policija se je sicer zanimala za Vrazovo potovanje, kakor opisuje avtor na podlagi izpisov iz arhivov, ki jih je sestavil Prijatelj in jih nato izročil Šišiču, a prišla končno do rezultata, da Vraz ni nevaren človek (str. 210—14). Le pri Hrvatih, ki so imeli tudi v času avstrijskega starega reda drugačen politični položaj kakor Slovenci, se pojavi z Draškovićevo Disertacijo političen program, ki hoče obseči tudi Slovence, vse seveda v zelo lojalnem avstrijskem okviru (str. 48—49): tu bi bilo opomniti, da slone te Draškovićeve ideje na Ritter-Vitezoviću. — Drugačen je bil seveda položaj v dobi revolucije; zadnje poglavje knjige »Posledice marčne revolucije« je pretežno političnozgodovinsko. Na razlike med konservativnim Bleiweisovim krogom, ki je hotel dati slovenskemu gibanju le literaren in kulturnen značaj, in med dunajskimi in graškimi Slovenci ter M. Majarjem in drugimi narodnjaki, ki so prvi postavili program zedinjene Slovenije in pojmovali slovensko gibanje kot politično, ki jih avtor obsežno popisuje, je prvi opozoril že dr. Lončar. Konstatacije, da so bili slovenski preroditelji narodno napredni, a socialno in svetovnonazorno konservativni, da niso uvideli, da se more spremeniti razmerje med Slovenci in Nemci le, če se spremeni družbeni ustroj, da je nastal razkol med njimi in kmeti, da je šlo štajersko kmetsko gibanje svojo tudi v narodnem oziru deloma radikalnejšo pot, tako da je Trstenjak nasvetoval Muršcu, da naj slovensko politično organizacijo nasloni rajše na kmete kakor na duhovščino, so v glavnem nove. Ves problem še davno ni izčrpan; tudi za ožje vprašanje slovenskega in ilirskega političnega programa na praškem kongresu, na zagrebškem saboru in v domačih diskusijah bi bilo mogoče povedati kaj več (za praški kongres je avtor medtem objavil posebno razpravo »Zahteva po 'Kraljevini Sloveniji' l. 1848. v praških dokumentih« v GMS XXI, 1940), a treba bo odslej upoštevat te misli. Od podrobnosti naj

omenim, da »Celjske Slovenske novine« niso imele cerkvenega, ampak prej svobodomiselnega značaj (str. 337); odgovor nadvojvode Janeza dr. Bleiweisu, ko mu je ta omenil zedinjeno Slovenijo, ni podan čisto točno po virih (str. 315); o trditvi, da so na praškem kongresu nastopili zrelo edino Čehi, bi se dalo diskutirati (str. 321). Kronološko sega knjiga do dobe, ki jo je obdelal Prijatelj v svoji »Borbi za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848 do 1857« (CJKZ IV—V, Lj. 1924—26, poseben ponatis Lj. 1937).
Fran Zwitter

Ivan Prijatelj, Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848—1895. Uredil Anton Ocvirk. — Staroslovenci. Pri Akademski založbi v Ljubljani. Obdobje tvornega konservatizma (1848—1860). I, VIII + 146 str., 1938; II, 114 str., 1938. Obdobje okorelega konservatizma (1860—1868). III, 122 str., 1938; IV, 264 str., 1939. — Mladoslovenci. Pri Znanstvenem društvu v Ljubljani. Obdobje romantičnega realizma (1868—1881). V, 218 str., 1940.

Pokojni profesor Ivan Prijatelj je zapustil obsežen rokopis slovenske literarne zgodovine v času od 1848 do 1895, ki je nastajal v času dveh ciklov njegovih univerzitetnih predavanj v letih 1920 do 1930. Od tega obsežnega dela je objavil sam iz že dovršenega rokopisa le nekaj poglavij v posebnih razpravah, velika večina dela je pa bila za njegove smrti še nepublikirana. Kakor dokazujejo doslej objavljeni zvezki, je delo zelo pomembno; zato je treba kar najtopleje pozdraviti misel, da se izda v celoti, in prizadevanje urednika ter obeh založništev, Akademске založbe, ki je izdala prve štiri zvezke, ki obsegajo dobo staroslovencev — prvo od obeh razdobjih Prijateljeve periodizacije slovenske literarne zgodovine v času od 1848 do 1895 — in Znanstvenega društva, ki je sklenilo prevzeti izdajo drugega dela, ki obsega dobo mladoslovencev, in začelo z izdajo petega zvezka izvajati svoj sklep.¹

Le en pomislek nam vznjua ta izdaja: naslov »Kulturna in politična zgodovina Slovencev«, ki so ga dali delu drugi in ne avtor sam. Iz urednikovih opomb je razvidno vsaj za prvi del rokopisa, da mu je dal avtor naslov »Staroslovenstvo. Kulturno in literarnozgodovinske študije«, oz. »Literarna generacija Staroslovencev«. Kurz novejšje slovenske literarne zgodovine (1848—1868)«. Tudi vsebina dela dokazuje, da je imel avtor pred očmi novejšjo slovensko literarno zgodovino. V soglasju s svojim pojmovanjem literature in s svojim gledanjem na naloge slovenske literarne zgodovine, ki naj se za to dobo ne omejuje samo na študij umetniško pomembnih del, je napisal za vsako razdobje uvod o avstrijskem političnem okviru, nato poglavje o slovenskih kulturnopolitičnih zahtevah in pridobitvah, ki ne obsega celotne slike slovenskega političnega življenja, ampak samo tisto stran, ki se tiče narodnosti in jezika ter vladnega stališča v tem oziru, potem »slovensko gospodarsko, družabno in kulturno življenje v stanovih, društvih in zavodih«, oz. »slovensko društveno življenje«, kjer noče podati izčrpnih slik vseh teh področij, ampak ima pred očmi le socialno okolje, ki pride v poštev za razumevanje razvoja slovenskega književnega jezika in slovenske literature; poglavje o časopisih tvori nekako skupno področje politične in — široko pojmovane — literarne zgodovine, medtem ko so odstavki o literarnih listih izrazito literarnozgodovinski; tudi lepo poglavje »Duševni obraz generacije Staroslovencev«, kjer gre avtorju predvsem za odnos do filozofije, religije in umetnosti, ne pa za politične in socialne nazore, in poglavje »Borba za individualnost slovenskega književnega jezika v letih 1848. do 1857.« razodeva predvsem interes zgodovinarja svetovnih nazorov in pojmovanj književnega jezika na Slovenskem. Delikatno pa postane vprašanje naslova dela zato, ker je imel avtor glavni del, poglavje o piscih, sicer v načrtu, a ga ni napisal, ampak odložil in v predavanjih prešel na naslednje mladoslovensko razdobje. Rokopis druge polovice dela, ki govori o mladoslovenskem razdobju, ima po dispoziciji, ki jo je urednik objavil v prvem zvezku v »Predgovoru«, podoben značaj, a posveča posebna poglavja tudi splošnemu razvoju literature in literarne kritike. Zato mislim, da je avtor hotel podati vendar samo široko zasnovano in svojevrstno pojmovano literarno zgodovino, čeprav svojega načrta ni povsem izvedel, in da naslov, ki ga je delo dobilo, ne ustreza njegovi vsebini; res je seveda, da je težko svetovati kak drug naslov in jasno je, da se je zdaj naslov že uveljavil in mora ostati nespremenjen v naslednjih zvezkih. Vendar se mi je zdelo potrebno, da to ugotovim zaradi karakteristike dela samega in pa zato, da bo imela bodoča kritika to dejstvo pred očmi in da ne bo očitala avtorju, da s svojim delom ni izvršil nalog, ki jih sploh ni nameraval izvršiti.

Prijateljevo delo sloni predvsem na dolgotrajnem in vztrajnem študiju časopisov tedanje dobe, ki mu služijo kot glavni vir. Njegova sinteza je v glavnem sinteza na podlagi časopisnih virov, le v manjši meri pridejo v poštev drugi viri in celo znanstveno literaturo bi mogel pritegniti v nekaterih poglavjih v večji meri kakor je to storil. Le v nekaterih poglavjih, ki tvorijo posebne študije, pritegne v večji meri tudi druge vire, zlasti zasebne korespondence. Mogoče bi mu bilo očitati, da so časopisi večkrat nezanesljiv vir in da bi moral pri zakonih in naredbah iskati avtentične tekste v uradnih listih in drugih publikacijah zakonov, da bi

¹ Ker so »staroslovenci« in »mladoslovenci« le dvoje literarnih in političnih struj, se mi zdi neumestno, da se ti dve besedi pišeta z velikima začetnicama, kakor je bilo doslej v navadi.

moral n. pr. za statistiko šolstva uporabljati tedanje uradne statistične publikacije in ne samo njihove reprodukcije v časopisu, da bi se moral posluževati za zborovanja državnega in deželnih zborov njihovih tiskanih zapisnikov, dalje arhivov uradov in zasebnih društev. Njegova zgodovina bi postala na tej podlagi bolj popolna in pač tudi bolj precizna. Toda tako delo bi zahtevalo mnogo več časa in Prijatelj bi ga verjetno ne mogel več dovršiti. Zato mu moramo biti hvaležni, da je podal sintetično sliko na podlagi svojih virov, ki so tudi zelo važni; od bodočih raziskovalcev moramo pa zahtevati, da ne obtiče v epigonstvu in da to sliko izpopolnijo z upoštevanjem drugih virov in druge literature.

Za staroslovensko dobo je rokopis ohranjen v dveh redakcijah; urednik se je odločil za mlajšo in popolnejšo ter objavil v celoti ves rokopis z izjemo nekaterih že prej objavljenih poglavij, ki jih je nadomestil s krajšimi izvlečki. Za prvo razdobje, ki mu daje ime *Obdobje tvornega konservatizma*, in sicer zato, »ker se spričo primitivnega in patriarhalnega stanja slovenskega naroda v tej prvi periodi okorelost našega konservatizma kot vodilne smeri še ni tako občutila« (I, str. 4), podaja avtor najprej sliko avstrijskega političnega razvoja, in sicer ne toliko dobe revolucije kakor dobe reakcije; ta del je v glavnem povzet po Friedjungu, izpopolnjen po citatih iz slovenskega časopisja in je doslej najboljše in najboljši opis dobe reakcije v Avstriji v slovenskem jeziku. Kakor za prejšnja slovenska dela velja tudi za Prijatelja, da vidi v revoluciji preveč konflikt narodov in premalo konflikt različnih tendenc v okviru istih narodov (I, str. 25—26).² V podrobnostih bi bilo omeniti, da Stadion ni razglasil sklepa vlade, da razžene državni zbor in proglaši oktroirano ustavo, »kromeřiškemu parlamentu« (I, str. 19), ampak je to le zaupno povedal nekaterim vladi vdanim poslancem, kakor nam sporoča tedaj prisotni Helfert v svoji zgodovini. Avstrijsko »kraljestvo Ilirija« ni bilo ustanovljeno na dunajskem kongresu 1815 (I, str. 20, 49), ampak šele l. 1816.; to je bil popolnoma notranjepolitičen akt.³ — V naslednjem poglavju podaja avtor obsežno in lepo sliko o slovenskih narodnih zahtevah in o njihovi rešitvi po vladi, ki ji je mogoče očitati samo, da je uporabljal kot vir preveč samo časopise in da ni upošteval vse obsežne literature o teh vprašanjih; tako n. pr. ni obdelal vprašanja slovenskih in utrakvističnih ljudskih šol na Štajerskem in raznih stališč v tem oziru. Zanimiv je podatek, da je Franc Jožef tedaj izjavil koroški deputaciji, da vlada ne bo trpela separatističnih nakan; avtor ga navaja brez navedbe vira (I, str. 41). — V uvodu v naslednje poglavje govori avtor o zemljiški odvezi, problemu, ki je precej daleč od njegovega glavnega zanimanja. Trditev, da je postala izza srednjega veka pri nas zakupna zemlja dedna, ki se zanjo sklicuje avtor na Krekove »Črne bukke kmečkega stanu«, v tej splošnosti ni točna in danes se v slovenski pravnozgodovinski terminologiji uvaja izraz »zakupna zemljišča« prav za posest, ki ni dedna ali je vsaj njena dednost omejena. Jožefinska reforma ni določila, da sme znašati desetina kvečjemu 30% dohodkov podložnega zemljišča, ampak tvori teh 30% skupno vsoto obveznosti do gospoda in države; ostala pa je v veljavi le nekaj mesecev in je bila že 1790 zopet odpravljena. Pri zemljiški odvezi je bilo sicer določeno, da plača eno tretjino odkupnine podložnik, eno tretjino dežela, a tretja tretjina je bila črtana in je ni plačala država, ki je prevzela samo polno odškodnino za dajatve ob menjavanju lastnika podložnega zemljišča; zemljiške odveze so bili deležni vsi lastniki podložnih zemljišč, tudi bajtarji; svobodni zemljiški obrat ni bil uveden že takrat, ampak — v kolikor ne že prej — šele l. 1868. (vse I, str. 82—83, za odkupnino tudi I, str. 21). Avtor se ni bavil podrobno z agrarnim problemom l. 1848. in zato prevzema tradicionalne negativne sodbe o izključno agrarni zainteresiranosti našega tedanjega kmeta (I, str. 96—97). V splošnem je pa treba poudariti, da je položaj posameznih stanov s stališča literarnega historika, ki ga zanima njihov pomen in odnos do slovenske literature, lepo označen. Pod istim vidikom študira avtor družabno in društveno življenje in razne kulturne institucije. Zanimiva je njegova ugotovitev, da sta se že pri ljubljanskih občinskih volitvah l. 1850., ki jih doslej še nihče ni študiral, narodna in nemškutarška stranka označevali kot konservativna in liberalna (I, str. 134—35). Z opisom prvega poskusa ustanovitve Slovenske Matice l. 1845. (I, str. 136—39; IV, str. 38), ki ga je Prijatelj obdelal tudi v posebni razpravi, je treba zdaj primerjati razpravo dr. J. Mala, Slomškovo društvo za izdajanje ljudskih knjig (ČZN, XXXII, 1937, str. 194 sl.). »Muzejsko društvo za Kranjsko«, oz. »Društvo kranjskega deželnega muzeja«, se v tem času ni bavilo z zgodovinarstvom (I, str. 145), ampak z naravoslovjem, kakor dokazujejo od avtorja samega citirana pravila. Zelo važno je poglavje o slovenskem časopisju v času od 1848 do 1858, prva obširna in temeljita študija o tem predmetu, nadalje poglavje o duševnem obrazu generacije staroslovencev, ki povzema glavne teze »Duševnih profilov naših preporoditeljev«, pač najgloblje Prijateljeve razprave, in odstavek o borbi za individualnost slovenskega knjižnega jezika, izvleček iz njegove obširnejše razprave. Seveda prevladujejo vidiki literarnega zgodovinarja, vendar pa bo našel tudi politični in socialni historik v teh poglavjih mnogo podatkov in pobud.

Drugi del *Obdobje okorelega konservatizma (1860—1868)* je urejen po isti zasnovi kakor prvi del. Za avstrijski politični okvir se je avtor naslonil na Charmatza in Kolmerja; to poglavje bi pridobilo na vrednosti, če bi uporabljal globlji deli L. Eisenmanna in J. Redlicha.⁴ Pri slovenski politični zgodovini govori Prijatelj med drugim tudi o historičnem

² Prim. poročilo o dr. Malovi Zgodovini v tem Glasniku, str. 97 sl.

³ J. Polec, Kraljestvo Ilirija, I, Lj. 1925, str. 113—114.

⁴ L. Eisenmann, Le compromis austro-hongrois de 1867. Etude sur le dualisme. Paris 1904. — J. Redlich, Das österr. Staats- u. Reichsproblem, I—II, Leipzig 1920—26.

pravu in prirodnem pravu narodnosti, sodi zelo pravilno o odnosu Bleiweisa do avstrijstva, navaja zanimiva mnenja o odnosu staroslovencev do kulturnega in političnega panslavizma, opozarja na tedanji odnos med nacionalno in svetovnonazorsko orientacijo na Slovenskem; vendar pa v svojem delu prav za prav nikjer ni podal slike političnega duševnega obraza staroslovencev v tistem poglobljenem smislu, v katerem živi v nas njegova analiza svetovnega nazora starejših naših preroditeljskih generacij v njegovih »Duševnih profilih«. V podrobnostih bi bilo omeniti, da je njegova sodba, da je oktobrska diploma definitivno odpravila absolutizem in da bi omogočila pravično sožitje narodov (III, str. 13—15), pač preveč ugodna za oktobrsko diplomu. Po dr. Lončarju je prevzel tudi trditev, da je bil Belcredijev politični cilj ureditev Avstrije v smislu pentarhije (III, str. 24).⁵ Odstavke, ki govorijo o Dežmanovem prestopu v nemški tabor (III, str. 57—77), je Prijatelj očitno definitivno redigiral, preden je bila objavljena Lončarjeva študija »Dragotin Dežman in slovenstvo« (RDHV, V/VI, Lj. 1930), a jih ni publiciral, tako da morata veljati obe študiji za dve druga od druge neodvisno nastali razpravi. O kranjskem deželnem predsedniku baronu Bachu govori Prijatelj kot o »bratu zloglasnega hrvatskega bana« (III, str. 97—98); ker bana s tem imenom ni bilo, mislim, da je zamenjal njegovo ime z imenom Levina Raucha. Državni zbor l. 1867., ki je sprejel dualizem in decembrsko ustavo, se ni imenoval »oži državni zbor« kakor v času februarkega patenta (III, str. 110, 111, 112), ampak »izredni« (außerordentliche Reichsratsversammlung). Zelo obširen je opis razvoja slovenskega društvenega življenja in časopisja v šestdesetih letih, kjer so v podrobnostih opisani čitalniško gibanje, razvoj Slovenske Matice, raznih slovenskih ali v slovenskem duhu pisanih nemških listov, kakor tudi vsi prvi konflikti med staroslovenci in Levstikom ter njegovimi pristaši. Svoja izvajanja o predzgodovini »Slovenskega naroda« (IV, str. 238—50) je zasnoval Prijatelj na gradivu, ki ga je po dovršitvi njegovega rokopisa pač po njegovih navodilih obširno obdelal Fr. Jesenovec.⁶ Na koncu četrtega zvezka je dodano imensko kazalo k vsem štirim zvezkom »Staroslovencev«.

Prvi zvezek »Mladoslovencev«, ki ga je izdalo že Znanstveno društvo in ki je bil v naši javnosti mnogo premalo opažen, vsebuje ponatis treh obsežnih in temeljitih Prijateljevih razprav: »Mladoslovenci« in »Mlada Evropa«, ki je bila objavljena prvič v LZ 1924, »Slovensko, slovansko in južnoslovansko vprašanje pri Slovencih na prelomu 60 ih in 70 ih let«, ponatis iz RDHV, IV, 1928, in »Vloga omladine« v prvem obdobju mladostnega pokreta, objavljena tudi v LZ 1924. Prva razprava poskuša včleniti mladostno gibanje v evropski literarni in politični okvir; Prijatelj tu tudi načelno utemeljuje svojo periodizacijo. Tu naj omenim kot podrobnost le, da Mazzinijeva »Giovine Italia« ni knjiga, ki je izšla 1822, ampak samo organizacija in pa list, ki je izhajal od 1832 do 1834 (V., str. 13). Ta študija je tvorila pri prvi objavi nekak uvod k razpravi »Vloga omladine...«, ki podaja predvsem po rokopisnih virih izčrpano in obsežno sliko tedanjega gibanja in mišljenja slovenske akademske mladine. Največjo pozornost pa zasluži študija o slovenskem, slovanskem in južnoslovanskem vprašanju, ki tvori člen v verigi Prijateljevih razprav o borbah za individualnost slovenskega književnega jezika, a je med njimi tudi za političnega historika posebno zanimiva.

Urednik je izdelal izvlečke iz poglavij, ki so bila posebej objavljena drugod in niso ponatisnjena v celoti, in napisal predgovor in opombe k rokopisom. Tiskovnih pomot, ki motijo smisel, je v delu več. Zadnja gledališka predstava »Slovenskega društva« je bila 1850 in ne 1860 (I., str. 119; prim. str. 120). »Zgodovinsko društvo za Kranjsko« je začelo izdajati svoje »Mittheilungen« 1846 in ne 1847 (I., str. 144). Liberalno-demokratska cerkvena zakonodaja »podualistične Avstrije« (II., str. 14) je pač tiskovna pomota ali pa lapsus calami namesto »pomarčne«. Otvoritev novega poslopja ljubljanskega muzeja je bila 1888 in ne 1868 (III., str. 57), shod avstrijskih federalistov 1866 in ne 1868 (III., str. 102). Kranjski deželni predsednik in poznejši minister se je pisal Conrad in ne Konrad (III., str. 118); zato se pojavljata tudi v imenskem kazalu Conrad in Konrad kot dve različni osebi. V ljubljansko čitalnico so vabili prve člane k vstopu 1861 in ne 1868 (IV., str. 16). Habsburžani so delili v 16. stoletju svoje dežele 1564 in ne 1554 (IV., str. 177). »Mladostovenci« (V., str. 19) so tiskovna pomota namesto »mladonemci«.

Ivanu Prijatelju je dolžna za njegovo življenjsko delo mnogo hvaležnosti ne samo literarna, ampak tudi politična zgodovina; zadolžil jo je s svojim »Kersnikom« v času, ko nismo imeli skoraj še ničesar. Zato je treba tudi s tega stališča izraziti željo, da bi bil čimprej izdan ves rokopis njegovih univerzitetnih predavanj o slovenski literarni in politični zgodovini. Problemi, viri in metode literarne in politično-socialno-gospodarske zgodovine so danes tako različni, da jih v bodočnosti verjetno ne bodo obdelovali isti raziskovalci; potrebno pa je, da ostane med njimi tesno sodelovanje, in potem bo postala vedno bolj živa Prijateljeva misel o povezanosti literarnega, političnega in socialno-gospodarskega razvoja.

Fran Zwitter

Francè Škerl, Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860—1869. Inavguralna disertacija. V Ljubljani 1938. VIII + 160 strani.

Knjiga govori v prvem delu o splošnem političnem razvoju Ljubljane v dobi Ambroževega in Costovega županovanja, v drugem delu pa o komunalnem gospodarstvu tega deset-

⁵ Za obe trditvi prim. poročilo o dr. Malovi Zgodovini v tem Glasniku, str. 98—99.

⁶ Snovanje »Slovenskega juga« leta 1867., Levstikov zbornik, Lj. 1933, str. 277—300.

letja. Avtor je vestno zbral in uporabil vse glavne vire; njegovi rezultati so dobro fundirani in bodoča raziskavanja jih bodo mogla pač le malokje korigirati. Kar se tiče koncepcije dela, pravi sam v predgovoru, da je imel pred očmi v prvi vrsti le probleme, ki se tičejo Ljubljane kot komune, ne pa kot središča slovenskega naroda, razen če so bili med seboj povezani. Knjižna niti ne podaja celotnega razvoja Ljubljane, ampak samo razvoj ljubljanske občine, njene politike in njenih prizadevanj za razsvetlavo, tlakovanje, kanalizacijo, socialno skrbstvo, šolstvo, razvoj njenih finančnih virov itd. Ker je zgodovina Ljubljane v 19. stoletju skoraj popolnoma neraziskana, moramo biti tem bolj veseli, da smo dobili pregledno sliko vsaj za eno desetletje. Brez škode bi bilo mogoče izpustiti ali krajšati nekatere manjše odstavke v drugem delu, kjer govori avtor o podrobnostih, ki tudi za lokalno zgodovino niso važne. Avtor je ob tej vsebinsko in časovno ozko omejeni temi dokazal svojo sposobnost za znanstveno raziskavanje. Za bodočnost bi bilo želeli, da bi se lotil širših problemov ali pa da bi raziskaval zgodovino Ljubljane pod širšimi vidiki in za širša časovna razdobja. Tako bi bila zanimiva n. pr. primerjava med tedanjo ljubljansko občinsko uredbo in meščanskim statutom ter med stanjem, ki je vladalo v predmarčni dobi; s tem bi se pokazala razlika med staro in novo občino. Primerjanje med številom in stanovsko pripadnostjo volilnih upravičencev v prvi ustavni dobi in pozneje vse do uvedbe splošne volilne pravice bi nam šele pokazalo, kdo pri volitvah v času omejene in neenake volilne pravice prav za prav odloča. V nekaterih ozirih je za zgodovino Ljubljane vpliv mestne občine le majhen in je treba glavnih virov iskati drugod (n. pr. za razvoj prebivalstva, industrije in železniškega prometa itd.). A tudi za občinska javna dela (tlakovanje, kanalizacijo, razsvetlavo, preskrbo z vodo), socialno skrbstvo, šolsko politiko in razvoj občinskih financ bi nam šele pregledna slika daljšega zgodovinskega razdobja in primerjanje s položajem drugod mogla plastično pokazati, kakšen je v tem oziru pomen posameznega desetletja in posamezne županske dobe. Po tej poti bi mogli priti do pregledne slike novejšje zgodovine Ljubljane.

Fran Zwitter

Miroslav Gorše, Doktor Valentin Zarnik, narodni buditelj, pisatelj in politik. 1940.
Slovenska Matica v Ljubljani. 238 strani.

Avtor je zbral mnogo gradiva, ki ga pa ni popolnoma obvladal. Že razdelitev snovi je za biografijo nenavadna: najprej življenjepis z bolj zunanji podatki, potem spisi, nato vloga v taborskem gibanju, delo v kranjskem deželnem zboru, ljubljanskem mestnem zastopu, pri društvi in v mladoslovenskem gibanju. Bolj umestna bi bila kronološka razdelitev gradiva; pri sedanji razdelitvi je Zarnikovo politično delovanje, ki tvori vsebino skoraj vse knjige, umetno razdeljeno na posamezne rubrike in avtor se povrača vedno znova v iste politične situacije, ki nam šele pojasnjujejo posamezne dogodke in situacije, a tega v knjigi niti dovolj ne poudarja. V splošnem se omejuje preveč na podajanje vsebine spisov, člankov in govorov in na nizanje dogodkov, ki je pri njih Zarnik sodeloval; premalo je v knjigi političnih in historičnih analiz, ki bi pravilno osvetlile posamezna dejstva. Ocenil Zarnikove osebnosti avtor ni povsem dorastel. Zarnik je bil eden prvih slovenskih liberalcev; po obnovi ustavnega življenja je bil prvi, ki je omenjal idejo zedinjene Slovenije, ki jo avtor netočno imenuje »staroslovenski program iz leta 1848« (str. 57); razumel je pač pomen nacionalnega principa in se z a to navduševal tudi za Cavourja in za zedinjenje Italije v času, ko so bile simpatije drugih legitimiističnih usmerjenih Slovencev na strani avstrijske vlade v Italiji in papeške države; avtor te razlike ne razume in ne poudari (str. 9, 66 sl.). Kljub temu pa smatra Zarnik nasprotja med narodi za nekaj tragičnega, neizogibnega; avtor te trditve prav tako ne razume (str. 75—76). Tudi po kulturnih nazorih je Zarnik liberallec, a močna narodna zavest ga je varovala, da ni žrtvoval slovenstva liberalizmu kakor Dežman, ki se je prav Zarniku najbolj iskreno izpovedal; a tudi pozneje v času mladoslovenskega gibanja je bila njegova pot v tem oziru zelo vijugasta, kakor je pokazal že Prijatelj in kakor dokazujejo mnoga od avtorja navedena dejstva. Jasne osvetlitve vseh teh narodno-, kulturno- in socialnopolitičnih razlik in prilagoditev političnim situacijam pa v knjigi ne najdemo.

Avtor se omejuje skoraj izključno na tiskane vire in le prav malo pritegne neobjavljene korespondence; vsi ostali netiskani viri so ostali neizrabljeni. Primerjava z Aškerčevo biografijo, ki jo je napisala M. Boršnik-Škerlakova (Lj. 1939), dokazuje, koliko bi bilo mogoče delo v tem in v drugih ozirih še izpopolniti. V podrobnostih knjiga ni brez tiskovnih in stvarnih napak ter prepovršnih sodb. Naj omenim, da je avtor brošure v verzih »Eine Thierfabel aus Krain« po Prijateljevi Kulturni in politični zgodovini, III. (1938), str. 56—57, dr. Fritz Keesbacher in ne Dežman (str. 46). Namesto »Rothwein« pri Mariboru (str. 97) bi moralo stati seveda Radvanje. Da je takih napak vendar malo, se moramo zahvaliti najbrž dr. Lončarju, ki je priredil rokopis za tisk, kakor nas pouči opomba na koncu knjige. Za delo kot celoto pa je mogoče reči, da navaja zanimive podrobnosti in da bo vendar koristilo vsem bodočim raziskovalcem politične zgodovine desetletij dr. Zarnikovega javnega udejstvovanja ne zaradi sintetične slike, ki je ne daje, pač pa zaradi gradiva, ki ga je avtor nanizal in s tem nanj opozoril.

Fran Zwitter

Pol stoletja društva »Pravnik«. — Spominska knjiga. Uredil dr. Rudolf Sajovic. — Društvo »Pravnik« v Ljubljani, 1939. Str. 208.

Za svoj 50 letni jubilej je društvo »Pravnik« (ustanovljeno 26. I. 1889) izdalo to spominsko knjigo. Ze ob 40 letnici društva l. 1929 je urednik »Slov. pravnik«, ki je hkrati uredil pričujočo spominsko knjigo, univ. prof. dr. Rudolf Sajovic podal lep pregled 40 letnega društvenega dela, borb in uspehov v članku: Društvo »Pravnik« v dobi 40 let. (Sl. Pr. L. XLIII., št. 1-6, str. 1—31) in zato v spominski knjigi pod naslovom: »Pravnik« v zadnjih desetih letih nadaljuje s poročilom o uspešni rasti in notranji krepitvi društva v letih 1929 do 1939. Sedaj že pokojni rektor univerze v Ljubljani R. Kušej poudarja v prispevku: »Pravniku« ob 50 letnici, zasluge društva oz. slovenskih pravnikov za ustanovitev univerze v Ljubljani (Danilo Majaron), kakor tudi za ustanovitev Akademije znanosti in umetnosti v Ljubljani. Tem častitkam se pridružujejo misli dr. Štefana Sagadina: Ob 50 letnici društva »Pravnik«, v katerih podčrtava pomen društva in društvenega glasila za razvoj slovenskega pravoznanstva. Dr. Jos. Vilfan podaja v članku: Društvo »Pravnik« v Trstu in njegov »Pravni Vestnik« kratek oris življenja in delovanja imenovanega društva v Trstu, ki mu je bilo tako kot njegovemu glasilu »Pravnemu Vestniku« usojenih osem let plodovitega delovanja (l. 1921—1928). Dr. Vladimir Travner odkriva pred nami galerijo slovenskih sodnikov in državnih pravnih v prispevku: Naši sodniki in državni pravniki. Po kratkem uvodu o razvoju pravosodstva v slovenskih deželah podaja življenjepis 87 vidnejših in zaslužnejših, toda že pokojnih slovenskih sodnikov in državnih pravnih, ki so delovali od začetka 19. stol. dalje. Enako oriše dr. R. Andrejka življenjska pota 42 že umrlih slovenskih upravnih juristov: Zaslužni slovenski upravni juristi. Prof. dr. J. Polec je zbral profile 11 slov. pravnikov znanstvenikov, ki so delovali v tujini pod naslovom: Slovenski pravni znanstveniki pretekle dobe v tujini. Pet življenjepisov je avtor že obdelal za Slov. biograf. leksikon (M. Pegius, F. Ks. Jelenc, T. Dolinar, J. Kopač in J. Kranjc), vendar je v tem delu še izrazil podal znanstveni lik in človeško podobo znamenitega pravika Tomaža Dolinarja. Enako skrbno so sestavljeni življenjepisi J. Wohinza, J. J. Dinzla, J. Skedla, Jos. Zhismana, Ivana Žolgerja in Franca Žizka.

Vsi ti življenjepisi sodnikov, državnih pravnih, upravnih juristov in znanstvenikov, iz katerih je razvidno, da so ti ljudje živeli, studirali in delovali čisto tudi v težkih razmerah in doživeli marsikatera razočaranja, so mlajši pravniški generaciji v spodbudo k resnemu in vztrajnemu delu. Vsakomur pa kažejo, da gre tudi slov. pravniškemu stanu v nemajhni meri zasluga za to, da je slovenski narod dosegel današnje kulturno raven. Slovenski pravniški pa niso bili samo uradniki, marveč so se prav mnogi izmed njih izven svojega poklicnega dela udeleževali v najrazličnejših drugih panogah in nastopali v javnem življenju, zaradi česar je ta spominska knjiga zanimiva tudi za političnega in kulturnega zgodovinarja.

Ciril Kržišnik

Slovenski Pravnik. L. LIV. Št. 11—12. Janku Polcu za šestdesetletnico. Ljubljana 1940.

Lansko leto, dne 19. avgusta je član Akademije in univ. profesor dr. Janko Polec dopolnil 60 let. Društvo »Pravnik« mu je za ta jubilej posvetilo posebno številko svojega glasila, za katero so prispevali razprave absolventi ljubljanske juridične fakultete. Članki dr. R. Trofenika, dr. Vl. Murka, dr. G. Kušaja, dr. Kobeta in dr. St. Bajiča obravnavajo sodobne pravne probleme. V pravnozgodovinsko področje pa posegajo tri razprave. Dr. Jos. Zontar je v razpravi: »K zgodovini prevedbe koseščin v kupna zemljišča« po virih sestavil preglednico koseških naselbin na Koroškem, Štajerskem in Kranjskem in iz nje zaključuje, da je bilo število kosezov v slovenskih deželah precej znatno in sicer predvsem na ozemlju, kjer se je ustalil najstarejši naseljitveni tok Slovencev. Na podlagi ohranjenih zapisov (15. stol. in zač. 16. stol.) o kupoprodaji in zastavitvi koseščin v gorenjskem deželnoknežjem kriškem uradu ugotavlja avtor, da je veljal kot bistven znak koseščine ta, da je bilo zemljišče prosto in ga je smel imetnik svobodno prodati ali zastaviti. Sredi 16. stol. so bile koseščine v območju kriškega urada kljub odporu kmetov prevedene v kupna zemljišča. O tej razpravi primerjaj tudi dr. Malovo poročilo zg. na str. 88—90.

Univ. prof. dr. Viktor Korošec nas »Po sledovih najstarejšega indoevropskega javnega prava« popelje v 2. tisočletje pred Kristusom k indoevropskim Hetitom. Iz ohranjenih virov — Hattušiliševih političnih oporoke in Telpinuševih ustave — pojasnjuje državnopravni položaj hetitskega vladarja v starem hetitskem kraljestvu (od zač. 2. tisočletja do okrog l. 1650 pr. Kr.) Hetitski kralj ni bil nikak orientalski despot, marveč dedni monarh, s katerim je v najvažnejših državnih poslih sodeloval p a n k u š , t. j. zbor velikašev, ki je imel pravico sodstva celo nad kraljem. Dr. C. Kržišnik je v članku: »Bizantinsko pravo« podal kratek pregled razvoja bizantinskega prava, nakazal pot, po kateri se je bizantinsko pravo uveljavilo v srednjeveški Bolgariji in Srbiji in poudaril pomen bizantinskega prava za proučevanje pravne zgodovine južnih Slovanov. — Slavnostni številki je dodana jubilentova slika s toplim posvetilom.

C. K.

Kočevski zbornik. Razprave o Kočevski in njenih ljudeh. Izdalo Vodstvo družbe sv. Cirila in Metoda v Ljubljani 1939, str. 382 z dodatkom 8 strani fotografskih posnetkov kočevskih krajev in zemljevida.

Zbornik obsega poleg uvoda in seznama literature devet razprav. V uvodu naglaša, da namen njegovega postanka ni polemika z nekritičnimi propagandističnimi pisci, temveč pregled in overovljenje resnejših obravnav tudi s slovenske strani. Ni torej kakršna koli rešitev danes že zgodovinskega »kočevskega vprašanja«, katerega naj bi rešila baje že bližnja bodočnost, gotovo pa razdobje nekaj desetletij, kajti tako župnijske matice kot statistike zgovorno kažejo, da je Kočevjarjev vedno manj, ker izumirajo in se izseljujejo.

Za uvodom prinaša zbornik dvoje razprav Ivana Simoniča, Geografski pregled kočevskega jezikovno mešanega ozemlja in Zgodovino kočevskega ozemlja. Prva razprava ne pokaže velike samostojnosti in podaja v glavnem to, kar so ugotovili že drugi, predvsem Nemci. Druga razprava hoče pokazati samostojno sodbo in njeno utemeljitev. Po pravici bi prav to drugo razpravo nazvali jedro vsega Zbornika, ker je prvo sistematično večje slovensko delo o Kočevski, pisano solidno in z veliko marljivostjo. Poglavitna slabost druge Simoničeve razprave pa je velika nepreglednost, ki jo je avtor hote ali nehoti zagrešil. Delitev zgodovinske razprave v poglavja ni le stvar okusa, temveč pogosto kaže, da se avtor ni dovolj poglobil in tako tudi ni snovi dovolj znanstveno izčrpal. Ne smemo se torej čuditi, da rabi Simonič skoraj 20 strani, da prebrede početke kočevske zgodovine, ki niso ne zapleteni ne neznani, nasprotno pa konec, to je 18. in 19. stoletje občutno skrajša, kar povzroča, da njegova razprava ni popolna. Prav tako motijo celotni spis na pr. podrobnejši opisi različnih urbarjev; ti so tu neumestni in spadajo pod posebno poglavje.

Jedro kočevskega vprašanja hoče podati dr. Rus, ki svoj prispevek v podnaslovu naziva »zgodovino, sedanost in bodočnost kočevskega gospodarstva iz njegovih prirodnih in socialnih podlag«. Kot povedano že v uvodu, spada »kočevsko vprašanje« — vsaj za enkrat — že v zgodovino in s tem tudi izvajanja dr. Rusa.

Na široko je pisana razprava Fr. Marolta, Slovenske prvine v kočevski ljudski pesmi, manjše razprave pa so Kóštialova, O Kočevcih in kočevščini, Šantlova, O izvoru kočevske narodne noše, dr. J. Lokarjeva, Kočevjarji in Bela Krajina, prof. J. Kumerjeva, Kočevska gimnazija in F. O., Ljudske šole na Kočevskem.

Vsekakor je Kočevski Zbornik lep doprinos slovenskih kulturnih delavcev, ki so »kočevsko vprašanje« pravilno pojmovali, četudi nam je čas, veliki zgodovinski činitelj, že sedaj nakazal, kakšna bo njegova dokončna rešitev.

Dr. M. Mikuz

Luigi Aldrovandi Marescotti, Guerra diplomatica, Ricordi e frammenti di diario (1914—1919). M. 8°. Str. 477 + 33 tabel izven teksta. Zal. Mondadori, Milano.

Kako priljubljena je pri širokem občinstvu memoarna literatura, dokazuje to delo italijanskega diplomata, ki je jeseni 1936 izšlo v prvi, spomladi 1938 pa že v peti izdaji. Avtor, kabinetni načelnik medvojne zunanje ministra Sonnina in italijanski tajnik na mirovni konferenci, nam podaja iz svojega dnevnika spomine in opise dogodkov, ki jih je deloma naknadno kontroliral po uradnih zapisnikih oz. konfrontiral z objavami drugih piscev. Odkril je tako mnogotere medvojne zakulisne spletke ter zlasti osvetlil tvorne sile, kalejdoskopsko se menjajoča razpoloženja in težave na pariški mirovni konferenci. Omenjajoč tajinstveni sestanek v Konopištu, opisuje položaj in zadržanje Italije pred izbruhom vojne l. 1914. Kljub jasni določbi trozveznega pakta Avstrija in Nemčija nista obvestili Italije o postopku zoper Srbijo; zanimiva je tudi predigra londonskega pakta ter mirovna ponudba princa Siksta Burbonskega, brata avstrijske cesarice Cite (str. 127 sl.).

Ob pripravah za Kobariški prodor (jeseni 1917) so upali Nemci, da pridejo v 6 tednih do Genove, od koder bi z napadom od strani prisilili Francoze k miru še preden bi mogla Amerika učinkovito nastopiti s svojo vojaško intervencijo. Lloyd George se je zavedal nevarnosti, ko je dejal, da bi noben uspeh na francoskem bojišču ne mogel popraviti kake nadaljnje nesreče v Italiji, če bi se tu ne dala držati bojna črta ob Piavi (str. 159). Zato so zavezniki pri posvetovanjih v Rapallu soglašali, da je tu potrebna hitra in izdatna pomoč.

Podrobneje obravnava Aldrovandi čas od 28. oktobra do 6. novembra 1918, to je dobo razgovorov o premirju z Avstro-Ogrsko. Takoj ob začetku posvetovanj za pogoje premirja sta 29. oktobra 1918 Sonnino in Orlando zavrnili 9. točko Wilsonove poslanice, po kateri naj bi se nova italijanska meja določila po jasno zaznavnih narodnostnih črtah. Izjavila sta, da to načelo ne zadosti upravičenim italijanskim aspiracijam, da je nasprotno njihovim pravicam in državnim varnostim; treba je upoštevati tudi geografske in zgodovinske razloge Italije, ki bi sprejela Wilsonovo načelo pač za Nemčijo, ne pa kar se tiče Avstrije. Glede poslednje, 24. okt. 1918 započete italijanske ofenzive, je ob svojem prihodu v Pariz pripovedoval zjutraj 30. oktobra predsednik Orlando, da je prejel od Kralja sporočilo, da se operacije razvijajo ugodno, ter da l'escercito austriaco dà impressione essere in rotta«, kar je bilo pri protivnojem uporniškem ponašanju nemških čet tudi resnično.

V mirovni preliminarijih so zavezniki zahtevali od Avstrije le del njenega ladjevja. Zato so prišli v nemajhno zadrego, ko je ob zlomu bilo (1. novembra) prepuščeno celokupno avstroogrsko brodoge jugoslovanskemu Narodnemu svetu, ki ga je sklenil postaviti pod var-

stvo Zedinjenih držav Sev. Amerike. Ko so v Parizu dalje zvedeli, da hoče kotorska mornarica z razvito jugoslovansko zastavo odpluti in se pridružiti amerškemu ali pa angleškemu brodogradnji, je na seji ministrskih predsednikov dne 3. novembra Orlando zahteval, da se zamenjava avstroogrške zastave z jugoslovansko ne prizna in da naj zato kotorska mornarica odpluje na Krf pod belo zastavo, — kar je bilo tudi sprejeto.

V poglavju *La settimana di passione adriatica* objavlja pisec spomine na razgovore o jadranskem vprašanju med Velikim četrtkom in Belo nedeljo (17.—27. aprila 1919), ki so se vršili v svetu Četvorice. Da bi se namreč izognili pogostim indiskrecijam, je bil na Wilsonovo pobudo 24. marca 1919 ustanovljen »svet štirih vladnih predsednikov (Wilson, Orlando, Clemenceau, Lloyd George), ki se je shajal na Wilsonovem stanovanju redno dvakrat na dan. Te seje so bile sprva tako strogo zaupne, da so se vršile brez tajnika. Pozneje so prišli francoski in angleški tolmači, kot tajnik za italijansko pa je bil pritegnjen naš Aldrovandi Marecotti. Kot drugi (n. pr. Hankey za svoje pozneje objavljene »Notes«) si je tudi on delal o sejah beležke, ki seveda nimajo uradnega značaja oz. uradne aprobacije, pa zaradi tega za zgodovinarja in politika niso nič manj dragocene in zanimive. Dne 3. aprila 1919 je na seji Četvorice govoril Orlando o italijansko-jugoslovanski meji, glede katere sta bila že poprej (18. februarja) zaslišana Vesnić in Trumbić. Po končani seji je Lloyd George pripomnil, da bi se sedaj mogli poklicati tudi Jugoslovani. Res je bil popoldne zaslišan Trumbić; Orlando pa se te seje ni maral udeležiti, kar je Wilsonu pismeno sporočil. V dneh pred Cvetno nedeljo so se vršili zasebni razgovori, ki pa niso dovedli do razčistitve položaja, prav tako tudi ne spomenica, ki jo je v ponedeljek po Cvetni nedelji Wilson izročil Orlandu za italijanski parlament. Še bolj pa je italijansko delegacijo razburila poslanica Wilsona od 23. aprila, ki jo je nenadoma izročil vsem delegacijam in časopisju že naslednjega dne in v kateri je zavrnil londonski pakt, ki da zanj Amerika ni vedela ob svojem vstopu v vojno. V znak protesta ter da poroča v Rimu o sporu in prejme nadaljnja navodila je italijanska delegacija še istega dne odpotovala iz Pariza. Naj še omenim, da je svet Četvorice na svoji seji 19. aprila razpravljaj o željah Italije, da se ji priznajo meje po razvodnici, Istra, Reka in Dalmacija. Wilson je obširno zagovarjal svoje stališče, da je treba najti osnovo za novo ureditev sveta, ki bo veljala za vse in trajala na vekove. Ugovarjal je, da bi se na Balkanu usidrala kaka velesila, ker bi potem ostal Balkan še naprej evropska smodnišnica. Branil je svoj »novi red«, ki naj se ustvari in glede katerega bi rad videl, da bi se Italija nikoli ne kesala, da ga je pomagala soustvarjati. Francija in Anglija sta kot sopodpisnici londonskega pakta hoteli ostati zvesti svojemu podpisu, če bi se ne dosegel sporazum z Jugoslovani. Lloyd George sam je priznal (str. 244), da se ital. delegacija ne more vrniti, ne da bi dosegla več, kar je obetal že Bülow brez vojne. Wilson pa se je trdovratno izgovarjal, da Amerike ne veže londonski pakt, pač pa v 14 točkah izraženi cilji, ki je zanje šla v vojno.

Vrhovni svet je brez sodelovanja Italije deloval dalje, poklical je v Pariz Avstrijce, ki so jim bili potem 2. junija 1919 dejansko izročeni mirovni pogoji. Da ne bi mirovna konferenca zborovala dalje brez zastopnikov Italije, so se le-ti vrnili v Pariz že 7. maja 1919, ko so bili izročeni Nemčiji mirovni pogoji. Še istega dne sta Francija in Anglija napravili za ves nadaljnji razvoj usodno napako, da sta si brž sami med seboj razdelili bogato nemško kolonialno dediščino. Aldrovandijev angleški tajniški tovariš pri sejah Četvorice, Hankey, je dejal, da je bil Wilson že od vsega početka nejevoljen na Italijane. Svetoval mu je, naj svoja pogajanja zavlačujejo, uredijo naj le kako manjšo zadevo, v ostalem pa čakajo, da Wilson odide v Ameriko (str. 306, 369); dejansko so se nadaljnja pogajanja vršila v smeri Hankeyjevega nasveta.

Čim se je delegacija vrnila v Pariz, je Sonnino izjavil (na seji 8. maja; gl. str. 310), da zanima Italijo problem celovške in mariborske cone, ker leži to ozemlje ob železnici Trst—Dunaj in jo preseka. Zahteval je, da se zadeva znova prouči in predloži zboru Četvorice. S predlogom je prodril in na seji naslednjega dne je zagovarjal, da ostane tako celovška kakor tudi mariborska kotlina pri Avstriji. Tudi na sestanku zunanjih ministrov 10. maja 1919 je Sonnino v deloma zelo burni debati iznova zahteval, da bi komunikacija med Trstom, Avstrijo in Češko ne smela biti prekinjena. V tako postavljenem postulatni ni šlo več le za celovski bazen, marveč za gorenjski kot sam. Balfour je pripomnil, da bi se s tem pregrešili zoper geografska in etnografska načela. Ko je 12. maja na seji Četvorice in zunanjih ministrov Tardieu poročal o sklepu, da odloči usodo celovške kotline plebiscit, je Sonnino pristavil, naj bi to veljalo tudi za Maribor in za druge dvomljive kraje ob novi meji. Tardieu je izjavil, da je komisija soglasno odločila le plebiscit za Celovec.¹ Tardieu je govoril dalje o težavah s trikotom jugovzhodno od Trbiža, ki ga je Italija želela videti pri Avstriji, ker da morajo Avstrijci vedeti, kako bodo zvezani z morjem. Wilson je opozarjal, da je prebivalstvo tod slovensko in bi moralo zato pripadati k Jugoslaviji, Sonnino nasprotno pa je opozarjal na precedenčne primere, ko so Čehom, Poljakom in Romunom vprav zaradi železniške zveze bile pridružene drugojezične pokrajine. Wilson, ki se je zavzel, da je dobila Italija v smislu londonskega pakta svoje prave meje na Brennerju, je celo sam predlagal v njeno korist še dolini Sexten in Trbiž (str. 446), a je trdovratno vztrajal, da ostane jeseniški trikot pri Jugoslaviji, pa čeprav so nekateri predlogi govorili, naj bi Boh. Bistrica pripadla Italiji, neutrjeni jeseniški trikot pa Avstriji. Ko so v svetu Četvorice 27. maja razpravljali o razmejitvi v celovski kotlini,

¹ Ker je bil pozneje stavljen predlog, da bi z Mariborom glasovalo tudi v njegovo gospodarsko območje spadajoče ozemlje, so Nemci sami opustili to zahtevo.

je izgledalo, da daje Wilson glede na ostro barijero Karavank prednost gospodarskim momentom pred narodnostnimi; to je opogumilo Sonnina, da je osebno načel ž njim vprašanje Jesenic. Aldrovandi je od daleč opazil, da nista bila istih misli: Sonnino je bil rdeč, Wilson pa blede. Vprav po Wilsonovi zaslugi da je zadeva z Jesenicami zadnji trenutek izpadla iz mirovne pogodbe z Avstrijo kakor je, nasprotno pod istim vplivom bilo tja vnešeno vprašanje koroškega plebiscita (gl. za vse to m. dr. str. 334 sl., 429, 430, 454, 455, 459). Ko je na seji Četvorice 30. maja Orlando opozoril na jugoslovansko prodiranje proti Celovcu in Beljaku, je predlagal komisijo, ki naj bi na licu mesta takoj ustavila sovražnosti. Wilson je bil za to, naj bi se Jugoslavija prijateljsko opozorila, da preneha z boji, ker da uspehi orožja ne bodo prejudicirali končni razmejitvi. Z Wilsonom je potegnil tudi Clemenceau, menda iz nekakega nerazpoloženja do Orlando, ki ga je ob drugi priliki, ko je šlo za omejitve nevarnega oboroževanja malih, zlasti balkanskih držav, napadel zaradi italijanskih listov, ki da so pripravljali bodoči boj Nemčije in Italije zoper Slovane. Orlando, čigar režimu je Clemenceau očital od Nemcev plačano protifrancoško propagando v Italiji, se je mogel lahko braniti, češ da italijanski listi prav tako tudi njega samega prav nič z rokavicami ne prijemljejo (prim. str. 350, 412).

Delo, ki vsebuje po vsem tem tudi polno zanimivega gradiva za usodo slovenskih pokrajin, je poleg vsebinskega pregleda opremljeno tudi s kazalom osebnih imen (Zolger je pisan pomotoma kot Zogler), tekst pozivljajo dalje slike važnejših osebnosti in dokumentov, med drugim tudi autograf londonskega pakta od Sonnina ter njegove pripombe na konceptu s pridržki o Wilsonovi 9. točki.

Jos. Mal

Luigi Aldrovandi Marescotti, Nuovi ricordi e frammenti di diario. M. 8°. Str. 322 + 22 tabel izven teksta. A. Mondadori, Milano, 1938.

Delo je nadaljevanje piščeve Guerra diplomatica ter je tvarno razdeljeno v 10 krajših poglavij, od katerih prvo obravnava »Zadnje seje Četvorice« in je zlasti važno tudi za razplet slovenskega vprašanja na pariški mirovni konferenci. Obsega razdobje od izročitve mirovnih pogojev Avstriji pa do podpisa miru z Nemčijo v Versaillesu (3.—28. VI. 1919). Tudi ti fragmenti dnevnika so pisani odn. objavljeni z ozirom na specialne interese Italije, o katerih se je v tej dobi iznova razpravljalo, ne da bi prišlo do končne rešitve teh problemov, med katerimi zavzema prvo mesto gigantski boj za reparacije; to dobo označuje tudi razvozljevanje jadranskega vprašanja ter diplomatski in vojaški boj za Celovec.

Na seji Četvorice je 4. junija 1919 Wilson vprašal Vesniča, ali naj bi se Celovška kotlina zaradi plebiscita razdelila v dva dela. Vesnič je v daljšem govoru (str. 23 sl.) opozarjal, kako je bil slovenski živelj stoletja izpostavljen nemškemu pritisku na Jadran in Egejsko morje in kako ga je tlačila šolska, cerkvena in gospodarska politika bivše Avstrije. Ni mu umljivo, da se v korist sovražne države zahteva plebiscit: svet Četvorice naj upošteva, da je Avstrija nemška država, ki se bo odslej še bolj nagibala k Nemčiji in bo težila neprestano za tem, da se združi ž njo, saj se že sedaj zahteva zanjo pravica samoodločbe. Vesnič je opozarjal, da se bo v 15 ali 20 letih Avstrija zedinila z Nemčijo: ali bodo takrat zavezniški tvegali vojno, da to preprečijo? Zato ni treba jačiti Avstrije z elementi, do katerih nima pravice, zavezniki naj se marveč okoristijo s Slovenci, ki so bili doslej nasip zoper nemški naval proti jugovzhodu. Vesnič je označil črto ob spodnjekoroških jezerih kot kolikor toliko pravično; tudi strokovnjaki da so pristali na tako mejo, ki bi kljub temu pustila pri Avstriji okoli 21.000 Slovencev. Iz Wilsonove pripombe, da je čul, da je celovška kotlina geografska enota, odseva vpliv poročila ameriškega podpolkovnika Milesa. Na seji dne 7. junija je bil zopet na vrsti koroški plebiscit, ki ga je želel imeti Vesnič pod jugoslovanskim vodstvom, čemur se je protivil Orlando, ki je sploh smatral vsako glasovanje za nepotrebno. Koroška naj ostane cela pri Avstriji, ki naj ji pripade tudi jeseniški trikot. Na ta način bi se doseglo, da bi promet Avstrije s Trstom ne bil prekinjen z jugoslovanskim ozemljem; iz podobnih ozirov je tudi železniška zveza Reka—Trst ostala pri Italiji. Wilson pa je glede gorenjskega kota ostal trdovraten. Dejal je, da ne more odobriti njegove priključitve k Avstriji: saj da je pristal na to, da je prišel Trbiž k Italiji le z namenom, da ostanejo Jesenice pri Jugoslaviji, Beljak pa pri Avstriji (str. 36, 42, 44).

Država SHS je nameravala z vojaško zasedbo ustvariti dejansko stanje (Lloyd George je dejal, da hočejo Jugoslovani posnemati Bolgare) in preprečiti plebiscit; le-te je ob neki priliki Mantoux, prevajalec za francoščino na sejah Četvorice, označil za tempirane peklenske stroje, ki so jih Nemci postavili v deželah, katere so morali zapustiti. Orlando, ki je izza kobariškega prodora stal na čelu ministrskega sveta, je na pobudo avstrijske delegacije že na seji Četvorice dne 26. maja 1919 opomnil na koroške boje med Avstriji in Jugoslovani (prim. Guerra dipl., 416), na seji 7. junija je iznova opozoril na sovražnosti in na okolnost, da sta že dva jugoslovanska častnika prišla v Celovec; na seji so sklenili poslati novo brzojavko jugoslovanski vladi. Dne 10. junija je bilo na zasebni seji italijanskih delegatov sklenjeno, da se s posebno noto obvesti svet Četvorice, da so zaradi napredujoče jugoslovanske okupacije na Koroškem, ki moti železniški promet na progi Dunaj—Trst, Italijani prisiljeni podvzeti potrebne ukrepe v smislu premirja z dne 3. novembra 1918 (str. 61). Konec meseca junija 1919 so se jugoslovanske čete umaknile na od medzavezniške komisije določeno demarkacijsko črto. Na seji Četvorice je dne 26. junija prišlo na razgovor pismo, ki ga je poslal jugoslovanski

vojaški zastopnik v Parizu maršalu Fochu in v katerem opozarja, da so italijanske čete napadle jugoslovanske in okupirale nekatere kraje pri Trbižu. Sonnino je odgovoril, da mu o tem ni nič znanega, — ve le, da so na povabilo štirih vojaških zastopnikov alijancev prodirale italijanske čete v beljaškem okraju; prosil je za prepis pisma, da zadevo preišče (str. 97). — Na str. 46 je natisnjen zemljevid (na str. 56 pa opis meje) predlagane reške države, ki bi se mogla po Wilsonovem predlogu po petih letih s plebiscitom odločiti ali za Italijo, Jugoslavijo ali pa za nadaljnjo svojo samostojnost. Aprilsko secesijo je pozneje Orlando sam označil za prenatrjeno, ko je po seji Četvorice 10. junija dejal Aldrovandiju, da Italijani v drugič ne smejo prelomiti, marveč da je bolje držati se Sonninovega elastičnega razkola (rottura elastica; str. 59).

Drugo poglavje Novih spominov je posvečeno sestanku v San Giov. di Moriana (spomladi 1917), kjer so se obravnavale italijanske ozemeljske konspiracije v Mali Aziji. Tam naj bi se govorilo tudi o separatni mirovni ponudbi Avstrije, ki naj bi se ji stališče olajšalo s tem, da bi obdržala Trident, Italija pa bi v zameno dobila Cilicijo; za kulisami se je namigavalo celo o zameni Trsta s Smirno. Sklenili so, da bi ne bilo oportuno, načenjati z Avstrijo razgovore, ki bi mogli oslabiti tesno zvezo, ki je vladala med alijanci in ki je bila potrebna bolj kot kdaj koli poprej. — Odveč se mi zdijo tri- ali še večkratni osnutki sejnih zapisnikov o Mali Aziji in Grški; služiti bi mogli kvečjemu za šolanje kakega diplomatskega adepta.

Tretje poglavje govori o Romuniji, ki je bila na tihem članica trozveze, pa naj bi istočasno z Italijo kakor s kleščami zagrabila Avstro-Ogrsko. Ker pa je tedaj Rusija stala vojaško slabo in ker je razen tega odklanjala nekatere romunske aspiracije, zato Romunija ni vstopila istočasno z Italijo v vojno. Nadaljnje poglavje govori o poskusu Jagowa, da bi s posredovanjem pri Sonninu (16. aprila 1915) preprečil prelom med Avstrijo in Italijo, peto poglavje pa je odmerjeno opisu okolnosti vstopa Italije v vojno. Z londonskim paktom se je leta 26. aprila 1915 zavezala, da bo najkasneje v teku 30 dni vstopila v vojno. Kakor drugod tako tudi tukaj Aldrovandi ne piše zgodovine, podaja marveč spomine, ki pa z marsikako značilno podrobnostjo dobro označujejo čas in razmere v njem. Tu izvemo, kako je Avstrija spočetka gladko odklanjala razgovore, ki jih je šele pod vplivom Nemčije načela, a je obetala teritorialne koncesije šele po končani vojni. Po brezuspešnih petmesečnih pogajanjih si je zato Italija vzela svobodo akcije ter odpovedala trozvezni pakt, ki ga je prva Avstrija sama pregazila, ker kljub določbam pogodbe ni predhodno obvestila Italije o nastopu zoper Srbijo, šla v vojno ter ob Adriji delovala zoper obstoječe narodnostno ravnotežje.

Sesto poglavje (Messaggi reali) prinaša besedila državnih poglavarjev z željami za uspeh orožja in za pravičen mir ob priliki podpisa londonskega pakta oz. ob vstopu v vojno. Naslednji oddelek govori o avstroogrski ofenzivi na Tridentskem (maj—junij 1916), ki so jo avstrijski Nemci krstili za Strafexpedition in ki naj bi dovedla do zloma cele soške fronte. Kralj Viktor Emanuel III. sam se je obrnil do carja, da so Rusi pospešili svojo gališko (Brusilovo) ofenzivo in tako razbremenili pritisk v Alpah.

V VIII. poglavju sta priobčena dva nova dokumenta o avstrijski mirovni ponudbi poleti 1918. Šlo je za posredovanje, ki ga je ponudil neki duhovnik italijanskemu gen. konzulu v Curihu. Sonnino naravno take ponudbe ni mogel vzeti za resno, ne glede na to, da bi se hotel razgovarjati le z vednostjo zaveznikov. Ob tej priliki objavlja (str. 272) pisec spominov tudi pismo (9. V. 1917) cesarja Karla princu Sikstu, kjer stoji, da bi hotela Italija skleniti z monarhijo mir in bi se odpovedala zavojevanju slovanskih dežel ob Adriji: *abandonnant toutes les prétentions inadmissibles de conquête qu'elle avait manifestées jusqu'ici sur les Pays slaves de l'Adriatique. Elle réduit ses demandes à la partie du Tyrol de langue italienne* (prišteti je treba se »lažjo mejno rektifikacijo ob Soči in kak otok«) Ta pasus Karlovega pisma izpopolnjuje navedbo v Sonninovem demantiju, ki ga je Aldrovandi objavil v *Guerra dipl.*, str. 128. Za te in take ponudbe Kralj in italijanska odgovorna vlada nista vedela, sedaj podčrtuje Aldrovandi to trditev tudi še z izjavo podnačelnika Cadornovega generalnega štaba generala Porroja, v kolikor se tiče vrhovnega vojaškega poveljstva.

V poslednjih dveh poglavjih (IX. in X.) govori avtor o Nittiju, njegovem značaju in sporu s Sonninom ter o hipotetičnem mandatu ameriških Združenih držav nad Turčijo. Wilson sam je bil mnenja, da bi bil zgrešen kak generalni mandat nad Turčijo, kolikor bi je ostalo brez Sirije, Armenije in Mezopotamije, le kaka država naj bi imela tam svojo trdno roko. Wilson ni bil za to, da bi Amerika prevzela kak mandat, pač pa je bil (nasprotno kot Balfour) mnenja, naj Turki zapuste Carigrad in Evropo, morske ožine s Carigradom naj bi zaenkrat ostale nevtralna cona, kar da je tem lažje, ker se tam že itak nahajajo medzavezniške čete.

Knjigo »novih spominov« hvalevredno zaključuje kazalo teksta, tabel, dokumentov in v besedilu omenjenih oseb.

Jos. Mal

Silvio Crespi, Alla difesa d' Italia in guerra e a Versailles. M. 8°. Str. XXIV + 844. A. Mondadori, Milano, 1937.

Medtem ko so se vodilni državniki prve svetovne vojne (Sonnino, Orlando, Salandra) obdali z molkom ali pa vsaj izpod njihovega peresa ni izšlo nobeno večje delo, ki bi v širšem obsegu obravnavalo dogodke, ki so takrat pretresali svet in odločali usodo narodov, je leto dni po izidu Aldrovandijeve knjige *Guerra diplomatica* to vrzel kot drugi zapolnil senator

Silvio Crespi. Že po vzgoji in družinski tradiciji vaju, da si je za vsak dan delal zapiske, po katerih si je mogel rekonstruirati sleherni dogodek, je kot prehranjevalni komisar in zatem kot prehranjevalni minister (1917—1919), pozneje pa kot delegat na mirovni konferenci, s katero je v času italijanske secesije (25. apr. — 7. maja 1919) vzdrževal stike in nosil delikatno breme zastopstva italijanskih zahtev, mogel povedati tako za javnost kakor tudi za zgodovinarja marsikaj zanimivega in važnega. Na pobudo znanega historika Arr. Solmija, ki je delu napisal tudi predgovor, se je odločil, da je za leta 1917—1919 na osnovi svojega dnevnika izdal spomine, ki jih je izpopolnil še z gradivom iz arhiva italijanskega in francoskega zunanjega ministrstva.

Priobčeno gradivo je avtor razdelil v 16 poglavij, ki govorijo o obnovi in pripravah po kobariškem udarcu, o težavah in organizaciji prehrane, o končni zmagi in prvih korakih iz vojne v mir, o svetu Desetorice, o reparacijah in jadranskem vprašanju, o spremembah v vladi in v pariški delegaciji pa do podpisa miru z Avstrijo v St. Germainu; ob koncu je objavil kot dokumente (58 po številu) s celotnim besedilom poleg nekaterih spomenic še nekatere brzojavke s poročili in navodili za pogajanja. Razen podatkov, ki so važni tako za širše notranjopolitične razmere kakor tudi za splošni meddržavni razvoj, vsebuje delo tudi polno podrobnosti, ki zadevajo usodo slovenskega naroda na pariški konferenci in ki naj bo v našem ožjem domoznanskem glasilu nanje še posebej opozorjeno.

Crespi ne prikriva svojih simpatij do zatiranih avstrooogrskih narodov. V začetku aprila 1918 se je vršil v Rimu kongres zatiranih narodov avstrooogrške monarhije; kot pripravo nanj omenja Crespi v svojem dnevniku (str. 65, k 13. marcu 1918), da je bil v Londonu sklenjen sporazum med Jugoslovani in med poslancem Torrejem, predsednikom italijanskega odbora za sporazum s podjarmljenimi avstrijskimi narodi. Ta dogovor potrjuje pravico narodne neodvisnosti, predlaga slovo v boju zoper Avstrijo in zaščito manjšin ter priporoča, da se vsi teritorialni spori uredijo na prijateljski način. Zunanji minister Sonnino je bil zoper vsako organizacijo zatiranih narodov, ker je menil, da bi te narodnosti v bodoče bile velika ovira pri sklepanju miru, zlasti bi se močna jugoslovanska država upirala vsaki rivendikaciji krajev, kjer prebivajo Slovani. S tem svojim naziranjem je prišel v nasprotje zlasti z Bissolattijem, ki je bil za podpiranje teženj zatirancev ter za upor v avstrooogrski armadi, ki naj bi vojno čimprej končal. Predsednik vlade Orlando pa je bil naklonjen rimskemu paktu s ciljem, da se razkroji podonavska monarhija in osamosvoje njeni narodi; kongresiste je tudi sam sprejel z lepim nagovorom. Ne le kabinet, tudi javnost je bila razdeljena v dva tabora. Ena struja bi podpirala snovanje češkoslovaških in jugoslovanskih prostovoljnih legij ter je sploh hotela s pomočjo Nenemcev in Nemadjarov omajati avstrijsko fronto, dočim bi hotela druga zmagati zgolj s silo zavezniškega orožja (prim. str. 80, 121, 146 sl.). Dasi vase zaprti Sonnino ni imel in ni iskal tesnejših osebnih in družabnih stikov, medtem ko je Orlando štel več prijateljev tudi v tujini, je vendar s svojo neuklonljivo trdovratnostjo žel končno uspehe.

Dnevnik se dotakne tudi zborovanja avstrijskih slovanskih politikov v Ljubljani dne 16. in 17. avgusta 1918. K 8. septembru (str. 160) pripominja, da so na ministrski seji v Rimu na dolgo razpravljali o važnosti tega sestanka, na katerem da se je kazala needinost Jugoslovanov zaradi razdora med Hrvati in Srbi; izjavili so, da smatra italijanska vlada jugoslovanske težnje po svobodni državi kot ustrezne načelom, za katere se borijo zavezniki. Na str. 293/4 knjige je priobčeno pismo, s katerim prepušča jugoslovanska delegacija jadranski spor v razsodbo Wilsonu. Na seji Vrhovnega sveta je Sonnino 17. februarja 1919 izjavil, da njegova vlada absolutno ne more sprejeti arbitraže o stvari, ki je zanjo šla v sporazumu z zavezniki v tri in poltletno vojno.

Zanimiv primer, kako so se v daljnjem, o lokalnih dogodkih slabo informiranem Parizu širile alarmantne vesti, nam nudi zgodba o tkzv. zaloškem in ljubljanskem incidentu. Crespi je v svoj dnevnik 25. februarja 1919 zapisal, da so 12. februarja jsl. vojaki napadli v Zalogu vlak z vračajočimi se italijanskimi medvojnimi begunci, ki so jim strgali in sežgali italijanske trobojnice, s katerimi so okrasili svoj vlak, — v Ljubljani pa, da je 20. februarja komanda mesta izjavila ital. vojaški komisiji, ki se je (oblastem po trditvi preds. Deželne vlade dr. Brejca uradno neprijavljena) tam nahajala zaradi ureditve prehranjevalnega prometa za Jugoslavijo in Češkoslovaško, da ni več upravičena ostati še dalje v Ljubljani, ker je Jugoslavija od zaveznikov priznana in se zato mesto ne more več smatrati za del avstrijske monarhije. Italija je zato takoj zaprla mejo premirja med njo in Jugoslavijo, suspendirala je za poslednjo vse dovoze živil, v Češkoslovaško pa jih je instradirala po drugih poteh. Orlando je 3. marca opozarjal Sonnina na potrebna zadoščenja, za kar je 7. marca v svetu Desetorice govoril Crespi. Predlagal je komisijo štirih zavezniških generalov, ki naj bi preiskali zaloški in ljubljanski dogodek. Američan Lansing je smatral Crespijeve pogoje za pretirde; spremenili so le nekoliko obliko, vsebine pa ne. Crespijeve navedbe o tej aferi (gl. str. 304 sl., 328, 336, 378) bistveno izpopolnjuje odn. popravlja spomini dr. J. Brejca v zborniku Slovenci v desetletju 1918—1928 (str. 177—181), ki zaključno pravi, da je treba preiskavo generalske komisije »s polno pravico postaviti na kreditno stran slovenskega internacionalnega konta.« Incidenta v Zalogu sploh ni bilo, zadeva prejšnje samoitalijanske vojaške komisije pa se je uredila tako, da je generalska komisija ugotovila prekoračenje delokroga po Smiljaniću (ki, po Brejcu, ni dobil graje), v Ljubljano pa naj bi prišla misija medzavezniških držav, pri kateri bi sodeloval tudi en srbski častnik kot posredovalec in sotrudnik misije v vseh zadevah, ki se tičejo Slovencev.

V svojih spominih omenja Crespi dalje brzojavko, ki jo je 30. aprila 1919 poslal general Badoglio v Pariz zaradi jugoslovanskega prodiranja proti Beljaku in Celovcu, ki da je imelo namen, postaviti mirovno konferenco pred izvršeno dejstvo. Italijanski eksperti, ki so po odhodu oficialne delegacije ostali v Parizu, so zahtevali navodila iz Rima zlasti še, ker si niso bili na jasnem, če se ni morda o tem razpravljalo na seji (okrnjene) Četvorice. Crespi je bil mnenja, da je treba pred zavezniki takoj formalno protestirati, ako bi morda ne kazalo podvzeti kar vojaške korake. Sonnino je 1. maja naročil iz Rima, da se vloži protest; z zasedbo Koroške bi bila prekinjena kontinuiteta železniškega prometa Avstrije z morjem. Za to zvezo se je baš Sonnino vedno potegoval; ž njo je povezan tako imenovani jeseniški trikot, ki ga je prvotni Tardieujev pakt prisodil Italiji, po drugem predlogu naj bi tej pripadel le Trbiž in ozemlje (Boh.) Bistrice, jeseniški trikot pa Avstriji (prim. za to in popr. str. 636, 506, 555, 556, 605, 609, 611, 613, 640, 494 sl., 710 sl., 763 sl.).

Besedilo pozivlja 35 tabel s portreti važnejših osebnosti in slikami dogodkov, za kar je ob začetku knjige pridejano posebno kazalo ilustracij. Hitro informacijo o posameznostih pa omogoča indeks v tekstu omenjenih krajevnih in osebnih imen, ki ga je avtor — ne na škodo uporabljivosti knjige — razširil mestoma tudi z upoštevanjem stvarnih vidikov.

Jos. Mal

Harold Nicolson, Friedensmacher 1919. 8°. Str. 365.

Ta, že l. 1934 v šesti izdaji izišli prevod angleške knjige »Peacemaking 1919« tehničnega izvedenca britanske delegacije na pariški mirovni konferenci dopolnjuje v marsičem Aldrovandijeve in Crespijeve memoare tudi v podatkih, ki zadevajo specifično slovenske zadeve. Avtor je sicer naslonil svoje delo na zapiske iz dnevnika, ki jih nekoliko prirejene priobčuje v drugem delu, v prvi polovici knjige pa prinaša svoje refleksije na dogajanja v Parizu, opisujoč v marsikaterem oziru neprikladno ozračje mirovnega kongresa ter bežno označujoč nekatere vodilne osebnosti. Ne sramuje se, da sedaj nekatere svoje sodbe in obsodbe iz dnevnika zavrže ali korigira. Glede Wilsona meni, da je napravil veliko napako s tem, da je prišel v Evropo, kjer se je osebno kot enak med enakimi udeleževal razprav in vseh malenkostnih preprirov, namesto da bi v daljnem Washingtonu kot neprizivni razsodnik in kot idol narodov dajal smer bodočemu mednarodnemu sožitju. Tako pa se je v dnevniki borbi idal raznim kompromisnim in zato polovičarskim rešitvam ter zdrknil slednjic v predalih nasprotnega časopisja na raven profesorskega, če že ne kar naravnost čudaškega zanesenjaka. Avtor priznava, da je bila ameriška delegacija najbolje informirana, zaradi Wilsonovega popuščanja od svojih načel pa je kmalu izgubila zaupanje vase in s tem avtoriteto. Daleč za njo, a vendarle na drugem mestu je bila francoska, ki je svojo pomanjkljivo pripravljenost nadomestila z inteligenco in hitro prilagodljivostjo, Italijani, ki po Nicolsonu ob premirju niso dovolj odkriti prijavili svojih pridržkov glede Wilsonovih točk, pa da so od vsega početka vedeli, kaj sami hočejo.

Ker je Wilson z mesijansko trdovratnostjo obstajal predvsem na organizaciji Zveze narodov, je pravo delo konference zastajalo in se deloma rešilo šele po njegovem odhodu, tako n. pr. tudi jadransko vprašanje. Nicolson, ki je fungiral kot izvedenec za jugovzhodna vprašanja, se je ob priliki moral baviti tudi s češkoslovaškimi zadevami. Izjavil je, da je CSR upravičena do svojih zgodovinskih mej, tudi ji gre Podkarpatska Rusija in je celo želeli, da te predele dobi, zahtevo glede lužičkih Srbov imenuje nesmiselno, priznava pa popolno upravičenost koridorja z Jugoslavijo. Glede tega je zapisal ob drugi priliki (27. febr. 1919), da je v razgovoru s Čehi izgubil živce, izbruhnivši proti Kramaču: »Prosim Vas, ne govorite o tem. C'est une bêtise.« Teden dni kasneje pa zopet pravi, da je (konferenčni) češki komite ugotovil koridor z Jugoslavijo, ne da bi povedal, če je bil sam pri tem preglasovan (str. 242 sl., 262, 269; o tem prim. m. dr. tudi: Falk Emmerich, Das Burgenland im Blickfeld tschechischer Großherrschaftspläne. Stuttg. 1938). Tudi Nicolson govori o sklenitvi rimskega pakta (10. aprila 1918) med Trumbičem in Torrejem, o njegovi predzgodovini in vplivu pakta na avstro-ogrsko armado (str. 158; prim. tudi Crespi, Difesa). K 24. jan. 1919 je zapisal, da je bil zjutraj pri njem »Vošnjak, Slovenec, zelo imperialističen. Zahteva Istro, Celovec, Temešvar. Ni kaj ž njim začeti.« Mesec dni zatem označuje hrvaške in slovenske zahteve po Gorici in Trstu za bedastočo. Zopet štiri tedne pozneje pravi, da mu je Vošnjak zatrjeval, da se Jugoslovani ne boje boljše vize in da je budimpeštanska revolucija Bele Kuna narejena, čeprav zato nič manj nevarna (str. 278; 238, 261). Kakor Crespi poroča tudi Nicolson o razgovorih, ki so bili v zvezi z zaslišanjem Jugoslovanov pred svetom Desetorice 18. februarja 1919. Le-tem zameri, da so zahtevali Trst. Pripoveduje, da je nastal preprič o tem, če se naj tudi jsl. mejna vprašanja izročijo odseku. Ital. delegacija je bila zoper to, da bi se mejna vprašanja, ki posredno ali neposredno zadevajo Italijo, izročala sploh kakemu odseku. Odklanjali so o tem tudi Wilsonovo posredovanje. Zato je (konferenčni) jugoslovanski komite dobil naročilo, da se ne bavi z mejnimi odseki, na katerih je interesirana Italija (str. 253).

Ko se je po kratki secesiji italijanska delegacija zopet vrnila v Pariz, so prišle pred svetom Petorice v razpravo meje za Avstrijo. Toda takoj so se morali ustaviti že pri Celovcu. Za ta del meje namreč ni bilo poročila odseka, ki se v smislu zgornje omejitve ni smel vtikati v to zadevo. Nicolson pravi, da je želel Sonnino to vprašanje kar na hitro rešiti obenem z Jesenicami, ki naj bi tudi ostale pri Avstriji. Toda njegov ameriški tovariš Lansing

se je temu uprl, zahtevajoč o stvari poročilo tehničnega odseka strokovnjakov. Tako se je svet Petorice naslednjega dne (10. maja) zopet ukvarjal z avstrijsko-slovensko mejo. Na seji je prišlo do ostre kontroverze (ki jo omenja tudi Aldrovandi) med Lansingom in Sonninom o vprašanju, če je treba smatrati Slovence za »sovražnike« ali ne. Sonnino je od razburjenja tresoč se izjavil, da je naravnost prepaden, ko vidi, v kako sovražnem okolju se Italija tu nahaja. V debato je posegel sicer strpljivi Balfour ter v sijajnem govoru obrazložil vodilna načela zaveznikov. Nicolson pravi, da se mu je zdel kakor kit med slaniki (str. 315 sl.). Avtor omenja na str. 324 (k 16. maju) sporočilo Smodlake, da je jugoslovanska delegacija po celo noč trajajoči seji sklenila prositi Wilsona za posredovanje v jugoslovansko-italijanskem sporu. Po seji Četvorice 29. maja je Wilson kazal jugoslovansko koroško mejo, ki je nanjo večina pristala. Orlando je skušal rešiti karavanski predor, češ da bi bilo neudobno, če bi ostal en konec v eni deželi drugi pa v drugi. Wilson je odvrnil, da ni prišel v Pariz, da bi se razgovarjal o udobnosti; on meni, da je merodajno to, kar narodi sami hočejo. Italijanska delegacija si je te poslednje besede tako razlagala, ko da je Wilson pridržal jeseniški trikot za plebiscit, kar je spravilo tajnika, ki naj bi pripravil besedilo za avstrijski mirovni predlog, v obupno zadrego (str. 336).

Dne 31. maja 1919 se je vršila v zunanjem ministrstvu plenarna »tajna« seja, kjer naj bi imele male zavezniške države priliko, izjaviti se o mirovnih pogojih, ki so jih nameravali 2. junija izročiti Avstrijcem. Prvi se je oglašil domišljavo-ujedljivi Bratianu, ki se je spotaknil ob naložene manjšinske klavzule. A je slabo naletel. Clemenceau ga je nahrulil, tako da se je zdelo, da so bili tudi naslednji govorniki nekam v strahu, da bi zopet ne razdražili »tigra«, ki je zaključujoč sejo suho vprašal, če ima še kdo kaj pripomniti. Nicolson je vprašanje prevedel z gloslo: »Si upa kak idiot še kaj dopovedovati?« O Trumbiću pravi, da je godrnjal. Ker pa je imel napačni mirovni tekst v rokah, so ga hitro odpravili. Toda pomisleki so tako narasli, da je dobil Nicolson naslednjega dne zvečer sporočilo, da Jugoslovani zaradi člena o celovškem plebiscitu ne bo k izročitvi mirovnih predlogov v St. Germainu. To pa je bilo že drugi dan dopoldne. Takoj po večerji je zato odhitel k dr. Žolgerju. Tam je mogel iznova čuti občutek, da se Jugoslovonom vsiljuje nepravilni plebiscit, kjer ga nočejo, a jim ga ne dajo tam, kjer ga strastno terjajo (na Primorskem). Nicolson priznava, da glede načina odbora ni dobil nobenih navodil, pa so zato vzeli poljski postopek, po katerem se smatra cela pokrajina za glasovalno enoto. To bi bilo v korist Avstrije; če bi se pa glasovalo po občinah, bi imeli vsaj v južnem delu večino Slovence.

Šele po polnoči je Nicolson odšel od dr. Žolgerja, ko so mu glede na to zadnjo modifikacijo glasovanja Jugoslovani obljubili, da se udeležijo st. germainске formalnosti. Hitro je bilo treba sedaj doseči pristanek na to spremembo. Navsezgodaj je oddiral k Lloyd Georgeu, ki ga je pripravil, da je privolil, da se celovški plebiscit vrši po občinah, ali vsaj ne kot celota. Z iskanjem Wilsona pa je imel smolo. Nicolson je že od vsega početka menil, če bi se ta branil v pogodbi kaj spremeniti, bi bilo treba celovško klavzulo izločiti iz pogodbe. Šele na stopnišču v St. Germainu je ujel Wilsona. Bil je slabe volje in je odklonil vsako spremembo. Clemenceau je takoj razumel, za kaj gre: hitro odločen je iztrgal celovški odsek iz pogodbe, tik preden je bila izročena dr. Rennerju. Nicolson je tako spolnil svojo obljubo Žolgerju, ta pa je držal dano besedo, ko je prišel z isl. delegacijo k izročitvi pogodbe z Avstrijo (prim. o tem tudi Aldrovandijevo Guerra dipl.). V naslednjih dneh so se potem vršili pospešeni razgovori zaradi koroškega plebiscita. Končno so se zedinili na delitev v dve coni, od katerih bi ena glasovala kot enota, druga pa po občinah. Če bi prva po večini glasovala za Avstrijo, druga ne glasuje in vse ozemlje pripade Avstriji. To je bilo zopet ugodnejše za Nemce; če bi se namreč bila južna cona izrekla za Jugoslavijo, bi od druge cone le tej pripadle samo občine s slovensko večino, medtem ko so Avstriji pripadle v južni coni brez izjeme vse občine (prim. za to in popr. str. 339—341; nekatera poglavja o koroškem plebiscitu so bila priobčena v Carinthiji I, 1935, str. 206 sl. in 1940, str. 87 sl. iz Temperleyevega dela A History of the Peace Conference of Paris, London 1921).

Knjigi je na koncu pridejan za prvi del imenski in stvarni register. Čitatelj, ki bo hotel uporabljati tudi zapiske iz dnevnika, bo zelo pogrešal, da avtor tega ni razširil tudi na drugo polovico svojega spisa.

J. Mal

Bibliografije in biblioteke

Vrsta delnih bibliografij, o katerih smo v lanskem letniku (str. 137 sl.) govorili, se je nadaljevala.

Josip Wester: Splošno kazalo za štirideset letnikov Planinskega Vestnika I. (1895) - XL. (1940). Kot 11. in 12. štev. l. 1940. Plan. Vestnika izdalo in založilo Osrednje društvo Slov. plan. društva. Ljubljana 1940, 8°, 103.

Avtor je razdelil kazalo v 3 dele: vsebinsko (5—74), ki obsega članke in ocene s tekočimi številkami; abecedno avtorsko (75—80) s številkami vsebinskega kazala; in seznam slik ter zemljevidov (81—100). Številke je 1581, imena ocenjenih avtorjev so označena z zvezdico, imena ocenjevalcev so v oklepaju. Popolnega topografskega seznama ni, ker to delo presega moči enega človeka in zahteva več sodelavcev. Glavna težava pa je bila pravilna in pregledna razdelitev zelo raznoličnega gradiva, ki vsebuje n. pr. tudi leposlovje in jezikoslovje.

Ladislav Mlaker: *Kazalo h Grudnovi in Malovi zgodovini slovenskega naroda*. Celje. Izdala in založila Družba sv. Mohorja. 1941, 128, 8°.

Gruden-Malova zgodovina je izhajala od 1910 do 1938 in obsega 2296 strani, zato je bilo kazalo prav potrebno. Obsega 3 dele: vsebinsko kazalo, ločeno za Grudna (7—25), od prazgodovine do konca 18. stoletja, in za Mala (29—58), od francoske revolucije do najnovejše dobe, ki povzema avtorjeve naslove poglavij; register krajev in oseb (61—116); ter kazalo slik (119—128), alfabetsko po glavni besedi. Slednje je posebno dobrodošlo, ker so slike značilne za naše poljudno zgodovinsko delo.

Stanko Jug: *Bibliografija slovenske zgodovine za l. 1938 in 1939*. Ljubljana 1940, GMS XXI, 74—128, 4°. Tudi separat.

Ta strokovna bibliografija je rezultat sklepa zborovanja slovenskih zgodovinarjev dne 16. dec. 1939 v Ljubljani. Glavni del (76—125) je urejen sistematsko, dodano je avtorsko kazalo (125—128). Ker tekočih števil nima, navaja pri avtorjih stran in stolpec. Skupine so urejene kronološko, lokalna zgodovina alfabetsko po krajih, biografije alfabetsko po obravnavanih osebah. Pri samostojnih delih so navedene ocene.

Kritika (v ČZN) je osporavala izločitev slovstvene zgodovine in preobsežno gradivo iz dnevnikov. Dejansko je težko potegniti mejo, ker skoraj ni dela slovstvene zgodovine, ki ne bi imelo gradiva tudi za splošno zgodovino in preveliko zdrobljenje bibliografije sploh ni priporočljivo. Poljudni članki pa imajo isto vlogo kakor poljudna dela: razširjati znanstvene izsledke. Zato jih ne kaže popolnoma izpuščati, pač pa bolj pregledno in oblikovno skrajšano prinašati.

Avugst Pirjevec: *Doneski k slovenski bibliografiji*. Ljubljana 1941. Slov. jezik IV, 148—172, 8°. Tudi separat.

Avtor je zbral 199 tiskov, samostojna dela in posebne odtise, ki so bibliografske enote, ki jih je imel sam v rokah, a v bibliografiji še niso objavljeni. Povsod je dodano nahajališče, v Univerzitetni biblioteki in v Narodnem muzeju v Ljubljani ter v Javni knjižnici (Öffentliche Bibliothek) v Celovcu. Avtor je tudi razrešil probleme nekaterih ponatisov.

Po še v ČZN objavljenih dodatkih in tem obsežnem doprinosu k naši splošni bibliografiji bi bilo res zelo želeli nov natis Simoničeve bibliografije.

Za biblioteke imamo en sam prispevek, ki je pa prav zanimiv.

Janez Kotar: *»Stoletnica« Slovske knjižnice ljubljanskih bogoslovcev*. Ljubljana 1940, DS LII, 633—640, 8°.

Slavo-ilirsko društvo v ljubljanskem semenišču je ustanovilo v decembru 1840 ali 1841 Slavo-ilirsko knjižnico, ki je prvo leto štela čez 100 knjig, nabavljenih s članarino in podarjenih. L. 1847 je postala »ilirska« knjižnica dejansko slovska in njen prvi katalog, l. 1855, je naštel preko 650 knjig. L. 1858 je dobila ime, ki ga nosi še danes (1855 se je tudi društvo prekrstilo v Semen. bravno društvo) in 1869 so točno formulirali, da knjižnica ni last semenišča, da ima privatni značaj in je last ustanovnikov, bogoslovcev v semenišču in duhovnikov izven semenišča. Ob 50 letnici so SK na novo uredili, novi seznam obsega 3056 knjig, čez 10 let pa 5800. 1911 so sestavili nov katalog, 1914 se je SK pridružila Cirilskemu društvu (ust. 1880) kot odsek s samostojnim delokrogom, in danes šteje 7570 pretežno znanstvenih in leposlovnih knjig. Stari prostori so že davno pretesni in tako čaka z veseljem na preselitev v novo semeniščno stavbo.

Vrednost tega historiatu je predvsem v tem, da je sestavljen na podlagi arhivalnega gradiva, po zapiskih sej v arhivu Cirilskega društva, in predstavlja doprinos k še malo obdelani zgodovini naših bibliotek.

M. Pivec-Stelè

Prejeli smo v oceno:

- Gorše Miroslav**, Doktor Valentin Zarnik, narodni buditelj, pisatelj in politik. Izdala Slovenska Matica v Ljubljani, 1940. 8°. Str. 235.
- Kidrič Francè**, Zoisova korespondenca 1808—1809. Izdala Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, 1939. Korespondence pomembnih Slovencev. Knjiga 1. 8°. Str. 225.
- Kos Franc**, Ornamentika lesenih poslikanih stropov v cerkvah na Slovenskem. Ljubljana, 1941. 8°. Str. 105.
- Kos Milko**, Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Urbarji salzburške nadškofije. Izdala Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani, 1939. Viri za zgodovino Slovencev. Knjiga 1. 8°. Str. 163.
- Dr. Lukman Franc** Ksaver, Svetega Hijeronima izbrana pisma. Prvi del. Založila Družba sv. Mohorja v Celju, 1941. Cerkvenih očetov izbrana dela. M. 8°. Str. 312.
- Molè Vojeslav**, Umetnost. Njeno obličje in izraz. Izdala Slovenska Matica v Ljubljani, 1941. 8°. Str. 248.
- Petre F.**, Poizkus ilirizma pri Slovencih (1835—1849). Izdala Slovenska Matica v Ljubljani, 1939. 8°. Str. 372.

